

Gmina Kąty Wrocławskie

PRZEWODNIK PO HISTORII I ZABYTKACH

Dorota Grygiel

KĄTY WROCŁAWSKIE 2012

WSTĘP:

Niniejsze opracowanie adresowane jest do wszystkich, którzy mieszkając w pobliżu lub podróżując samochodem, rowerem i pieszo, chcieliby poznać bliżej walory turystyczne i przyrodnicze okolicy. Jednocześnie przewodnik ma na celu przybliżenie historii miasta Kąty Wrocławskie i poszczególnych wiosek oraz poszerzenie wiedzy na temat zabytków i atrakcji turystycznych gminy Kąty Wrocławskie.

PODZIĘKOWANIA:

Chciałabym podziękować wszystkim tym osobom, bez których wsparcia publikacja ta nigdy by nie powstała.

Dziękuję Panu Antoniemu Kopciowi, burmistrzowi gminy, za możliwość wydania drukiem niniejszej pracy.

Wyrazy wdzięczności należą się Panu Stanisławowi Całemu i Panu Mironowi Urbaniakowi za wsparcie i nieustającą chęć pomocy.

Dziękuję za pomoc w gromadzeniu materiałów oraz udostępnieniu swoich kolekcji Panu Kamilowi Marcowi oraz Stowarzyszeniu Miłośników Ziemi Kąckiej, zwłaszcza Panu Jerzemu Grendzie i Panu Grzegorzowi Kleinertowi.

Specjalne podziękowania dla Pana Bartłomieja Rzepki oraz moich najbliższych za okazaną pomoc i cierpliwość, bez której praca nad przewodnikiem trwałaby znacznie dłużej.

Dorota Grygiel

1.0. HISTORIA MIASTA I GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE:

Ze względu na żyzne ziemie doliny Bystrzycy okoliczne tereny były obszarem gęsto zaludnianym od czasów najdawniejszych. Pierwsze osiedla ludzkie pojawiły się wraz ze zmianą typu gospodarki, z myśliwskiej na wytwórczą, w okresie neolitu ok. 10 000 lat temu. Najstarsze osady to wioski należące do tzw. kultury wstęgowej rytej, położone w okolicy Gniechowic. Podobne zostały odkryte w Krobielowicach, Sadowicach, Nowej Wsi Wrocławskiej i Małkowicach.

Słowianie, jako grupa etniczna, pojawili się na tych terenach dopiero w VII wieku n.e. Według badań archeologicznych ziemie Kątów Wrocławskich były zamieszkiwane przez ludy prasłowiańskie, a najstarszy gród, pochodzący z przełomu VIII i IX wieku, znaleziono na obszarze Gniechowic. We wczesnym średniowieczu tutejsze strony należały do Ślązan, potem historia okolic Kątów była ściśle związana z historią całego Śląska.

■ Kąty Wrocławskie - zdjęcie lotnicze z 1938 r.

Od czasów państwa pierwszych Piastów do początku XIV wieku (za wyjątkiem lat 1039-1050, po najeździe czeskiego księcia Brzetystawa), Śląsk należał do państwa polskiego. W okresie rozbicia dzielnicowego po roku 1139 całym Śląskiem krótko zarządzał Władysław II Wygnaniec (1139-1146). W wyniku interwencji cesarza niemieckiego w 1163 r. dzielnica Śląska została przywrócona jego synom, a władzę zwierzchnią objął Bolesław I Wysoki. Spory między braćmi doprowadziły do wydzielenia kasztelanii młodszym synom Władysława II. Od roku 1201 Henryk I Brodaty (1201-1241), jako jedyny żyjący jeszcze syn Bolesława Wysokiego, skupił całą władzę w swoich rękach. Dzięki szeroko zakrojonej akcji kolonizacyjnej na prawie średzkim (śląska wersja prawa niemieckiego - książę posia-

dał większe prerogatywy i wpływ na lokowane osady), jak również na prawie magdeburskim (najczęstszy typ prawa niemieckiego stosowany na Śląsku), doprowadzono do wzrostu zaludnienia i rozwoju gospodarczego kraju.

Po śmierci Henryka w 1238 r. władzę książęcą odziedziczył jego syn - Henryk II Pobożny. Jednak najazd tatarski i śmierć księcia pod Legnicą w 1241 r., ujawniły głęboki kryzys państwa Henryków i zapoczątkowały rozbięcie Śląska. Ziemię wrocławską objął młodszy syn Henryka Pobożnego - Henryk III Biały. W okresie osłabienia władzy książęcej wzrosły wpływy możnych i duchowieństwa. Dzięki fundacjom i nadaniom uzyskali oni większą władzę na ziemiach do nich należących, a dzięki immunitetom nie obowiązywało tam prawo książęce lub było ono ograniczone. Największymi posiadaczami ziemskimi, zaraz po księciu, byli biskupi wrocławscy i kapituła katedralna. Wykaz dóbr biskupich zawiera bulla papieska z 1155 r., a uzupełnia ją kolejna bulla z 1245 r. Z przełomu XIII i XIV wieku zachowała się księga „Liber foundationis episcopatus Vratislaviensis”. Częścią wsi i folwarków zarządzał bezpośrednio biskup, oddając je w dzierżawę za czynsz. Pozostałe były podzielone między kapitułę katedralną i prałatów wrocławskich: Kębtowice podlegały prepozytowi, Jazzkotle archidiakonowi, Bliż kustoszowi. Fundacje na rzecz zakonu benedyktynów, a następnie premonstratensów z klasztoru Św. Wincentego na Ołbinie, pozwoliły zakonnikom na stworzenie kluczy dóbr, które powiększali kupując kolejne tereny. Na zachód od Wrocławia znajdował się klucz pięciu wsi, należących do klasztoru - wśród nich były Kilianów (folwark klasztorny) i Pełcznica. Ze względu na urodzajność gleby i wysokie plony w okolicy Kątów powstawały młyny, które do początków XX wieku stanowiły charakterystyczny element krajobrazu kulturowego wielu wsi. Informacje z XIV i XV wieku potwierdzają istnienie dwóch młynów w Skalce, młyna w Gniechowicach, Krobielowicach (należał do klasztoru św. Wincentego), w Sadowicach, Samotworze i w Sośnicy (dominikanki we Wrocławiu).

Pojedyncze wsie podlegały klasztorowi klarysek, sprowadzonych na Śląsk w roku 1257. Do nich należały dobra w Krzeptowie i połowa wioski Pietrzykowice - druga część przypadła katarzyńkom z Wrocławia.

Rządy Henryka Brodatego i jego następców oznaczały również początek lokacji miast. Dokument lokacyjny Kątów Wrocławskich nie zachował się. Najstarszym przekazem z 1101 r. o istnieniu osady polskiej z drewnianym kościołem pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, na miejscu dzisiejszych Kątów jest ustna wzmianka, odnotowana w księdze parafialnej z 1722 r., jednak poza kamieniem z tą datą, wmurowanym w późnogotycki portal kąckiego kościoła (1520 r.), brak potwierdzonych dowodów źródłowych.

Niemiecki nauczyciel i autor pierwszej kroniki Kątów - A. Kabirschky, jako jedyny twierdził w swojej książce pt. „Nachrichten über

die Stadt Canth”, że osada i gród zostały spalone w czasie najazdu tatarskiego w 1241 r., żadne inne źródła tego nie potwierdzają. Miasto powstało pod koniec XIII wieku - Canth zostało założone na prawie magdeburskim przez księcia Bolka I Świdnickiego, a właściwie przejął prawa miejskie Milina, którego lokacja okazała się błędem. Kąty rozwijały się szybciej i miały lepszą lokalizację - w widłach rzeki Bystrzycy i Strzegomki, w pobliżu przeprawy wodnej, na skrzyżowaniu szlaków jeleniogórsko-wrocławskiego i legnicko-brzeskiego. Przejęcie praw miejskich książę Bolko I potwierdził w dwóch dokumentach z 25.10.1297 r. i 22.10.1298 r., sam akt lokacyjny nie zachował się. Prawdopodobnie spłonął w jednym z pożarów miasta. Głównym powodem lokacji prawdopodobnie była kwestia militarna. Zamek Canth, wzniesiony jako graniczna twierdza, stanowił ochronę względem Księstwa Wrocławskiego, pełnił również funkcję komory celnej. Pierwsze wzmianki pisane o nim pochodzą z 1293 r. Do roku 1474 pozostał w posiadaniu Piastów.

■ Kąty Wrocławskie - pocztówka z 1903 r.- kościół kat., widok z lotu ptaka, ratusz, nieistniejący Dom Wspólnoty Ew.

Po podziale dzielnicowym większość terenu dzisiejszej gminy należała do księstwa wrocławskiego, później związana była z samym Wrocławiem. Miasto Kąty z najbliższymi okolicami stało się częścią księstwa świdnicko-jaworskiego (1326 r.), następnie własnością księcia ziębickiego i oleśnickiego, a w końcu związane było z biskupstwem wrocławskim. Zmiany następowały na drodze pokojowej, przez zastawy i sprzedaż. Na początku XIV w. powstał weichbild kąciki, w źródłach wymieniany dopiero od roku 1322, określane jako księstwo w roku 1444 oraz w latach 1484-1549, wcześniej ziemie te należały do weichbildu średzkiego, a początkowo, za Henryka I Brodatego, do kasztelani leśnickiej. Kiedy w 1248 r. doszło do podziału Śląska, Henryk III przejął kasztelanię w Leśnicy, ale już w 1277 r. Henryk IV utracił ziemie średzkie i strzegomskie na rzecz Bo-

lesława Rogatki - Bystrzyca stanowiła granicę księstwa legnickiego. Po śmierci obu władców ziemie zjednoczył Henryk IV Gruby.

W Landbuchu cesarza Karola IV z 1358 r. znalazł się pierwszy wykaz miejscowości weichbildu kąckiego: z dzisiejszej gminy Mietków - Piława, Dzikowa, Milin, Wawrzeńczyce, Mietków, Stróża i Ujów, z gminy Kąty - Kamionna, Kąty Wrocławskie, Kilianów, Nowa Wieś Kącka, Pełcznica, Sokolniki i Zachowice, z gminy Sobótka - Okulice. Z racji położenia należy do tej listy dopisać Kozłów i Szymanów. Przeważały wsie małe i średnie do 30 łanów, największe były Gniechowice (około 90 łanów). Większość z nich była oczynszowana, najczęściej z jednym folwarkiem, rzadziej z kilkoma, ale przykładowo w Mokronosie Górnym funkcjonowały aż trzy folwarki. Oprócz gospodarstwa sołtysa i 1-2 łanów należących do plebana, pozostała część wsi dzielona była pomiędzy gospodarstwa chłopskie. Chłopi zobowiązani byli do płacenia renty feudalnej, podatków oraz świadczenia usług na rzecz pana, prócz tego winni byli jeszcze płacić dziesięcinę na rzecz proboszcza. Wyjątek stanowiły wsie, które uzyskały immunitety zwalniające z obowiązków wobec feudała.

W 1293 r., po śmierci Henryka Grubego, władcą okręgu kąckiego i sobóckiego został książę świdnicki Bolesław I Surowy, a następnie w 1310 r. książęta: Bernard Świdnicki, Henryk Jaworski i Bolko II Ziębicki. Przy podziale w 1312 r. księstwo ziębickie z weichbildem kąckim i sobóckim otrzymał Bolko II Ziębicki jako dziedzictwo, jednak dziesięć lat później zadłużony książę oddał ziemię kącką w zastaw swemu najstarszemu bratu księciu Bernardowi ze Świdnicy, a w 1336 r. został zmuszony złożyć hołd ze swego księstwa. Wtedy miasto i zamek oraz wieś Kamionną przejął w dożywotnie władanie książę Henryk Jaworski. Po śmierci Henryka w 1346 r. prawo zwierzchnie w mieście posiadał król czeski i zarządzał nim za pośrednictwem królewskiego urzędu starościńskiego we Wrocławiu. Pięć lat później król Karol IV zlecił zarząd nad weichbildem księciu Mikołajowi Ziębickiemu, a kiedy w 1358 r. książę umarł, rządy przejął jego syn Bolko III. Bolko sprzedał dziesięć lat później miasto i weichbild księciu oleśnickiemu Bolkowi II. W roku 1416 księstwo oleśnickie zostało podzielone, a weichbild kącki otrzymał najstarszy z synów Konrada III Oleśnickiego - Konrad IV Starszy, późniejszy biskup wrocławski. Jego brat książę Konrad V współrządził okręgiem i często rezydował na zamku w Kątach, a nawet zyskał sobie przydomek „Kątczanin” (Canthner). Po trzech latach rządów książę Konrad IV zastawił, za zgodą pozostałych braci, zamek, miasto i okręg kącki kapitulie wrocławskiej za 700 grzywien, co zostało potwierdzone w 1420 r. przez cesarza Zygmunta Luksemburskiego.

Rządy Konradów przypadają na okres wojen husyckich, które nie ominęły Śląska. Ich początek sięga lat 20-tych XV wieku, kiedy to w Czechach rozwinął się ruch religijny, społeczny i narodowy. Powstanie w Pradze w 1419 r. i śmierć króla Czech Wacława IV w tym samym czasie zapoczątkowały wojnę. Zagrożenie dla Śląska

rozpoczęło się po 1425 r. od napadu na ziemię kłodzką. Wielka wyprawa armii husyckiej w 1428 r. doprowadziła do ogromnych strat. Zniszczono klasztory, wsie i mniejsze miasta. W 1428 roku husyci splądrowali Kąty. W tym samym roku, w maju, jeden z przywódców husyckich Jan Kolda zdobył zamek na Ślęzy i osiadł w nim, by łupić okolicę od Kątów Wrocławskich aż po Środę Śląską. Już w lipcu tego samego roku, po czternastu dniach szturm, wrocławianie i świdniczanie wyparli husytę, ale w toku walk zniszczono zarówno zamek na Ślęzy, jak i zamek kącicki.

Wojna spowodowała zły stan miasta, poważnie ucierpiały również wsie, a pokój nie nastąpił nawet po zakończeniu konfliktu w roku 1436. Okolicę nadal niepokoiłi rycerze-rozbojnicy, a księciu brakowało możliwości zapanowania nad sytuacją. Książę Konrad IV zmarł w 1447 r. Wcześniej upoważnił swego bratanka Konrada Młodszego Białego - księcia Oleśnicy, Sycowa i Wołowa do przejęcia weichbildu. W 1459 r. król czeski Jan z Podiebradów potwierdził przejęcie ziem przez braci: Konrada Młodszego Białego i Konrada Czarnego. Księżęta zastawili miasto i okręg braciom Skopp, a w 1460 r. sprzedali wszystko biskupowi wrocławskiemu za 3800 grzywien. Osiem lat później biskup Rudolf odsprzedał dobra kapitule wrocławskiej za 600 węgierskich guldenów. Konrad Młodszy Biały zrzekł się prawa odkupu w 1474 r. i w tym samym roku król Maciej Korwin potwierdził przynależność weichbildu do biskupa i kapituły wrocławskiej, wraz z przysługującymi im łanami.

Koniec panowania Piastów nie wpłynął ujemnie na sytuację gospodarczą miasta, przeciwnie - rozpoczął się jego rozkwit. Cieniem na ten okres prosperity położył się tylko spór, który w 1512 r. rozgorzał pomiędzy królem czeskim a Wrocławiem, w efekcie czego król nałożył na miasto karę 100 srebrnych marek i jej egzekucję zlecił księciu ziebickiemu Bartłomiejowi (Bartholomeusowi von Münsterberg). Doszło do bitwy pod Kątami między księciem a załogą Wrocławia. Bartłomiej zaatakował Kąty, splądrował miasto, okoliczne wsie i rozpoczął szturm na zamek, w którym ukryła się wrocławska załoga. Szturm został powstrzymany, a wspomnieniem o nim była pieśń o „Księżu Bartku bez ziemi, który sparzył sobie język pod Kątami” („Herzog Barthel ohne Land hat ihm 's (sich's) Maul vor Kanth verbrannt”).

Wiek XVI oznaczał szybki rozwój gospodarczy i kulturalny w całej Europie, a także wzrost zamożności i wzrost znaczenia warstwy mieszczańskiej. Około 1580 r. powszechnie zaczęto stosować nowożytną metodę dzielenia doby na godziny, podczas gdy wcześniej dzień trwał od świtu do zmierzchu i długość trwania godziny była zmienna zależnie od pory roku. Od 1584 r. funkcjonował też kalendarz gregoriański. Oznaką tych zmian w Kątach Wrocławskich stały się: budowa murów wokół miasta w roku 1587 oraz powstanie w 1613 r. wieży miejskiej - symboli niezależności władzy mieszczańskiej. Na początku XVII wieku na wieży zawisł zegar ratuszowy.

■ Kąty Wrocławskie - wieża ratuszowa od strony południowej

Rok 1517 i tezy Marcina Lutra odbiły się głośnym echem na Śląsku, zwłaszcza wśród mieszczan. Księstwo wrocławskie należało bezpośrednio do Czech i głoszenie reformy luterańskiej na ziemiach katolickiego cesarstwa było wprawdzie zabronione, mimo to jej wpływ na mieszkańców wzrastał, a co za tym idzie wzmagala się niechęć do Kościoła i podatków przez niego nakładanych. Wojna trzydziestoletnia wybuchła w Czechach w 1618 r. i stała się początkiem końca rozwoju gospodarczego na Śląsku. W okolicach Wrocławia rozruchy zapoczątkowano w Kątach Wrocławskich, gdzie niezadowoleni z postępowania katolickiego proboszcza mieszczaństwo postanowili wprowadzić do miasta protestantyzm. W 1620 r. przybył pierwszy pastor Baltazar Hoffman z Jawora i jeszcze w tym samym roku do Kątów wkroczyły wojska margrabiego Jana Jerzego Hohenzollerna, próbując przywrócić porządek. Wysłannik biskupa i cesarza zażądał od mieszczan 10 000 talarów kontrybucji. W czasie

wojny trzydziestoletniej miasto było jeszcze wielokrotnie niszczone i grabione, ale mieszczanie ani razu nie podnieśli broni w swojej obronie. W 1624 r. w wielkim pożarze miasta został spalony i nigdy więcej nie odbudowany zamek kącki. Pożar objął całe miasto. Pochłonął 165 domów, ratusz z archiwum i złożonymi tam dokumentami, wśród nich był prawdopodobnie dokument lokacyjny. Z pożogi ocalał tylko kościół, szkoła, wieża ratuszowa, czternaście domów i przedmieścia. W czasie jednego z oblężeń zburzono mury miejskie.

W 1632 r. Kąty zdobyli Szwedzi, a w 1633 r. żołnierze cesarza niemieckiego, miasto znów zostało ograbione i zniszczone, wkrótce potem wybuchła epidemia. Wojna rujnowała również okoliczne wioski. Rabunki i niszczenie upraw przyczyniły się do znacznego zubożenia mieszkańców okręgu. W Czerńcycach nawet kościół nie został oszczędzony, żołnierze okradli świątynię, zabrali też zboże i narzędzia, które wieśniacy zostawili tam wierząc, że będą bezpieczne. W wyniku wiążących się z wojną epidemiami, gwałtami i mordami rejon został dotknięty kryzysem demograficznym. Bogate przed wojną miasto i okolice w 1639 r. opisywano jako „najbiedniejsze, spalone i złupione, (...) opustoszałe i nie zamieszkałe”, wsie były wyludnione jeszcze w 1651 r., a pola leżały odłogiem.

W II połowie XVII w. ziemie pańskie dominowały nad dziedzicznymi gospodarstwami kmieci, z których ci ostatni zmuszeni byli płacić czynsz. Istniały też miejscowości należące tylko do chłopów. W 1653 r. do takich wsi należały Pietrzykowice z 16,5 łanami. Były również miejscowości, gdzie wszystkie pola należały do folwarku m. in. Romnów (z należącymi do pana 6 łanami), Baranowice (6 łanów) oraz Kobierzyce (12 łanów).

Intensywny rozwój folwarków często doprowadzał do odebrania chłopom pól i włączenia ich do majątku pańskiego. W 1653 r. właściciel Sadowic Hans Ernest von Haunold przyznał, że przejął całą ziemię kmiecią. W tym samym czasie Samotwór, własność Wawrzyńca Riedel von Löwenstern, został uznany przez cesarza za dobra rycerskie, w wyniku czego zlikwidowano własność kmieci. Folwarki nastawiały się głównie na produkcję zboża, w mniejszym stopniu na hodowlę bydła. Pola obsiewano pszenicą, żytem, jęczmieniem i owsem. Prócz krów w większości folwarków hodowano konie, rzadziej owce i trzodę chlewną. Również Kąty, jako miasto rolnicze, prowadziły produkcję rolną na 37 posiadanych akrach.

Po pokoju westfalskim katolicy szlachcice, urzędnicy cesarscy i instytucje Kościoła rozpoczęli restaurację dóbr kościoła katolickiego. W 1653 r. cesarz austriacki powołał Komisję Redukcyjną. Jej podstawowym zadaniem było przejęcie kościołów z rąk protestantów. Pierwszym celem komisji stała się Sośnica. W 1656 r. próbowano przejąć od protestantów tamtejszy kościół, który należał do nich od 1570 r. Doszło do walk między wojskami cesarskimi a mieszkańcami. Skupieni na cmentarzu ludzie „z ogniem i bronią” postanowi-

li bronić świątyni, jednak w starciu z wojskiem ponieśli klęskę. W 1737 roku cesarz odebrał prawa miejskie wszystkim protestanckim mieszkańcom Kątów, zabronił również obrządków luterańskich w mieście, a proboszcz katolicki, bez żadnych sprzeciwów, urządził ogród ze szpalerem drzew na terenie dawnego cmentarza luterańskiego. Walki z protestantyzmem w XVII wieku dotyczyły przede wszystkim większych ośrodków, nie prześladowano mieszkańców wsi, mimo że niemal wszyscy byli wyznania protestanckiego, a przecież większość wsi należało w tym czasie do klasztoru NMP na Piasku we Wrocławiu.

W 1740 r. król pruski Fryderyk II Wilhelm wkroczył z wojskiem na Śląsk. Nowa wojna przyniosła ze sobą rekwizycje, specjalne podatki i niepewność sytuacji w całej prowincji. W Kątach na stałe utworzono stancję dla inwalidów wojennych pruskiej armii królewskiej. Było to dużym obciążeniem dla i tak już zubożałej ludności. Z drugiej strony oznaczało to tolerancję religijną dla protestantów. Po zawarciu pokoju, w latach 1747-1752, stacjonowały w mieście dwie kompanie regimentu pana von Rochau, które miały strzec posłuszeństwa wobec króla Prus.

W 1752 r. w mieście wybuchł pożar, zniszczone zostały 142 budynki. Cztery lata później rozpoczęła się druga wojna śląska, a w 1757 r. utworzono w Kątach lazaret wojsk austriackich, co przyczyniło się do wybuchu w mieście zarazy. Ledwo okolice opuścili Austriacy, pojawili się Prusacy. Każda z walczących stron obciążała mieszczan kolejnymi kontrybucjami i obowiązkiem kwaterunku wojsk. W 1760 r. odpoczywali tu żołnierze cesarscy, a 9 sierpnia 1761 r. z żądaniem złota i odzieży pojawili się pierwsi Kozacy. Od 21 sierpnia do 18 września wojska ruskie plądrowały miasto. Po nich ponownie pojawili się Prusacy. Pod Kątami założyli kwaterę główną. Objęła ona wsie: Sośnica, Chmielów, Piotrowice, Nowa Wieś Kącka, Kilianów. Niebezpiecznie było wszędzie i dopiero podpisanie pokoju 20 marca 1763 r. przyniosło ulgę dla mieszkańców.

Stan pokoju nie trwał zbyt długo. Kąty wciąż nawiedzały klęski: w 1804 r. pożar ratusza, rok później w mieście zapanował głód. Nic nie zapowiadało rychłej poprawy sytuacji, gdyż w 1806 r. wybuchła wojna z Napoleonem Bonaparte. 14 maja 1807 r. pod miastem i w samych Kątach rozegrała się bitwa między wojskami pruskimi, idącymi ku Wrocławowi a oddziałami napoleońskimi gen. Lefebvre'a. Prusacy rozbili obóz w mieście. Mury miejskie stanowiły ochronę dla odpoczywających żołnierzy. Pobyt żołnierzy w Kątach wiązał się z odsieczą wojsk pruskich z Kłodzka dla obleganej Nysy. Ze względu na linię frontu Dzierżoniów-Ząbkowice-Nysa, dowództwo obrało okrężną drogę wiodącą przez Srebrną Górę, Kąty i Wrocław. Jednak Francuzi dostrzegli ruch wojsk wroga i zaskoczyli armię pruską w pobliżu Kątów. Atak rozpoczęli Saksończycy i Bawarczycy, a ciężkie walki toczące się na ulicach miasta zakończyły się wyparciem żołnierzy pruskich. Dalsze walki kontynuowano na przedpolach

Kątów i tę część bitwy ostatecznie wygrali Prusacy. Mimo to, gdy zwycięzcy szykowali się do odwrotu, doszło do kolejnej bitwy, w której przewagę zyskiwali Francuzi, jednak ostatecznie wycofali się na południe bez rozstrzygnięcia potyczki. Ślad tych walk pozostał widoczny na murach ratusza w postaci kuli armatniej, a Lefebvre'a mieszcianie zapamiętali jako tego, który dwukrotnie splądrował ich miasto - w trakcie pościgu za Prusakami i w drodze powrotnej do Świdnicy.

W 1810 r. podjęto decyzję o sekularyzacji dóbr kościelnych. Zlikwidowano wszystkie zakony poza urszulankami, elżbietankami i bonifratrami (zajmującymi się szkolnictwem, lecznictwem i farmacją), zarekwirowano majątki ziemskie zakonów, kolegiat, kapituły katedralnej i proboszczów. Przyczyną sekularyzacji była potrzeba splecenia przez Prusy wysokich kontrybucji na rzecz Francji.

Kąty Wrocławskie, dotąd w posiadaniu biskupa wrocławskiego, stały się własnością króla, a wiele wsi przeszło w ręce kupujących je tanio szlachciców. Również budynki kościelne zostały przejęte przez państwo, a proboszczom zaczęto wypłacać pensje. Jednym z większych właścicieli ziemskich w okolicy stał się wkrótce wódz pruski Gebhard von Blücher, który za zasługi wojenne otrzymał w 1814 r. od króla dobra krobielowickie, a z czasem dokupił kolejne wsie - Kilianów i Wojtkowice. Miasto było w tym czasie zarządzane przez urzędnika państwowego. Dziesięć lat później teren zamkowy, tzw. „Folwark kącki” został sprzedany kompanii piwowarskiej z Kątów, a w ruinach zamku zbudowano gospodę i browar, resztę budulca wykorzystano przy budowie zamku w Zabrodziu.

Dalsze walki w 1813 r. z cofającą się armią Bonapartego przyniosły wznowienie stanu gotowości bojowej. Wszyscy mężczyźni z miasta w wieku 17-40 lat na wezwanie landrata średzkiego Debschütz'a musieli stawić się do wojska. Pod Kaczawą, 26 sierpnia 1813 r., walczyło piętnastu żołnierzy z Kątów. Trzy lata później świętowano ogłoszenie pokoju. Kąty szybko odbudowały się i w kilka lat pozbyły wojennych długów. W 1817 r. wprowadzono do miasta stały garnizon i odtąd co roku odbywały się manewry wojskowe, czasem tak duże jak w 1835 r., kiedy to zjechali się żołnierze z całych Prus, Bawarii, Saksonii, Szwecji, a nawet Anglii. Żołnierskie ćwiczenia połączono wtedy z obchodami „Blücherfest - Dni Blüchera”. Było to święto o zasięgu ogólnokrajowym, z rekonstrukcją bitwy nad Kaczawą i bitwy pod Kątami z 1807 r., a jego tradycja utrzymała się w Kątach do lat 40-tych XX w., choć później odbywało się już bez manewrów wojskowych.

W 1815 r. nastąpiła istotna zmiana administracyjna w Prusach. W miejsce departamentów wprowadzono rejencje i dokonano podziału rejencji na powiaty miejskie i ziemskie. Obecna gmina Kąty Wrocławskie leżała w rejencji wrocławskiej - częściowo na terenie powiatu średzkiego, a częściowo wrocławskiego, za wyjątkiem Czerńcyc - miejscowości z okręgu świdnickiego. Ten układ admini-

stracyjny utrzymał się do 1945 r.

W 1818 r. gruntownie wyremontowano ratusz kącki i powiększono salę sądową, odnowiono również bruk miejski. W 1822 r. połączono miasto drogą z Pełcznicą, rok później powstała utwardzona droga do Krobielowic. Budowano także nowe mosty, a wszystko po to, by przyciągnąć do miasta jak najwięcej rolników z ich produktami. Jeszcze w 1829 r. powstały pierwsze mapy miasta, wykonane po pomiarach królewskiego geodety, którego wizyta w mieście była ważnym wydarzeniem. Wcześniejsze plany miasta pochodzą z połowy XVIII wieku, z „Topografii Śląska”, autorstwa Friedricha Bernharda Wenera.

Od II połowy XVIII w. rozpoczął się rozwój przemysłu, głównie przetwarzającego płody rolne. Powstawały browary, gorzelnie, tartaki, wiatraki i młyny. W II połowie XIX w. zyskowne i popularne stały się cukrownie, działały w Pietrzykowicach i Sośnicy, w Smolcu rozpoczęto budowę kolejnej cukrowni, jednak plany zarzucono. Powstawały także cegielnie w Sośnicy, Krobielowicach i Smolcu. Dużym zainteresowaniem cieszyło się piwo kąckie, które warzono już od XVI w. Produkty rzemieślników kąckich zaspokajały w zupełności lokalny rynek miasta i okolicznych wsi. W XIX w. najliczniejsi byli garncarze, produkujący znane wtedy naczynia barwione gliną. Prócz wcześniej znanych zawodów pojawiły się nowe: zegarmistrz, introligator, tokarz, farbiarz, kapelusznik, malarz pokojowy, budowniczy maszyn i organów. Na wsiach rzemieślnicy stanowili w XVIII wieku 5% ludności, a w XIX w. - 7 %. W tym okresie Kąty odróżniały się coraz bardziej od otaczających je wiosek, zarówno strukturą społeczną, jak i gospodarczą. Proces ten widoczny jest zwłaszcza w II połowie XIX w., jednak nawet w następnym wieku rzemieślnicy długo zachowywali swą pozycję i nie tracili klientów. W okolicach Kątów, ze względu na duży odsetek pól uprawnych, funkcjonowały liczne młyny, których pracę usprawniła maszyna parowa.

Rozwojowi gospodarczemu służył względny spokój polityczny. Wiosna Ludów ominęła okolice, co przypisywano mediacji dwóch duchownych: proboszcza Smolca oraz pastora Biehlera z Kątów Wrocławskich. Mimo to, po rozruchach w całym kraju w 1848 r., zorganizowano w mieście Straż Miejską złożoną z trzech kompanii pod dowództwem emerytowanego starosty średzkiego von Diczelki (Diczelsky). Jednak jeszcze w tym samym roku straż została przekształcona w tzw. Związek Strzelecki. Przewodniczącym wybrano emerytowanego poborcę podatkowego Karola Lignera. Starosta von Diczelki był za to gościem honorowym uroczystości otwarcia i wmurował kamień węgielny pod siedzibę kąckiego „Schützengilde” przy dzisiejszej ul. Zwycięstwa. Aktywność polityczna kątczan ograniczyła się do zawiazania na krótko stowarzyszenia głoszącego idee socjalistyczne, na miejsce spotkań wybrano dworzec kolejowy. Po samorozwiązaniu organizacji w jej miejsce powstał klub demokratyczny działający niewiele dłużej, bo do roku 1850.

Kolejne wojny z lat 1866, 1870-1871 oraz 1914-1918 wydawały się odległe, choć ginęli w nich również mieszkańcy Kątów. W czasie wojen o zjednoczenie Niemiec zginęło 5 mężczyzn. Na frontach I wojny światowej poległo 51 żołnierzy z Kątów. W hołdzie ofiarom postawiono w 1922 r. na rynku pomnik z figurą rycerza Rolanda, dodatkowo wymieniono nazwiska na tablicach inskrypcyjnych zawieszonych w przedsionku kościoła. Zarówno pomnik, jak i tablice, zostały zniszczone po 1945 r. Pomniki ku czci poległych mieszkańców powstały również m.in. w Gniechowicach (zachowany jako pomnik ku czci zwycięskiej Armii Czerwonej z 1945r.), Pietrzykowicach (niezachowany), Nowej Wsi Kąckiej, Sadowicach (niezachowany), Smolcu (niezachowany) i Strzeganowicach.

Lata 20-te i początek lat 30-tych XX wieku, to okres kryzysu gospodarczego i bezrobocia, które dotknęły całą Rzeszę Niemiecką. Sytuacja na wsiach dolnośląskich była tragiczna, a rozmiar klęsk obrazuje rozpaczliwa petycja o pomoc Edmunda Brandta z Kiliano-wa do prezydenta prowincji. W lipcu 1932 r. sołtys wsi zajął jego zbiory pszenicy ozimej na poczet niezapłaconych podatków. Brandt nie był w stanie spłacić kredytu na sumę 7 500 marek, który zaciągnął na rozwój gospodarki. Posiadał 17,5 morgi pola, pracował 16 godzin dziennie, ale nie mógł uzyskać potrzebnej kwoty pieniędzy.

Liczba ludności miasta Kąty Wrocławskie po roku 1750 stale wzrastała. Na początku XVII wieku było ok. 700 mieszkańców, a w połowie wieku XIX już 2 000 osób, przed II wojną światową Kąty zamieszkiwało 3500 ludzi. Stały wzrost, będący anomalią w znanych procesach demograficznych, wynikał prawdopodobnie z przemian administracyjno-gospodarczych. Na wsiach przełom między okresem stagnacji i średniowiecznego modelu demograficznego oraz dynamicznego wzrostu ludności przypada na koniec XVIII wieku oraz na I połowę XIX w. Polepszenie stanu wiedzy lekarzy, higieny i spadek śmiertelności wśród niemowląt, należą do ważnych przyczyn przyrostu naturalnego. W II połowie XIX w. i w I połowie wieku XX migracje do miast hamują proces przyrostu ludności. W niektórych wioskach następuje nawet spadek liczby ludności. Zmniejszyła się znacznie liczba dzieci w rodzinie (z 6-8 do 2-3), którym można było zapewnić dobre warunki materialne życia. W I połowie XX w. nastąpił kolejny skok liczby ludności, a wiązało się to z dalszym rozpowszechnieniem wiedzy medycznej, wyżem demograficznym po wojnie (1914-18), a także propagandą III Rzeszy Niemieckiej promującą w latach 30-tych XX w. rozwój demograficzny Niemców.

Trudna sytuacja gospodarcza pozwoliła na wzrost liczebności partii NSDAP z Adolfem Hitlerem na czele. W 1932 r. członkowie partii byli sprawcami starć z bojówkami komunistycznymi i samobroną republikańską - Reichsbanner. Wprawdzie wypadki takie zdarzały się stosunkowo rzadko w porównaniu do innych ziem powiatu wrocławskiego, ale to właśnie w Kątach zginął z rąk esesmana 11 lipca 1932 r. mieszkaniec miasta, członek Reichsbanneru.

ner - Tilke. Wśród działaczy NSDAP w 1933 r. z Kątów pochodziło trzech rzemieślników, urzędnik Walter Hauptmann i duchowny pastor Max Greiner. Po dojściu do władzy Hitlera na szeroką skalę rozpoczęły się donosy. W 1932 r. niejaki Härtel doniósł, że szlachcic von Rothkirch z Sadkowa nie dopuszcza do połączenia z ogólnym systemem wodnym grobli, wybudowanej jeszcze w 1928 r. Jednak dopisek na jego skardze: „Härtel jest przywódcą komunistów w Sadkowie” spowodował jej oddalenie. W maju 1933 r. oskarżono burmistrza Poppe i sekretarza Rupprechta o defraudację pieniędzy z funduszu na zakup ziemniaków dla ubogich. Niczego nie udowodniono, ale oskarżenie zdyskwalifikowało obu urzędników w oczach społeczeństwa.

Rozpoczął się okres wielkich budów publicznych, dzięki którym okolica zyskała nowe drogi, zmelioryzowano grunty koło Kątów, Nowej Wsi Wrocławskiej i Romnowa. Prace te doraźnie zmniejszyły bezrobocie i poprawiły sytuację gospodarczą regionu.

W latach 1935-38 „niemiecki chrzest Śląska” doprowadził do zmian nazewnictwa geograficznego ze słowiańskiego na niemieckie. Zmieniono wszystkie nazwy, które choć trochę kojarzyły się z językiem polskim, przykładowo Pełcznicę, o nazwie Polsnitz, przemianowano na Brückenfelde, a Sadewitz (Sadowice) zmieniono na Schill.

Wybuch wojny stał się początkiem tragedii wielu rodzin, a do wojska powoływano nie tylko ludzi młodych. W grudniu 1940 r. wezwanie do Wehrmachtu otrzymał inspektor miejski z Kątów pan Beier. Zaskakującym był fakt, że inspektor liczył sobie wtedy 65 lat. Okres wojny upłynął stosunkowo spokojnie w okolicach Wrocławia, przede wszystkim ze względu na słabe uprzemysłowienie. Liczbę polskich mieszkańców powiększyli jeńcy wojenni i przymusowi robotnicy, którzy pracowali w gospodarstwach rolnych. Dopiero zbliżający się front, na początku 1945 r., zmusił część ludności do ucieczki. W rejonie Kątów ciągnął się zewnętrzny pas obrony twierdzy Breslau. Wraz z ewakuacją mieszkańców Breslau, ewakuowano również część ludności Kątów - przez miasto biegł jeden z trzech głównych szlaków ewakuacyjnych. Do początku 1945 r. ludność wyjeżdżała koleją i zaprzęgami konnymi. Zmieniło się to, gdy wprowadzono priorytet eksportu węgla, wyposażenia i produkcji wojennej. Ludność musiała oczekiwać na transport, organizować go samodzielnie lub uciekać pieszo.

W działaniach wojennych zniszczeniu uległa przede wszystkim infrastruktura techniczna, zwłaszcza w mieście. Ze względu na demontaż urządzeń elektrycznych, kolej nie kursowała na linii Kąty Wrocławskie-Wrocław, ucierpiała sieć komunikacyjna i rolnictwo, gdyż chłopi nie obsiali pól na wiosnę 1945 r., a inwentarz żywy przejmowali wkraczający żołnierze Armii Czerwonej. Obecność Armii Radzieckiej miała negatywny wpływ na sytuację całej ludności osiadłej i przebywającej na tym terenie. Część folwarków i gospo-

darstw uległo dewastacji. W samych Kątach w stanie ruiny znajdowało się 20 % budynków.

Pierwszym oddziałem, który wkroczył do Kątów 11 lutego 1945 r. był 7 Korpus Zmechanizowany Gwardii gen. Iwana Korczagina. Dla dwustu poległych żołnierzy rosyjskich utworzono cmentarz koło kąckiego kościoła. Na początku kwietnia, w drodze do Wrocławia, zatrzymał się w mieście Bolesław Drobner, pierwszy powojenny prezydent Wrocławia. Do maja tegoż roku zarząd sprawowała wciąż administracja niemiecka, powołana przez Armię Czerwoną - w czerwcu burmistrzem został Kazimierz Krysiński i zaczęto tworzyć polskie władze w mieście.

W wyniku utworzenia nowej administracji, miejscowości, przynależące do obecnej gminy Kąty, były rozdzielone pomiędzy gminę miejską Kąty Wrocławskie (26 miejscowości) oraz gminy wiejskie Gniechowice (21 miejscowości) i Smolec (22 miejscowości, w tym Oporów, Muchobór Wielki, Klecina - włączone w 1950 r. do miasta Wrocław).

Od maja 1945 r. niemiecka ludność, która wcześniej uciekała przed frontem, zaczęła powracać do swoich domów. W tym czasie wybuchła epidemia tyfusu brzuszego. W Kątach rozprzestrzenieniu się choroby szerzej zapobiegł Bronisław Rutkowski. Działający szpital ze 170 łózkami, znajdował się w prowizorycznych pomieszczeniach. Pomoc lekarska była jednak dostępna, w przeciwieństwie do wsi, gdzie sytuacja zdrowotna i poziom higieny znacznie się pogorszył. Próbę poprawy sytuacji podjęły instytucje pomocy społecznej - ośrodek dla polskich sierot w Gniechowicach oraz punkty opieki nad matką i dzieckiem w Smolcu, Kątach i Gniechowicach.

W czerwcu wydano, kilkakrotnie ponawiany, nakaz zmiany nazw na polskie, stąd nasuwa się wniosek, że nazwy niemieckie funkcjonowały nadal, często przekręcane i z błędną pisownią. Najprostszym sposobem było zamalowywanie dawnych nazw. W 1946 r. powstała Komisja Ustalania Nazw Miejscowych, a rok później w 1947 r. do nadzoru nad wykonywaniem zarządzenia powołano Obywatelskie Komisje Kontrolne. Próba ustalenia nowego nazewnictwa kończyła się różnie ze względu na brak odpowiedników polskich, brak czasu na poszukiwania źródłowe nazw słowiańskich (w 1937 r. wszystkie polskojęzycznie brzmiące nazwy miejscowe zostały przez władze hitlerowskie zlikwidowane), pojawiały się prowizoryczne nazwy np. miejscowość Kammfeld, obecnie Kębłowice, nazywano Kamilowice, a Siebieschau zmieniono najpierw na Zębów, potem Zębiszów, by wykrystalizować obecną nazwę Zybiszów, dzisiejsza Skątka (niem. Schalkau) tuż po wojnie była nazywana Siołkowem, trudno dziś ustalić z jakiego powodu.

W wielu miejscach posuwano się znacznie dalej w niszczeniu nazw niemieckich, niż było to nakazane z urzędu, skuwano lub zamalowywano napisy na pomnikach, epitafiach i zabytkach.

Wciąż w wielu miejscach było niebezpiecznie. Zdarzały się kra-

dzieże, rabunki, często ich uczestnikami byli żołnierze radzieccy, a Milicja Obywatelska ze względu na małą liczebność miała niską skuteczność. Posterunek MO w Kątach powstał już w czerwcu 1946 r. Ludność próbowała organizować się w Straż Obywatelską. Najlichniesz i najlepiej uzbrojona jednostka działała w gminie Gniechowice, ale podobnie jak wszystkie inne, została rozwiązana w grudniu 1945 r.

Im bliżej wyborów i ostatecznej walki o władzę w Polsce, tym sytuacja stawała się bardziej napięta. Również w społeczności lokalnej pojawiła się opozycja PSL. Wszelkie próby działalności legalnej były jednak tłumione. W Smolcu istniał stosunkowo silny ośrodek PSL, jednak zorganizowane spotkanie przedwyborcze zakończyło się rozpędzeniem zgromadzonych przez UB i MO, a jako powód podano brak zezwolenia na zebranie i nie poinformowanie o nim władz. Członkowie PSL zostali zmuszeni do przejścia w stan konspiracji, a aktywność działaczy ze Smolca była na tyle duża, by niepokoić Urząd Bezpieczeństwa, zwłaszcza ze względu na nawiązanie kontaktów z działaczami z Krakowa. W siłę rosła partia PPS. W czerwcu 1946 r. w Kątach działało jej 55 członków, we wrześniu było ich już 70, w Gniechowicach - 45, a w Smolcu - 50. Mimo terroru, koło miejskie PSL pozostało silne w Kątach, a w Smolcu działalność PSL nie została stłumiona ostatecznie. Naciski na PSL stawały się coraz większe, dochodziło do aresztowań przedwyborczych działaczy, wzmianki o takich incydentach w Smolcu zachowały się w źródłach.

Partie PPS i PPR starały się przyciągnąć do siebie ludzi organizując różnego rodzaju imprezy kulturalne (Obchody Kościuszkowskie, Pożyczkę na Odbudowę Kraju, akcję żniwną itp.). Otwarto w Kątach przedszkole, stację benzynową i uruchomiono komunikację autobusową. Przy Domu Kultury regularnie odbywały się tzw. małe targi.

Po przejściu władzy przez PPS-PPR walka o podporządkowanie sobie całego państwa nasiliła się, również na gruncie lokalnym. Wobec sołtysa Pietrzykowic zastosowano konsekwencje administracyjne. Oskarżono go o zaniedbanie działań propagandowych i nie zorganizowanie spotkania przeciwko „cudowi” z Lublina, pomimo rządania władz. Cudem lubelskim, nazywano wydarzenie z 3 lipca 1949 r., kiedy to na obrazie Matki Boskiej w katedrze lubelskiej pojawiły się łzy, a liczni pielgrzymi zaczęli przybywać do miasta. Na to władza nie mogła pozwolić. Wprowadzono liczne represje, organizowano zebrania propagandowe, rozpoczęto aresztowania. Sołtys Pietrzykowic musiał zostać usunięty z urzędu. W tym czasie wielu działaczy PSL ze Smolca, by uniknąć prześladowań, wstępowało do SL.

Lata powojenne to ciągłe migracje ludności, nawet dziś nazywane przez ich uczestników „wielką wędrówką ludów”. Brak uregulowanego statusu Dolnego Śląska, sytuacja międzynarodowa, duża

liczba Niemców, problemy lokalowe - nie zachęcały do osiedlenia się na stałe. Według spisu ludności z lutego 1946 r. Kąty składały się z 27 ulic, 290 domów, zwłaszcza w okolicy rynku i dworca kolejowego zabudowa była gęstsza, stan domów opisano jako dobry, tylko 8.6% nie nadawała się do zamieszkania, ale jeden dom zamieszkiwało od 9 do 16 osób. Plusami lokalizacji Kątów dla młodych ludzi, którzy stanowili przeważającą liczebnie grupę wśród migrantów, były stosunkowo niewielkie zniszczenia wojenne, bliskość dużego ośrodka urbanistycznego, jakim był Wrocław, i duże możliwości rozwoju gospodarczego, również na wsiach, gdzie przeważała dobra gleba I i II klasy.

Konferencja poczdamska ostatecznie zdecydowała o przyłączeniu Śląska do Polski, w wyniku czego nastąpił napływ ludności ze Wschodu na te tereny. Sprawami transferu ludności zajmował się Państwowy Urząd Repatriacyjny, powołany do życia w 1944 roku. Podlegały mu tzw. Referaty Osiedleńcze w Starostwach Powiatowych, których celem było planowanie rozmieszczenia nowych osadników, regulacja kwestii własnościowych, gromadzenie danych o warsztatach i gospodarstwach pustych lub obsadzonych przez Niemców. Pierwsi osadnicy mieli możliwość wyboru mieszkania, gospodarstwa rolnego, warsztatu rzemieślniczego lub placówki handlowej.

W okolicach Bystrzycy osiedlili się głównie Kresowiaczy z woj. wołyńskiego i Polesia, a także ludność Polski Centralnej i Małopolski. W sierpniu 1945 r. przybyli osadnicy z powiatu Kostopol w woj. wołyńskim - zamieszkali w Kilianowie i Kozłowie. We Wszemiłowicach znaleźli nowy dom mieszkańcy wsi Werbka (pow. Buczaczy), a z Sąsiadowic, pow. Sambor, przyjechali do Kilianowa, Pełcznicy i Wszemiłowic. 33 rodziny z miejscowości Tiutków (pow. Trembowla) w województwie tarnopolskim osiedliły się w Sadkowie. Do Kątów przybywała głównie ludność z województwa kieleckiego (Busko-Zdrój, Oleśnica). W roku 1946 do Kątów dotarli migranci z Syberii, Niemiec, Francji, Jugosławii, a nawet Argentyny. Ciągłe przemieszczanie się i szukanie swojego miejsca powodowały brak stałości i integracji wśród ludzi. Zwłaszcza mieszkańcy Kresów Wschodnich izolowali się, zamieszkując wspólnie całe wsie i tworząc enklawy.

Wiele osób przyjeżdżało z pustymi rękami, bez żadnego mienia, stąd pojawiła się potrzeba utworzenia Komisji Weryfikacyjnej i rozdzielenie pomocy z UNRRA. Polacy niechętnie osiedlali się w dużych majątkach ziemskich, które znajdowały się praktycznie w każdej wsi. Oznaczało to współżycie kilku rodzin w jednym gospodarstwie, często obok siebie rodzin polskich i niemieckich. Niemców wciąż było dużo, zwłaszcza na wsiach, gdyż po ustaniu działań wojennych część Niemców wróciła do swoich gospodarstw.

Sprawa wysiedlenia Niemców była istotnym problemem do końca 1947 r. Początkowo wysiedlenia miały charakter wojskowy, dopiero z czasem podjęła się tego administracja. Na początku

1946 r. przesiedleniami Niemców zajął się PUR (Państwowy Urząd Repatriacyjny). Akcja rozpoczęła się w lipcu. Czas powiadomienia wynosił 24 godziny, należało spakować bagaż osobisty do 40 kg i żywność na 14 dni, zezwalano też zabrać ze sobą kosztowności oraz sumę 500 marek. Konfiskowano papiery wartościowe, walutę polską i obcą, materiały włókiennicze i futra oraz nadmiar żywności. Wysiedlenie nie obejmowało osób pracujących na stałe (wciąż brakowało fachowców), starców, sierot oraz kobiet w ciąży, bliskich rozwiązania. Punkt zborny stanowiły Kąty Wrocławskie.

W maju 1947 r. w mieście żyli już tylko Polacy, na wsiach było inaczej. W 1948 r. Niemcy na Dolnym Śląsku to przede wszystkim specjaliści, potrzebni w rozwijającej się dopiero gospodarce polskiej na tych terenach. Niemcy zostali w wielu miejscowościach do lat 50-tych XX w., kiedy to w ramach akcji łączenia rodzin (w latach 1956-1959) spora ich część wyjechała. Przeważały gospodarstwa indywidualne - obejmowały 2/3 ziemi, część majątków wciąż była w rękach radzieckich. Przejmowane obiekty od Armii Czerwonej zwłaszcza pałace, były zdewastowane, ograbione i zniszczone. Część ziem przeszła pod zarządek utworzonych około 1949 r. Państwowych Gospodarstw Rolnych.

Po ugruntowaniu władzy partii rządzącej przystąpiły do kolektywizacji rolnictwa. Coraz większy nacisk powodował opór chłopów przeciw przystępowaniu do spółek produkcyjnych. W Gniechowicach, Smolcu i Kątach część osadników, głównie ci z Polski Centralnej rzekła się gospodarstw. Gmina Kąty miała stać się, zgodnie z planem władz, gminą reprezentatywną. Pierwszą spółdzielnię produkcyjną w powiecie wrocławskim założono w Sadowicach wiosną 1949 roku. Początkowo możliwe było prowadzenie sklepów prywatnych, które powstawały w Smolcu i Kątach już w czerwcu 1945 r. W Kątach zaczęły działać: apteka, piekarnia, Spółdzielnia „Tęcza” i Samopomoc Chłopska. Pod koniec roku problemy z zaopatrzeniem spowodowały wprowadzenie wymiennych kartek na żywność, powstała Spółdzielnia Spożywców Kąty. Na zły stan aprowizacji wpływ mieli Rosjanie, którzy przy braku żywności wywozili zapasy, np. mączkę kartoflaną z fabryki w Kątach. Wywożone były narzędzia i maszyny - z kąckiej fabryki krochmalu, odlewni żeliwa itd. Rok później zdewastowany Zakład Przemysłu Ziemniaczanego „Kąty” przeszedł pod zarządek polski. Pod koniec lat 40-tych XX w. udało się uruchomić w Kątach odlewnię żeliwa. W 1949 r. założono Spółdzielnię Mleczarską i Państwowy Ośrodek Maszyn. Stałym problemem pozostawał zarówno brak sprzętu, jak i wykwalifikowanych kadr. Mimo to od roku 1950 ponownie czynne były już: gazownia i wodociągi. Podłączono prąd i telefony.

Lata 1947-50 nie uwidoczniły bliskiego konfliktu władz z Kościołem. W szkołach prowadzone były przez księży lekcje katechety. Dopiero rok 1950 przyniósł zmianę na gorsze. Księża, by nadal uczyć religii, musieli organizować zajęcia w kościołach. Z pomocą

mieszkańców wsi budowano salki katechetyczne. Stosunki władza-Kościół były napięte, aż do odwilży po śmierci Stalina. Po 1956 r. religia powróciła do szkół jako przedmiot nadobowiązkowy, ale ustawa z 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania narzuciła obowiązek budowy punktów katechetycznych.

Próbą zjednania sobie społeczeństwa nadal były publiczne zabawy. Ludzie świętowali z okazji akademii Pierwszego Maja, z okazji opłątka, Akcji Pomocy Zimowej i odbudowy stolicy. Te uroczystości nie były pozbawione indoktrynacji. W marcu 1948 r. zorganizowano akademię z okazji 30-lecia powstania Armii Czerwonej. W Kątach wiązało się to z przymusowym przemarszem mieszkańców na cmentarz żołnierzy radzieckich. Od 5.06.1949 roku obchodzono Święto Ludowe. W 1949 r. otwarto pierwszą bibliotekę (w Gniechowicach), potem powstawały kolejne. Rozwijał się sport. W Pietrzykovicach powstał klub sportowy „Orzeł”, który z przerwami działa do dziś.

Powoli rozpoczął się rozwój. W 1949 r. w Kątach powstało Komunalne Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane. Konieczne stało się powołanie Komitetu Rozbiórkowo-Porządkowego, głównie do „odzyskiwania cegły”. Okolice Kątów, podobnie jak i Wrocław oraz cały Dolny Śląsk, stały się rezerwuarem cegły dla odbudowującej się Warszawy i innych miast Polski centralnej. Osadnicy, mając poczucie nietrwałości obecnego stanu, nie próbowali remontować ani budować czegokolwiek. Z tego powodu, jak i w wyniku celowych dewastacji, wiele obiektów popadło w ruinę. Widać to zwłaszcza na przykładzie poniemieckich cmentarzy, które często były celowo niszczone przez nowo osiadłych, a w późniejszych czasach zamykane przez władze i przeznaczane do zalesienia.

W złym stanie znajdowało się też rolnictwo. Miny, zaniedbany lub zniszczony system melioracyjny, brak narzędzi rolniczych i zwierząt pociągowych, administrowanie folwarkami przez Armię Radziecką i rekwirowanie przez nią inwentarza żywego i martwego, a także kolektywizacja od 1948 r. dopełniają obrazu sytuacji na wsiach.

Lata 50-te XX wieku oznaczają zmiany w administracji. Zlikwidowano Starostwo Powiatowe i zarząd gmin z wójtem, a władzę sprawowała Rada Narodowa, której podlegało Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Kolejne reformy administracyjne do lat 70-tych XX w. zmieniały tylko ilość gmin i ilość miejscowości podlegających pod nie. Ogromny wpływ na zarząd posiadał Komitet Powiatowy PZPR. W wyniku reformy 1954-57 układ administracyjny został przekształcony - w miejsce trzech gmin (Gniechowice, Kąty Wrocławskie, Smolec), powstała jedna - Kąty Wrocławskie.

Strajki w roku 1956 i wydarzenia w całym kraju miały swoje reperkusje w Sadowicach - w małej wsi zerwano wszystkie czerwone flagi, powieszono z okazji 22 lipca. Przymus kolektywizacji zelżał, zamiast tego pojawiły się dobrowolne kółka rolnicze, dostawy obowiązkowe zostały zachowane, ale rolnik miał prawo sprzedać

nadprodukcję. Rok później władze zaczęły dążyć do przywrócenia poprzedniego stanu. W 1960 r. na rynku kąckim stanął pomnik gen. Świerczewskiego i zorganizowano XV Rocznicę wyzwolenia Dolnego Śląska, 9 maja z okazji Święta Zwycięstwa przybyła delegacja rządu i województwa do Gniechowic. Obie miejscowości skorzystały na tych uroczystościach - uprzątnięto gruz, odmalowano fasady, założono trawniki.

Lata 60-te XX wieku to okres rozwoju w ramach gospodarki kolektywistycznej. Sklepy były pod zarządem Gminnych Spółdzielni, powstawały zakłady gastronomiczne, modernizowano masarnie i wytwórnie wód gazowanych w Kątach i Smolcu. Słabo rozwijały się spółdzielnie produkcyjne - ludzie niechętnie pracowali na własności wspólnej, zdarzały się kradzieże i malwersacje. Mimo akcji żniwnych i pomocy w pracach polnych wrocławian, plony były niskie. Dodatkowo powódź z 1964 r. obniżyła zbiory. Dopiero lata 70-te XX w. i rządy Gierka oznaczały zmiany. Korzystne ceny skupu żywca, pomoc państwa w postaci importu pasz, zniesienie dostaw obowiązkowych przyczyniły się do rozwoju hodowli trzody chlewnej i bydła. Ostatecznie zrezygnowano z kolektywizacji.

Przemysł podnosił się powoli. W Kątach działały już od początku lat 50-tych XX w.: odlewnia żeliwa, krochmalnia i mleczarnia. Po odwilży 1956 r. władze zgodziły się na działalność drobnych przedsiębiorstw produkcyjnych i rzemieślniczych. Powstała prywatna cegielnia w Sośnicy, która przy ciągłym braku cegły szybko się rozbudowywała. Powstawały kolejne prywatne zakłady rzemiosła, zwłaszcza w Kątach i Smolcu. W latach 60-tych XX w. na terenie dawnego młyna w Kątach utworzono mieszalnię pasz, rozbudowano Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Pietrzykowicach.

Już od końca lat 40-tych XX wieku podejmowano próby podniesienia wykształcenia ludności. W Kątach powstała szkoła dla niepiśmiennych. W latach 1961-64 w ramach akcji „Tysiąc szkół na tysiąclecie Polski” wybudowano w mieście drugą szkołę. Brakowało ciągle pedagogów. W latach 1960-63 powstał Miejski Dom Kultury, od 1953 r. działał Państwowy Dom Małego Dziecka, czynna była biblioteka, a w 1962 r. otwarto Zasadniczą Szkołę Mechanizatorów Rolnictwa dla Pracujących w Kątach. Reforma szkolna 1966/67 wprowadziła ośmioletnie szkoły podstawowe. W 1973 r. zlikwidowano szkołę w Sadowicach, a dzieci przeniesiono do rozbudowanej szkoły w Sadkowie. W sadowickim pałacu powstał Zakład Poprawczy.

Zła sytuacja mieszkaniowa utrzymywała się do lat 60-tych XX w. Po 1958 r. zarządzono odbudowę zagród wiejskich, wreszcie dookończono odgruzowywanie. Tylko z Kątów wywieziono 345 tysięcy m³ gruzu. Rozpoczęto budowę nowych domów. Powstawały budynki mieszkalne głównie w Kątach i na wsiach, w których działały PGR-y: Kębłowice, Zabrodzie, Zybiszów, potem Sadków i inne. Re-

mont sieci wodociągowej Kątów w roku 1962, założenie oświetlenia miasta, a w 1969 r. również w całej gminie, odbudowa mostu Sadowice-Stoszyce jeszcze w roku 1954, przyczyniły się do poprawy infrastruktury. W latach 70-tych XX w. Kąty stały się bazą produkcyjną dla przedsiębiorstwa Instalacyjno-Montażowego i bazą dla Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Robót Wodociągowych i Kanalizacyjnych, powstał hotel dla pracowników fabryki.

Zniesienie w 1972 r. dostaw obowiązkowych odciażyło rolników. Zgodnie z planami zagospodarowania gmina Kąty miała stanowić gminę wzorcową gospodarki PRL - priorytetowe stały się gospodarstwa Stacja Hodowli Roślin - Zakład w Sadkowie oraz Kombinat PGR w Gniechowicach. Już w latach siedemdziesiątych zakładano rozwój, który nastąpił po 1990 r. Przykładowo miejscowość Sadków, nastawiona na hodowlę buraka cukrowego, miała mieć charakter strefy podmiejskiej, szybko rozwijającej się pod względem osadniczym oraz wypoczynkowym. Plany te urzeczywistniają się dopiero we współczesnych czasach.

W kronice miasta Kąty Wrocławskie odnotowano takie wydarzenia jak próba bicia rekordu prędkości na autostradzie Fiatem 125, lokalne wydarzenia sportowe, czy wystawę filatelistyczną z okazji dożynek 1976. Jednak kryzys gospodarki państwowej, od połowy lat 70-tych XX w., wpływał na sytuację mieszkańców negatywnie. W latach 80-tych XX w. powstały Niezależne Związki Zawodowe w Kątach. Stan wojenny przyniósł pogorszenie zaopatrzenia i kartki na żywność. Rada Narodowa Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie zaczęła zwracać uwagę na postulaty mieszkańców. W wyniku protestów nie doszło do przyłączenia do Rejonu Środa Śląska w 1987 r., jak przewidywała to reforma administracyjna.

W latach osiemdziesiątych wzrosła liczba gospodarstw indywidualnych. Samo miasto stanowiło duży ośrodek przemysłowy. Znajdowały się tu filie Dzierżoniowskich Zakładów Włókienniczych „Terwłók” i zakładu produkcyjnego spółdzielni krawieckiej „Polmoda” z Wrocławia. Rozwijał się przemysł spożywczy, w Pietrzykowicach nadal funkcjonowały Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego, w Strzeganowicach - gorzelnia, a młyny między innymi w Skalce, Kozłowie i Bogdaszowicach (młyny w Jurczycach i Sadowicach nie zostały po wojnie odbudowane). W Smolcu dobrze rozwijało się rzemiosło. Do stanu wojennego w Kąckim Domu Kultury działało kino, w samym mieście były trzy szkoły podstawowe.

Zmiana systemu i dekomunizacja dały gminie szansę rozwoju. Pozbywano się pamiątek poprzedniego systemu. Z Rynku miasta zniknął pomnik gen. Świerczewskiego (został przeniesiony do zakładów MPG). Wiąże się z tym anegdota o pożarze zakładu - ludzie śmiali się, że zakład podpalił sam Świerczewski, w ramach zemsty za ukrycie tam jego pomnika.

Kąty dużo zyskały na demokratyzacji życia. Wreszcie powołano samorząd, który ułatwił rozwój lokalnej przedsiębiorczości.

Sprzedaż części gruntów, rozbudowa infrastruktury, rozwój oświaty i turystyki, uczyniły z gminy jeden z prężniej rozwijających się ośrodków miejskich Dolnego Śląska. Miasto postawiło na ekologię - powstał Park Krajobrazowy „Doliny Bystrzycy” i pierwsze ekologiczne wysypisko śmieci w powiecie wrocławskim, nowa oczyszczalnia ścieków. Rozwinęła się turystyka, zwłaszcza, że teren jest bardzo atrakcyjny i bogaty w pamiątki historii. Gmina, obok gminy Kobierzyce wciąż rozbudowuje przede wszystkim przemysł i usługi. Nowe zakłady powstają w Kątach, Pietrzykowicach, Nowej Wsi Wrocławskiej, Smolcu. W ostatnich latach nastąpił boom budowlany - bardzo szybko rozbudowują się osiedla domków jednorodzinnych w Bogdaszowicach, Kątach, Krzeptowie, Sadkowie i w Smolcu. Ustawiczne zmiany przyczyniają się do wszechstronnego rozwoju okolic.

■ Kąty Wrocławskie - zdjęcie z lotu ptaka

2.0. ARCHITEKTURA GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE:

Okolice Kątów Wrocławskich, ze względu na żyzne gleby i dobre warunki klimatyczne, od początków osadnictwa miały charakter rolniczy. Wpłynęło to zarówno na gospodarkę, jak również formy budownictwa. Przeważająca część wsi rozwinęła się wokół folwarków, nastawionych na uprawę zboża i hodowlę zwierząt. Do początku XX wieku istotnym elementem krajobrazu kulturowego były młyny wodne i wiatraki (najczęściej typu koźlak), a także browary. O ile młyny wodne, głównie z XIX i początków XX wieku nadal istnieją, to po wiatrakach niestety nie zachował się żaden ślad. Rozwój przemysłu w połowie XIX wieku przyniósł zmiany w dotychczasowej zabudowie wsi, jednak należy zauważyć, że rozwijał się

przemysł związany z przetwórstwem rolniczym, zwłaszcza uprawa buraka cukrowego stała się opłacalna - powstają cukrownie w Sośnicy, Pietrzykowicach i Smolcu, fabryka superfosforatu w Smolcu. Poza tym rozwijają się cegielnie (Sośnica, Stradów).

Rozbudowa wielkiej własności ziemskiej, początkowo dóbr książęcych, biskupich i zakonnych, z czasem możnowładczych, a po sekularyzacji w 1810 r. przede wszystkim majątków szlacheckich, związana była ze wzrostem znaczenia architektury pałacowej. Nie można jednoznacznie określić jaki typ architektury pałacowej przeważał na terenach dzisiejszej gminy, ze względu na różny czas powstania i częste przebudowy założeń tego typu. Każdy pałac był częścią folwarku, nie każdy folwark rozwijał się w pobliżu pałacu. Na czterdzieści cztery miejscowości gminy Kąty Wrocławskie pałace zachowały się w dwudziestu dwóch wsiach, folwarki w dwudziestu ośmiu. Istotnym elementem założeń pałacowych były parki. Ze źródeł wiadomo, że istniały założenia renesansowe i barokowe. Większość parków pochodzi z XIX wieku, to parki krajobrazowe w stylu angielskim. Zachowały się one w większym lub mniejszym stopniu w dwudziestu pięciu miejscowościach. Warto podkreślić wpływ góry Ślęży na krajobraz kulturowy tego regionu, o czym wspominają już niemieccy badacze, a co doskonale jest widoczne w sposobie orientowania pałaców - w większości elewacją frontową były zwrócone w kierunku góry, która dominowała pośród stosunkowo płaskiego terenu Równiny Wrocławskiej i stanowiła główną oś widokową zarówno dla założeń pałacowych, jak i parkowych.

Pałac i folwark miały również wpływ na architekturę wiejską, ze względu na jej lokalny charakter. Widać to zwłaszcza w próbach naśladownictwa dekoracji - pilastry, lukarny, tympanony itd. Zachowana architektura ruralistyczna pochodzi przede wszystkim z XIX wieku i początków XX wieku. Warto zauważyć, że zarówno jako element konstrukcyjny jak i dekoracyjny dominuje cegła. Mimo pokrycia tynkiem elewacji, obramienia okien, gzymsy, szczyty są wykańczane cegłą, rzadziej drewnem. Częstym elementem charakterystycznym jest strefa płycin podokapowych, wykonana w tynku, poza tym w wielu budynkach pojawiają się pilastry lub lizeny. Cegła jest charakterystyczna również dla budynków użyteczności publicznej, zwłaszcza obiektów kolejowych.

Poza budownictwem murowanym zdarzają się jeszcze budynki o konstrukcji szachulcowej, z wypełnieniem glinianym, z późniejszego okresu z wypełnieniem ceglany. Doskonałym przykładem tego typu zabudowy są Sadowice, w których budynki o konstrukcji fachwerkowej stanowią spory procent zabudowań, zarówno wśród obiektów gospodarczych, jak i mieszkalnych.

Najlepiej zachowanymi pod względem układów ruralistycznych miejscowościami są dwie okolnice - Kozłów i Sokolniki, mimo że pośród wsi gminy Kąty przeważają ulicówki, lokowane często jeszcze w XIII wieku.

Dominującym elementem zabudowy wsi, poza pałacem i folwarkiem, są oczywiście świątynie. Typowe kościoły parafialne to budowle jednonawowe z prosto lub wielobocznie zamkniętym węższym prezbiterium, kruchtą i wieżą dzwoniczną. Najczęściej jedynie prezbiterium, ewentualnie kruchta było przesklepione, zaś nawę przykrywano stropem. Częstym elementem małej architektury wsi były kapliczki przydrożne (liczne zachowały się w Pełcznicy i Nowej Wsi Kąckiej) a także pomniki świętych - zwłaszcza św. Jana Nepomucena (Jaszkotle, Kamionna, Kąty Wrocławskie, Małkowice, Pełcznica, Skąłka, Sośnica, Wszemiłowice). Kult Nepomucena jest znany na Śląsku, a popularność figur świętego wiąże się z datą 16.05.1729 r. - wtedy to z rozkazu cesarza austriackiego i polecenia biskupa wrocławskiego ogłoszono dzień 16 maja dniem świętego Jana Nepomucena. Większość pomników w gminie datowana jest na rok 1730 i kilka kolejnych lat.

Po 1918 r. w wielu wsiach stawiano pomniki poległym na polach I wojny światowej żołnierzom danej wsi. Do naszych czasów zachowała się tylko ich część (Nowa Wieś Kącka, Strzeganowice, Gniewchowice - po 1945 r. przekształcony w pomnik Armii Czerwonej).

Okres powojenny stanowi próbę odcięcia się od niemieckiej przeszłości tych ziem. Wpływ na architekturę ma najpierw unifikacja budownictwa, zwłaszcza w ramach gospodarstw PGR, a w czasach współczesnych architektura zatraciła zupełnie charakter lokalny na rzecz stylu uniwersalnego, ponadnarodowego.

3.0. KĄTY WROCLAWSKIE- ZABYTKI:

3.1. RATUSZ

■ Kąty Wrocławskie - ratusz

Pierwszy ratusz spłonął w 1624 r. i przez wiele lat w obrębie bloku śródmiejowego stała samotna wieża ratuszowa, waga miejska, studnie i kramy, a od 1822 r. również pierwsza apteka. Renesan-

sowa wieża pochodzi z 1613 r., wysoka na 36 m, u podstawy na planie prostokątnym, wyżej przechodzi w ośmiobok zwieńczony ostrosłupowym hełmem. W północnej ścianie zachowały się tablice herbowe biskupstwa wrocławskiego z XVII wieku: herb starosty kąckiego Hansa von Reibnitz z 1613 r.; herb biskupa Karla Habsburga (1590-1624) zwanego też Karolem Austriackim; herb biskupa sufragana Georga Scultetusa (Georga Schulza, 1604 -1613). W części ośmiobocznej osadzono cztery figury lwów trzymających tarcze herbowe. Od południa znajduje się wejście główne z łukiem pełnym, ujęte pilastrami. Zostało ono dodane w XIX w. jako wejście do sali sądowej. Obok umieszczono tablicę wspominającą burmistrza Christopha Biedermanna i pięciu rajców miejskich, którzy przyczynili się do przebudowy.

Obecny ratusz powstał w latach 1876-1879 - datę budowy upamiętnia tablica i zwornik w północnej elewacji. Siedziba władz miasta została założona na planie prostokąta z wewnętrznym dziedzińcem, na którym znajduje się studnia. W bryle od strony zachodniej, południowej i północnej dodano płytki ryzalit z trójkątnym szczytem. Parter i ryzalit wykończone są boniowaniem w tynku. Otwory okienne zakończone łukiem pełnym. Na początku XX wieku gzyms podokapowy wieńczył krenelaż i narożne sterczyny. W wyniku remontu w latach 1933-1934 usunięto część wystroju elewacji, upraszczając bryłę.

Do dziś ratusz pełni swoją pierwotną funkcję, stanowiąc siedzibę Urzędu Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie.

3.2. KAMIENICE

■ Kąty Wrocławskie - pierzeja wschodnia (z apteką)

Większość kamienic zachowanych na Starym Mieście pochodzi z XIX i początku XX wieku - w tym czasie wzniesiono na nowo, z trwalszych materiałów ceramicznych, kamienice na miejscu starych - drewnianych i fachwerkowych. Przeważająca część zachowa-

nych kamienic powstała w stylu neoklasycystycznym (ul. Świdnicka 5, 21 i Rynek 37). Z XVIII wieku pochodzi kamienica: Rynek 35 z obdasznicami, gzymsem na konsolach i wykończeniem sztukaterią. Kamienicę przy ul. Świdnickiej 35 prawdopodobnie równie starą - z XVIII wieku - wyróżnia wejście ujęte zdwojonymi pilastrami, powyżej balkon. Pod względem detalu architektonicznego uwagę przekłupa kamienica nr 26, w południowej pierzei Rynku. To kamienica trzypiętrowa z dachem mansardowym, pochodzi z

■ Kąty Wrocławskie - kamienica nr 26, Rynek

końca XIX wieku, powstała w stylu neorenesansowym z dekoracją kasetonową, detalem jubilerskim i motywami florystycznymi - w płycinach czytelne wizerunki dwugłowego orła niemieckiego i herb miasta Kąty. Przed II wojną światową należała do Hermanna Knofo - mieściło się tu wydawnictwo, introligatornia, sklep papierniczy i księgarnia, a także wydawano lokalną gazetę pod nazwą „Der Stadt und Landbote, Anzeiger für Canth, Zobten und Umgegend”.

We wschodniej pierzei na uwagę zasługuje kamienica apteki przebudowana pomiędzy 1906-10 rokiem. Dodano wtedy charakterystyczną wieżyczkę podkreślającą narożnik. Drugi budynek o podobnej formie - Hotel Stadt Breslau w pierzei południowej - nie przetrwał II wojny światowej.

Warto pamiętać, że spora część kamienic została uszkodzona lub zniszczona nie w czasie działań wojennych, ale w pierwszych latach powojennych. Dużą ingerencją w układ urbanistyczny centrum Kątów była budowa w latach 60-tych i 70-tych XX wieku bloków mieszkalnych. Zwłaszcza pierzeja południowa została zmieniona, linię zabudowy cofnięto, a wychodzące z naroży uliczki zamknięto tworząc jedynie bramy przejazdowe.

Udało się jednak do dziś zachować klimat małego śląskiego miasteczka z charakterystycznym układem pierzei i bloku śródrynkowego, którego korzenie sięgają średniowiecza.

3.3. ZESPÓŁ SAKRALNY PRZY KOŚCIELE KATOLICKIM P.W. ŚW. PIOTRA I PAWŁA:

Można przypuszczać, że kościół istniał już w okresie lokacji mia-

sta, choć potwierdzona wzmianka źródłowa pochodzi z 1301 roku. Początki historii kościoła utonęły w mrokach przeszłości, jednak zwiedzając kącką świątynię, warto zwrócić uwagę na późnogotycki portal kruchty, w którego szczycie wyryto datę 1101 r. Wątpliwe, by rzeźbiarz się pomylił, data symbolizuje być może początki kościoła. Istnieje teoria, że wezwanie św. Piotra i Pawła wiąże się z imionami synów Mikołaja, pierwszego wójta Kątów. W źródłach pojawiają się oni w 1274 r. jako właściciele Kątów i Szymanowa.

Pod koniec XIII wieku Kąty jako osada targowa i miejsce przeprawy wodnej stanowiły szybko rozwijający się ośrodek miastotwórczy. Kościół stanął jako fara miejska w północnym narożniku lokowanego miasta.

■ Kąty Wrocławskie - kościół katolicki p.w. św. Piotra i Pawła

Świątynia wielokrotnie była grabiona i niszczona - dwukrotnie uczynili to husyci (w 1428 i w 1432 roku). Nie minęło piętnaście lat, gdy w 1445 r. książę śląski Konrad Biały napadł na miasto i splądrował kościół.

Obecny kościół późnogotycki powstał na początku XVI wieku (ok. 1500 r.) Do dziś zachował surowy charakter kamienno-ceglanej średniowiecznej budowli, trójnawowej z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i masywną wieżą od strony zachodniej. Korpus główny przykryto sklepieniem gwiaździstym, prezbiterium również zostało przesklepione. W 1520 roku dobudowana została zakrystia i kruchta.

W tym samym czasie w którym powstawał kościół, miastu udało się wybudować mury miejskie - razem z wieżą ratuszową symbolizowały one niezależność mieszczan i ich statut. Mury zostały rozebrane ostatecznie ok. 1820 r., jednak fragment udało się zachować i dziś stanowi on część muru kościelnego.

W okresie reformacji od roku 1632 kościół kącki pełnił funkcję świątyni ewangelickiej. W tym czasie większość mieszkańców Kątów była wyznania luterańskiego. Dopiero kontrreformacja przywróciła katolickie msze, a kościół zyskał nowy charakter wewnątrz. Efektem barokizacji w latach 1730-1750 były nowe: ołtarz, ambona i figury świętych. Być może wpływ na odnowę wnętrza miało ustanowienie w Kątach siedziby archiprezbitera od roku 1738.

W tym samym roku z fundacji komisarza i kolatora biskupiego

Jana Kriegiera przed bramą wiodącą na teren przykościelnego cmentarza wystawiono figurę Św. Jana Nepomucena. Od beatyfikacji w 1729 r. Nepomucen był na Śląsku bardzo popularnym świętym przedstawianym najczęściej w stroju jezuickim i z krzyżem w dłoniach.

Remonty kościoła prowadzone od końca XVIII wieku przez cały wiek XIX, miały na celu utrzymanie świątyni w dobrym stanie technicznym. Wymieniono dach, przeprowadzono remont zakrystii, odnowiono organy i ławki.

W 1838 r. powstał nowy budynek plebanii. W roku 1853 na wieży kościoła dodano neogotycką galerię z krenelażem. Wkrótce również wewnątrz zyskało neogotycki charakter (1878-81). Ołtarz główny powstał w 1879 roku we wrocławskiej pracowni rzeźbiarza Karola Buhla. Pierwotnie stanowił obramowanie dla obrazu Włocha Buonottiego, z wizerunkiem apostołów Piotra i Pawła. Obecnie w jego miejscu znajduje się obraz Matki Boskiej, przywieziony przez Polaków przesiedlonych z Tłumacza koło Stanisławowa. Dzięki fundacji pani Ernestine Tilgner, pod koniec XIX wieku, od północy dobudowano Kaplicę Św. Krzyża jako kaplicę chrztów. Ceglana, neogotycką formą wyróżnia się ona od całej bryły kościoła.

Jeszcze w 1910 roku zmieniono kształt wieży dodając narożne wieloboczne wieżyczki w miejsce neogotyckiego blankowania - w efekcie powstała zachowana do dziś forma wieży 45-metrowej z cebulastym hełmem i glorieta w zwieńczeniu.

Po I wojnie światowej przedsięwzięcie kościoła stał się miejscem upamiętnienia poległych na frontach wielu wojen mieszkańców miasteczka - pierwsza płyta upamiętniała żołnierzy wojen o zjednoczenie Niemiec (1866 prusko-austriacka, 1870-71 prusko-francuska), druga płyta to spis poległych w I wojnie światowej. Powojenne remonty to przede wszystkim restauracja wnętrza kościelnych, jeszcze w latach 50-tych XX w. usunięto neogotyckie polichromie, w latach 90-tych XX w. remontowano prezbiterium.

■ Kąty Wrocławskie - wnętrze kościoła p.w. św. Piotra i Pawła

3.4. KOŚCIÓŁ EWANGELICKI:

Pierwszy kościół ewangelicki powstał w Kątach około 1600 roku.

Większość mieszczan była wyznania ewangelickiego, jednak miasto do 1810 roku podlegało biskupom wrocławskim. Z nakazu biskupiego zarządcy świątynię rozebrano. W okresie reformacji od 1632 roku funkcję zboru pełnił kościół św. Piotra i Pawła. Po przywróceniu katolikom ich świątyni, nabożeństwa odbywały się prawdopodobnie w sali ratuszowej. Możliwość budowy kościoła pojawiła się dopiero po sekularyzacji majątku kościelnego w 1810 roku. Lata 1831-1833 to okres stara-

■ Kąty Wrocławskie - dawny kościół ewangelicki, Rynek

nia się o zgodę na budowę świątyni przez stowarzyszenie ewangelickie. Ewangelicy zwrócili się do głównego urzędu budowlanego Prus z gotowym projektem, jednak zainteresował się tą sprawą jeden z najlepszych architektów niemieckich okresu klasycyzmu Carl Friedrich Schinkel (1781-1841), nadworny architekt pruski, autor projektu pałacu w Kamieńcu Żąbkowickim, zamku Babelsberg w Poczdamie i licznych obiektów publicznych na terenie Berlina.

Schinkel nigdy nie pojawił się w Kątach, na podstawie jego planów projekt wykonał wrocławski architekt G. A. Frey w latach 1834-1836. Budowę kościoła wsparł sam król pruski Fryderyk Wilhelm III, podczas pobytu w Kątach w 1835 roku. Powstała klasycystyczna budowla na planie prostokąta z dachem dwuspadowym. Zgodnie z projektem Schinkla układ miał nawiązywać do świątyni greckiej, a stojąca obok wieża ratuszowa przypominała wolnostojącą campanillę. Trójosiowe wejście zdobiły żeliwne tablice z wizerunkami aniołów, podtrzymujących plakiety z biblijnymi cytatami, projektu Schinkla, ale autorstwa rzeźbiarza A.C. Mächtiga. Od strony północnej znajdowało się pojedyncze wejście prowadzące do kancelarii, nad którym umieszczono plakietę z inskrypcją:

„Z łaski majestatu króla Fryderyka Wilhelma III i dzięki pobożnemu zapałowi parafian, zbudowano ten kościół w 1835 roku i przeznaczono go dla odradzającego się kościoła ewangelickiego”.

Ślady plakiety zachowały się do dziś. Frontony zdobiły w narożach palmety i krzyż.

Wewnątrz na osi głównej znajdował się ołtarz z figurami św. Piotra i Pawła w narożach i z podwieszoną amboną (wejście z kancelarii), ustawione tuż przy ścianie dwukondygnacyjnej kancelarii z zakrystią, do których wejść można było z zewnątrz - od strony

północnej. Obraz główny przedstawiał scenę „Złożenie do grobu” artysty G. A. Dresdena. Z trzech stron ołtarz otaczały empory na słupach drewnianych.

Po roku 1945 kościół przystosowano do pełnienia funkcji kina „Radość”, a kiedy w 1964 r. zostało ono przeniesione do Domu Kultury, przez kilka lat budynek stał pusty. W latach 70-tych XX wieku po gruntownym remoncie, usunięciu empor i likwidacji elementów sakralnych, powstał obiekt handlowy.

Warto jeszcze wspomnieć, że do wspólnoty ewangelickiej należała plebania z bogatym księgozbiorem, we wschodniej pierzei Rynku. W okolicy ul. Mireckiego znajdował się Dom Wspólnoty Ewangelickiej z przedszkolem, klasami początkowego nauczania i domem starców. Przy ul. Nowowiejskiej powstał internat i ochronka dla dziewcząt pod nazwą Dom Bożego Wołania.

Od marca 2012 r. dawna świątynia ewangelicka stała się siedzibą Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Kąckiej. Powstała tu Regionalna Izba Pamięci, w której gromadzone są pamiątki związane z historią i życiem codziennym okolic Kątów Wrocławskich.

3.5. ZAMEK I BROWAR

W miejscu istnienia dzisiejszego budynku Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu, na północny-wschód od Rynku w średniowieczu stał gród warowny, strzegący przeprawy rzecznej przez Bystrzycę, a jednocześnie granicy między Księstwem Wrocławskim i Świdnicim.

■ Kąty Wrocławskie - pocztówka z 1902 r. - kościół, dawny browar, ratusz

Istniał już w 1293 roku, zanim Kąty otrzymały prawa miejskie. Do XVI wieku miasto prawdopodobnie nie posiadało murów miejskich, jedynie zamek górował obwarowaniami. Zamek spłonął w czasie wielkiego pożaru miasta w 1624 roku i nigdy nie został odbu-

dowany. Na miejscu dawnego dziedzińca zamkowego w 1851 roku powstał budynek browaru kąckiego, z czasem rozbudowanego o park i letnią restaurację Colonnade. W latach 1865-1875 właścicielem browaru był Eduard Rupperlt, który sprzedał wszystko Adolfowi Preuss. Oskar Preuss rozbudował ośrodek o pokoje gościnne, letni ogród i kręgielnię. Niestety ze względu na zadłużenie majątek po jego śmierci w 1938 r. przejęła Miejska Kasa Oszczędnościowa.

Od 1945 do 1947 roku znajdował się tu punkt zborny Niemców wysiedlanych z okolic Kątów Wrocławskich. W latach 60-tych XX w. funkcjonowało kino. Z czasem budynki zostały zaadaptowane na Gminny Ośrodek Kultury i Sportu. Ze średniowiecznego grodu do naszych czasów ostał się tylko owalny zarys murów 60 x 38 m za dawnym browarem.

3.6. SZPITALE

Pierwszy przytułek i szpital pod wezwaniem Ducha Świętego znajdował się w średniowieczu poza murami miejskimi - istniał na pewno w 1511 roku. Drugi ośrodek - szpital p.w. Św. Judy powstał przy Bramie Świdnickiej w 1613 roku z fundacji Sary Wilhelmi (zachowała się tablica fundacyjna), wdowy po Hansie Brandesie i krewnej ówczesnego burmistrza Kaspra Brandesa (pełnił urząd w latach 1599-1610). Szpital o konstrukcji szachulcowej przeznaczony był dla ośmiu osób. Został wybudowany ponownie, w tej samej konstrukcji w roku 1790, a następnie remontowany ok. 1850 r. W roku 1866 zdecydowano się na budowę nowego przytułku, na miejscu dawnej szkoły katolickiej przy ul. Kościelnej. W ścianę budynku wmurowano tablicę fundacyjną Sary, jak również inskrypcję z datą 1866. Oprócz hospicjum i przytułku, mieściła się tu biblioteka parafialna, siedziba stowarzyszenia katolickiego oraz mieszkania uboższych mieszkańców. Dziś pełni funkcję głównie mieszkalną.

W roku 1907 przy ul. Mireckiego 7 powstał szpital prowadzony przez siostry elżbietanki. W owym czasie była to bardzo nowoczesna placówka z oddziałem zakaźnym, salą operacyjną i pierwszym na Dolnym Śląsku aparatem rentgenowskim. Gdy w latach 1935-1936 władze hitlerowskie zakazały siostrze działalności, przeniosły się one do innego budynku. W czasie II wojny światowej szpital nie

Kąty Wrocławskie - widok od str. ul. Świdnickiej

ucierpiał. Dopiero po zajęciu Kątów przez Armię Czerwoną główny budynek spłonął i nie został odbudowany. Do pożaru prawdopodobnie przyczyniły się duże zapasy spirytusu w magazynie leków. Po wojnie w drugim budynku - dawnym bloku operacyjnym - przez jakiś czas mieściły się zakłady przemysłowe, obecnie jest on nieużytkowany, w stanie ruiny.

W 1945 r. elżbietanki nadal prowadziły szpital przy ul. Staszica. Został on zamknięty w 1954 r. przez władze państwowe, jednak od roku 1957 wznowił działalność, przy czym od tego roku funkcjonował razem z Państwowym Ośrodkiem Zdrowia. W latach 80-tych XX w. powstał nowy budynek przychodni przy ul. Staszica, a w gmachu dawnej przychodni mieści się obecnie przedszkole.

3.7. SZKOŁY

Prawdopodobnie już w średniowieczu funkcjonowała w Kątach szkoła. Na początku XIV wieku miała ona podlegać proboszczowi Milina.

Szkoła wyznaniowa katolicka istniała na pewno w XVI i XVII wieku przy kościele. Dodatkowo w XVII wieku miasto opłacało nauczyciela Baltazara Scholza, który miał obowiązek uczyć czwórkę najbiedniejszych dzieci, pozostali uczniowie płacili za naukę 6 groszy na kwartał.

W 1739 r. N. Orys wybudował nową szkołę przy kościele, która z czasem została rozebrana, a na jej miejscu powstał w 1866 r. szpital. Nowy budynek szkoły katolickiej zbudowano jeszcze w 1865 r. - istnieje do dziś przy ul. Sikorskiego 28, obok pomnika Jana Nepomucena. Wybudowany w 1905 r. większy budynek przy ul. Mireckiego po wojnie pełnił funkcję szkoły podstawowej nr 2, dziś mieści hotel.

Ewangelicy przez długi okres czasu nie posiadali swojej szkoły. Jeszcze w połowie XVI wieku próbował nauczać prywatny nauczyciel, opłacany przez gminę ewangelicką, jednak szybko polecenie biskupie zabroniło tej praktyki. Wzmianki historyczne świadczą o tym, że pod koniec XVIII wieku próbowano prowadzić lekcje w kamienicy prywatnej, ale i tym razem szkoła została zamknięta. Dopiero po sekularyzacji w 1810 r. pojawiła się możliwość jej legalnego otwarcia. Przy ul.

■ Kąty Wrocławskie - szkoła ewangelicka i dom nauczyciela ul. Żeromskiego

Wrocławskiej powstała pierwsza jednoklasowa szkoła. W 1890 r. rozbudowano ją do trzech, a następnie pięciu klas. Po 1925 r. przy ul. 1-go Maja postawiono cały kompleks szkolny razem z ogrodem, domem nauczyciela i małym osiedlem przy ul. Żeromskiego.

Pod koniec XIX wieku otwarto w Kątach prywatną szkołę średnią. Była to pierwsza szkoła niezwiązana z gminami wyznaniowymi w Kątach, a jednocześnie druga prywatna szkoła na Śląsku w owym czasie. Powstała z inicjatywy pana Fischera, początkowo uczono tam tylko języka francuskiego. Lekcje odbywały się w domu należącem do von Wallenberga. W 1911 r. powstała druga kątka szkoła prywatna - gimnazjum dr Reipricha. Dwa lata później na jego potrzeby zaadaptowano willę przy ul. 1-go Maja. Gimnazjum powiększono w 1919 r. o teren sąsiedniej działki. Poza budynkiem szkolnym, istniał dom dyrektora, plac gimnastyczny i ogród. W 1926 r. była to już rozbudowana szkoła średnia - gimnazjum z internatem - tzw. Pädagogium. Inicjatywę wsparły władze miejskie i mimo że była to instytucja prywatna, starano się, by była ogólnodostępna i pod nadzorem kuratorium.

3.8. DOM MAŁEGO DZIECKA

Pierwszy sierociniec w Kątach powstał w połowie XIX wieku. W roku 1892 z fundacji Niemieckiego Związku Kombatantów powstały zabudowania ochronki dla dzieci ze wschodnich landów państwa pruskiego. Honorowy patronat nad organizacją objęła cesarzowa Augusta Wiktorja, żona Fryderyka Wilhelma II. Obiekty powstały przy ul. 1-go Maja i istnieją do dziś, nadal spełniając funkcję Domu Małego Dziecka.

Początkowo istniały trzy budynki z ogrodem dla sześćdziesięciorga dzieci. W 1931 r. nastąpiła rozbudowa ośrodka. Wykupiono dodatkową działkę ziemi, na której stanęły kolejne trzy budynki i

■ Kąty Wrocławskie - Dom Małego Dziecka

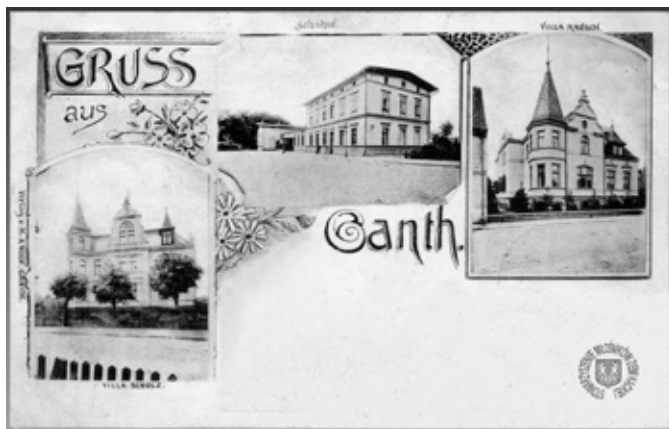

duży ogród. W tym czasie sierociniec mógł zapewnić opiekę stu dwudziestu czterem podopiecznym. Zabudowania są typowe dla architektury użyteczności publicznej z tego okresu. To proste i funkcjonalne budowle z czerwonej cegły licówki, z wysokimi dachami dwuspadowymi, z dekoracyjnym wykończeniem ciesielskim drewnianych elementów.

Po dojściu Hitlera do władzy, zlikwidowano szkołę katolicką na terenie ośrodka, który zyskał bardziej świecki charakter. W tym czasie państwo niemieckie kładło nacisk na rozwój nie tylko intelektualny, ale przede wszystkim fizyczny. Powstał basen, prowadzono zajęcia z prac gospodarskich, techniki i ręcznych robótek.

Po ewakuacji dzieci w 1945 r., przejściowo mieścił się tu lazaret i szpital, a od 1953 r. ponownie Dom Dziecka.

3.9. WILLE

■ Kąty Wrocławskie - pocztówka z 1901 r. - dworzec kolejowy i wille

Od końca XIX wieku na terenie Kątów, poza granicami starego miasta, zwłaszcza przy głównej drodze, dziś ul. 1-go Maja, wiodącej do dworca oraz przy ulicy Wrocławskiej z plantami, powstałej w miejscu murów miejskich, budowano reprezentacyjne budynki z ogrodami dla bogatych mieszkańców. Większość przetrwało do dziś. Jedną z najciekawszych jest willa przy ul. 1-go Maja 71 (73), zbudowana około 1910 r. W otoczeniu parku ogrodzonego murem, stoi piętrowy budynek z dachem dwuspadowym i ryzalitem. Bogato dekorowane szczyty, wejścia i okna zakończone łukiem pełnym, z kasetonami, wykończeniem kamiennym i boniowaniem. Przed wojną stanowił on siedzibę Śląskiej Szkoły Doradców Budowlanych - Bauerführerschule. Po 1945 r. mieściły się tu biura POM (Państwowego Ośrodka Maszynowego). Obecnie w prywatnych rękach.

Warto jeszcze przyrzeć się willi z 1898 r., nazywanej przed wojną

■ Kąty Wrocławskie - Willa Różana ul. Wrocławska

Willą Różaną, przy ul. Wrocławskiej 10. Na elewacji, wykończonej cegłą i kamieniem, z bogatym detalem, w stylu neobaroku niderlandzkiego, można odnaleźć symbole Łoży Masońskiej. Dziś nikt nie pamięta, z jakiego powodu zostały tam umieszczone.

3.10. ZABYTKI PRZEMYSŁU I TECHNIKI

Kąty Wrocławskie do końca II wojny światowej pozostały miasteczkiem rolniczym, nastawionym przede wszystkim na przetwórstwo płodów rolnych.

■ Kąty Wrocławskie - dworzec PKP

Dużą szansą dla rozwoju stało się otwarcie w roku 1843 linii kolejowej z Wrocławia do Świebodzic (Freiburska Linia Kolejowa), drugiej na Śląsku po linii Wrocław-Oława. Dziesięć lat później przedłużono ją do Wałbrzycha, a następnie do Jeleniej Góry. Sta-

cja kolejowa w Kątach Wrocławskich powstała w latach 40-tych XIX wieku. Warto zauważyć, że Kąty były stosunkowo ważnym przystankiem na trasie. Kiedy w 1844 r. sprowadzono z Anglii siedem pociągów, jeden z nich został nazwany Canth. Jeszcze przed I wojną światową na trasie kursowało po dwadzieścia pociągów dziennie w każdą stronę. Początkowo przeważał ruch towarowy - węgla, płodów rolnych i produktów rzemieślniczych. Z czasem transport osobowy zyskał na popularności. Obecny budynek dworca z drewnianą wiatą peronową pochodzi z lat 1867-1870. W latach 20-tych XX wieku powstała jeszcze wieża ciśnień przy kompleksie dworca.

■ Kąty Wrocławskie - wieża ciśnień ul. Popiełuszki

Wokół dworca zaczęła rozwijać się strefa przemysłowa, związana z bliskością torów i łatwością transportu. W 1909 roku powstała spółka założona m.in. przez właściciela browaru Oscara Preussa i jeszcze w tym samym roku, pod nadzorem architekta Töplera, rozpoczęto budowę najstarszej części fabryki krochmalu Kartoffelflockenfabrik Kanth. Produkcja była na tyle opłacalna, że w latach 30-tych XX w. dobudowano płatkarnię i suszarnię, a w latach 40-tych XX w. kotłownię parową - wszystko z wykorzystaniem najnowszej technologii i najnowszych urządzeń przemysłowych. W 1943 roku powstał komin wysokości 90 m.

Pod koniec II wojny światowej fabrykę zajęła Armia Czerwona - najcenniejszą część sprzętu wywieziono do ZSRR, jednak już w 1947 r. udało się uruchomić na nowo fabrykę krochmalu. Około roku 2000 zabudowania zostały wyburzone, ostatni ślad po fabryce - dziewięćdziesięciometrowy komin zniknął w 2008 r.

W Kątach funkcjonowała jeszcze odlewnia żelaza - działała od 1938 r. przy ul. Wrocławskiej 35. W budynkach dawnej młeczarni, wybudowanych w 1898 roku, powstała po wojnie Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska przy ul. 1-go Maja 11. Na bazie budynków młyna miejskiego Stadtmühle z przełomu XIX i XX wieku, przy ul. Norwida 4, powstał po ostatniej wojnie Zespół Wytwórni Pasz.

Również gospodarka komunalna rozwijała się od początku poprzedniego stulecia. Kąty Wrocławskie posiadały od początku XX wieku sieć gazowniczą, rozbudowano również wodociągi. W wyniku rozwoju miasta i wzrostu liczby mieszkańców w 1934 r. powsta-

ła przy ul. Popiełuszki nowa wieża ciśnień, która miała zapewnić mieszkańcom dostęp do świeżej wody.

W 1945 r. część maszyn została zniszczona i dopiero lata powojenne to powolne przywracanie sprawności urządzeń i normalności funkcjonowania miasta.

3.11. CMENTARZE:

Pierwszy cmentarz znajdował się na terenie przykościelnym. Do dziś zachowało się tylko kilka płyt nagrobnych w murze oraz kilka nagrobków, a wśród nich pomnik kąckiego księdza Adolfa Moeperta, autora przedwojennego opracowania historycznego dotyczącego Kątów Wrocławskich.

W 1846 r. i 1930 r. poza zabudowaniami miejskimi, przy ulicy Mireckiego powstał cmentarz ewangelicki, a następnie katolicki, użytkowane do dziś. Zachowała się kaplica grobowa rodziny Hindeminth z końca XIX wieku oraz grobowce Walkhoffa i Wichelhausa.

Za kościołem katolickim, w 1945 r. powstał jeszcze cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej, poległych w mieście lub na terenie gminy w czasie II wojny światowej. W 1973 r. na cmentarzu odbyła się uroczystość pogrzebowa i odsłonięcie pomnika ofiar „Marszu Śmierci” z 1945 r. - więźniów Gross Rosen, którzy zginęli m.in. w Strzeganowicach.

3.12. KĄCKA SZUBIENICA:

Na południe od miasta, na wzgórzu niedaleko miejsca zwanego dawniej Thiemdorf, za autostradą, w pobliżu drogi do Kilianowa, poza fundamentami nie zachowało się nic z dawnej kąckiej szubienicy. Warto jednak wspomnieć o obiekcie, który wyróżniał się spośród innych europejskich miejsc sprawiedliwości przede wszystkim bryłą, ale i materiałem z którego szubienica została zbudowana. Na granitowych fundamentach postawiono ceglaną budowlę na planie okręgu z trzema słupami, na których poprzecznie ustawiano drewniane belki. Owalna podmurówka z wejściem do dolnej części miała prawdopodobnie 2-3 m wysokości, razem z słupami szubienica sięgała około 5 m. Nie wiadomo dlaczego przyjęła taką formę, w owych czasach cegła jako materiał budowlany była stosunkowo droga i mało kto mógł pozwolić sobie na budowę murowanego domu.

Zanim powstała szubienica, na wzgórzu miał rosnąć dąb, na którym zgodnie ze średniowiecznym prawem wieszano skazańców. Dąb jednak spłonął od uderzenia pioruna, a ówczesny burmistrz Kątów Noe Pordes ok. 1578 r. nakazał budowę szubienicy. Znajdowała się ona na skraju miejskich gruntów i miała przede wszystkim pełnić funkcję prewencyjną. Podobno nikt nigdy nie został w tym miejscu stracony. Legenda mówi, że gdy zebrała się Rada

Miasta i wszyscy mieszkańcy żeby obejrzeć egzekucję, okazało się, że zapomniano sznura. Postanowiono wysłać do miasta po powrót samego skazańca. Jakież musiało być zdziwienie, gdy po wielu godzinach oczekiwania na złoczyńcę, ten nie powrócił i nigdy już w Kątach się nie pojawił. Na początku XIX wieku przeprowadzono remont obiektu z wykorzystaniem cegły z rozbieranych w tym czasie murów miejskich. Od tamtej pory nie wykonano z pewnością żadnych wyroków, a w latach 50-tych XX wieku szubienicę rozebrano.

■ Kąty Wrocławskie - szubienica w 1942 r.

Nazwa Thiemdorf pochodzi od wsi istniejącej w tym miejscu jeszcze w średniowieczu, a która w wyniku epidemii lub zniszczeń w czasie wojen husyckich przestała istnieć (prawdopodobnie około 1428 roku). W dawnych czasach opowiadano o tym miejscu sporo legend. Mówiono o duchu złotowłosej dziewczyny, o jeźdźcu bez głowy, o niepokojących dźwiękach, które słytać było w pobliżu. Nikt po zmroku nie zapuszczał się w te okolice, a las który porastał to miejsce, wydawał się przerażający i tajemniczy.

■ Kąty Wrocławskie - krzyż pokutny

Omawiając pamiątki po średniowiecznym systemie

sprawiedliwości warto zauważyć, że w okolicy Kątów Wrocławskich zachowały się dwa krzyże pokutne:

- krzyż pokutny bez prawego ramienia 189 x 47 x 18 cm po prawej stronie drogi Kąty Wrocławskie - Kilianów
- krzyż pokutny łańciski 60 x 77 x 20 cm, przy mostku na pd.-zach. od ul. 1-go Maja, 300 m za Szkołą Podstawową nr 1.

3.13. PARK KRAJOBRAZOWY DOLINY BYSTRZYCY

Powstał w 1998 r. w celu zachowania i promocji walorów przyrodniczych doliny rzeki Bystrzycy - jednego z najważniejszych dopływów lewobrzeżnych Odry. Pod względem geograficznym to doskonały przykład doliny rzecznej z w pełni wykształconym korytem, licznymi starorzeczami, terenami bagiennymi i leśnymi.

rzeka Bystrzyca

Park ma również na celu ochronę ginących i rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Porastają go wysoko cenione łęgi i grądy, które stanowią 40 % obszaru parku, w tym szczególnie wartościowe łęgi jesionowo-wiązowe. W okolicy Zachowic, Czerniczyc i Kamionnej istnieje drugie co do wielkości w Polsce stanowisko lasów łągowo-olchowych i jesionowych. Wśród drzew występuje dąb szypułkowy, grab, jesion, lipa drobnolistna. Warto również wspomnieć o wiekowych, około 300-letnich dębach. W okolicy Gniechowic rosną cztery, w tym najstarszy 310-letni dąb szypułkowy, przy drodze Gniechowice-Świdnica w parku podworskim. Poza tym również stare pomniki przyrody zachowały się w Skalce i Smolcu. Charakterystyczna dla parku jest przede wszystkim roślinność wodna. W starorzeczach i stawach grązel żółty i rdestnica pływająca, na rozlewiskach szuwar oczeretowy, szuwar pałki wąskolistnej, na brzegach rzek szuwar mozgowy i wielkoturzycowy. Na łąkach spotyka się kosaćca żółtego i turzyce. W obrębie parku występują również rzadko spotykane ostrożeń siwy i konioptoch łąkowy, często można natrafić na śnieżyczkę przebiśnieg, konwalię majową, kopytnik pospolity, kalinę koralową, rzadziej zdarza się widzieć szafirek drobnokwiatowy, śnieżycę wiosenną i lilię złotogłów. Świat fauny reprezentują przede wszystkim liczne ptaki: modraszka, zięba, bogatka, świstunka, kowalik, rudzik i pierwiosnek. Spośród ssaków pojawiają się wydry i nietoperze. Gady i płazy reprezentują traszka

■ dąb w okolicy Skałki

zwyczajna, żaba trawna i wodna, ropucha zwyczajna, kumak zwyczajny, jaszczurka zwinka i zaskroniec. Spośród licznych gatunków ryb warto wymienić okonia, płoć, liczne kiełbie, a także ciernika, szczupaka, śliza, sandacza i leszcza. Zdarzają się unikatowe gatunki owadów: kozioróg dębosz, paż królowej, a także największa kolonia rzadkiego motyla przeplatki maturny.

Tereny parku to doskonałe miejsce rekreacji dla turystów i miłośników sportów wodnych. W lipcu odbywa się coroczny sptyw kajakowy po Bystrzycy na trasie Mietków-Skałka, więcej możliwości sptywów kajakowych i pontonowych oferuje Adrenalina-Park w Sokolnikach.

3.14. SZLAKI TURYSTYCZNE I ŚCIEŻKI ROWEROWE

Szlaki turystyczne piesze:

■ ■ NIEBIESKI - łączący miasto Wrocław (Muchobór Wielki) z Parkiem Krajobrazowym „Dolina Bystrzycy”, a docelowo ze „Ślązańskim Parkiem Krajobrazowym”. Przechodzi kolejno przez następujące miejscowości gminy: Zachowice, Krobielowice, Sośnica - Cegielnia, Różaniec, Sadków, Rybnica, Smolec.

■ ■ ZIELONY - łączący miasto Kąty Wrocławskie z Leśnicą (Wrocław), Mrozowem, Środą Śląską, Lubiążem i Wołowem. Przechodzi kolejno przez następujące miejscowości gminy: Kąty Wrocławskie, Sośnica, Sadowice, Małkowice, Romnów, Bogdaszowice, Samotwór.

■ ■ ŻÓŁTY - łączący Brzezinkę Średzką, przez zachodnią część Wrocławia z gminą Kąty Wrocławskie, północną częścią gminy Żórawina i Święta Katarzyna, a następnie z gminą Czernica gdzie kończy się w okolicy jeziora Panieńskiego. Przechodzi kolejno przez następujące miejscowości gminy: Samotwór, Skałka, Kębłowice, Smolec, Jaszgotle, Pietrzykowice.

Szlaki turystyczne rowerowe:

● ● ● ZIELONY - łączący miasto Kąty Wrocławskie z Leśnicą (Wrocław). Przechodzi kolejno przez następujące miejscowości gminy: Bogdaszowice, Stoszyce, Wszemiłowice, Kąty Wrocławskie, Sośnica, Sadkówek, Sadowice, Małkowice, Romnów, Skałka, Samotwór.

■^{R-9} ■ EUROVELO 9 - „Szlak Bursztynowy” to europejska sieć szlaków rowerowych przez Gdańsk - Poznań - Wrocław - Ołomuniec - Brno - Wiedeń - Graz - Pulę (długości 1930 km). Na obszarze gminy Kąty Wrocławskie przecina miejscowości Krzeptów - Kębłowice - Skałka - Małkowice - Sadowice - Wszemiłowice - Kąty Wrocławskie - Nowa Wieś Kącka.

4.0. HISTORIA I ZABYTKI WSI GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE:

4.1. BARANOWICE:

Niewielka wieś leży 15 km na południowy-zachód od Wrocławia i 10 km na wschód od Kątów Wrocławskich.

W źródłach historycznych wspomniana po raz pierwszy jako posiadłość rycerska Baranowicz w 1341 r. Nazwa ewoluowała w ciągu wieków, w wyniku zmian pisowni i wymowy - w 1361 r. Baran, w

1683 r. - Bara. Do 1939 roku funkcjonowała nazwa Baara, którą przekształcono na Bahra.

Baranowice - herb na elewacji frontowej pałacu

Historia wsi znana jest obecnie w szczątkowej formie, trudno też ustalić kolejnych właścicieli. Jeszcze w połowie XVII wieku całą wieś stanowił tylko folwark pański. Kiedy w 1713 r. Anna Małgorzata von Lässwitz owdowiała, nie była w stanie sama zarządzać nadal majątkiem męża. Oddała swe dobra krewnemu Wolfowi Zygmunutowi von Briese. Pod koniec XVIII wieku właścicielką folwarku była pani von Baudis. Jej spadkobiercy oddali własność w połowie XIX wieku panu Moll. W 1858 r. miejscowość odkupił Hermann von Tempzky. Baranowice tworzyły odtąd jeden majątek wspólnie z Oporowem (Opperau) i Mokronosem Dolnym (Niederhof). Posiadłość pozostała w rękach Tempzkych do 1945 r.

Na początku XX wieku funkcjonowała we wsi gospoda Andera (obecnie dom nr 6) i kuźnia. Centralną część miejscowości do dziś stanowi folwark z XIX-wiecznym pałacem i reliktem parku z tego samego okresu, wokół którego rozwinęła się wieś. Zabudowania rozlokowano wokół prostokątnego dziedzińca. Skrzydło północne stanowi pałac (nr 12-13), naprzeciwko niego znajduje się dawna obora z końca XIX wieku, od zachodu stodoła - z tego samego okresu z elewacją dzieloną blendami zakończonymi łukiem odcinkowym. Do stodoły przylega od strony północnej oficyna mieszkalna nr 14. Ostatnie skrzydło podwórza domykają obora z końca XIX wieku oraz oficyna mieszkalna nr 28 z początku XX wieku, przebudowana, bez zachowanych pierwotnych podziałów elewacyjnych.

Samo założenie pałacowe powstawało od połowy XIX wieku, prawdopodobnie dla rodu von Tempzky. Na przełomie XIX i XX

wieku rozbudowano pałac o część wschodnią. W wyniku tej przebudowy powstał murowany budynek dwukondygnacyjny z poddaszem częściowo użytkowym, przykryty dachem mansardowym, z gankiem i werandą na osi głównej elewacji frontowej, powyżej w połaci dachu facjata i symetrycznie rozstawione lukarny.

Widokówki z początku XX wieku przedstawiają bryłę pałacu bez dachu mansardowego - z płaskim przykryciem i lukarną zdobioną spływami wolutowymi oraz wieżą na tyłach pałacu. Zachował się kartusz herbowy - prawdopodobnie rodu von Tempskich - na wysokości piętra, po lewej stronie od osi głównej. Obecnie pałac użytkowany jest jako budynek mieszkalny, w wyniku licznych przebudów, a także pożaru w 2011 r., zatracił pierwotny wygląd.

Za pałacem zachowały się relikty założenia parkowego w stylu angielskim, założonego w II poł. XIX wieku.

Spośród budynków folwarcznych warto zwrócić jeszcze uwagę na oficynę mieszkalną nr 14, z końca XIX wieku. To niepozorny budynek na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym, który przylega do stodoły. Pierwotnie z dwiema bramami wykończonymi obramieniem ceglany (obecnie obie zamurowane) zachowała się tylko dekoracja ceglana. Część podokapową zdobi gzyms ceglany. Obiekt jest ciekawy przede wszystkim ze względu na zachowany w elewacji frontowej kartusz herbowy najprawdopodobniej rodu von Baudis, właścicieli majątku pod koniec XVIII wieku.

Pozostałe zabudowania wsi pochodzą z II połowy XIX wieku i początków wieku XX, przeważająca część domów ustawiona jest kalenicowo, wzdłuż głównej drogi.

Po zakończeniu II wojny światowej, w 1945 roku wieś, pod spolszczoną nazwą Baranowice, została wyłączona z planowanej parcelacji majątków ziemskich i przeznaczona do osiedlenia.

4.2. BLIŻ:

Wieś położona za Baranowicami, 16 km na południowy-zachód od Wrocławia i 11 km na wschód od Kątów Wrocławskich. Centrum wsi stanowią zabudowania folwarczne wraz z pałacem i parkiem. Poza nimi znajduje się tu kilka domów ustawionych kalenicowo przy drodze głównej oraz pobudowane pod koniec XX wieku budynki mieszkalne.

Jako posiadłość rycerska Blis, miejscowość znana jest w źródłach od 1245 roku. Późniejsze nazwy - Blisce, 1360 r. - Blysz, 1393 r. - Bleysch i Bleyschkowicz, ulegały wielokrotnym przekształceniom, zależnie od autora dokumentu. W latach 1935-1938 w wyniku tzw. „niemieckiego chrztu Śląska” Bleysch zmieniono na niemiecko brzmiące Pleische.

Do 1810 r. wieś stanowiła własność biskupstwa wrocławskiego. Po wojnach napoleońskich, majątek kościelny uległ sekularyzacji, a Bliż, podobnie jak inne folwarki biskupie, przeszedł na własność

państwa - początkowo zarząd sprawował urząd domen - Königl. Domain Amt Kanth - kilka lat później przemianowany na Königl. Rent Amt Kanth.

W roku 1830 wieś składała się z ośmiu domów, istniała ewangelicka szkoła. W 1886 r. jako właściciel wymieniany jest w źródłach Paul Schaub, leutnant. Od lat 90-tych XIX wieku miejscowość przeszła w zarząd Mortimera von Johnstona z Zabrodzia, który od około 1905 r. dzierżawił posiadłość Gustawowi von Johnston z Sadowic. W tym czasie uprawa rolna nastawiona była na produkcję buraka cukrowego, przetwarzanego w cukrowni w Pietrzykowicach. Bliz

Bliz - pałac w latach 30-tych XX w.

pozostał w rękach Johnstonów do końca drugiej wojny światowej.

Po roku 1945 wieś przeznaczono na natychmiastową parcelację między osadników. Przez pierwszych kilka lat po wojnie funkcjonowały dwie nazwy Plechów lub Baranowice II. W 1946 r. Plechów/Bliz był już częściowo zasiedlony przez rolników.

XIX-wieczny folwark stanowi dominujący element wioski, wokół niego powstawały kolejne domy mieszalne i gospodarstwa rolne. Folwark powstał wokół prostokątnego dziedzińca z wjazdem głównym od strony zachodniej, lokalizowanym pomiędzy dwoma murowanymi budynkami gospodarczymi, o szczytach wykończonych drewnem. W skrzydle północnym podwórza zachowała się ruina stodoły. Pozostały tylko ceglane mury, na kamiennym cokole, z parą bram wjazdowych w obramieniu ceglany. Za stodołą, w jednej linii usytuowano pałac. Skrzydło wschodnie domykają połączone ze sobą oficyny nr 7-8-9, z początku XX wieku, na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym, otynkowane. Od południa budynek obory, z końca XIX wieku, połączony ze stodołą z początku XX wieku. Oba budynki na planie prostokąta z dachem dwuspadowym na kamiennym cokole. Lepiej zachowana elewacja zewnętrzna, od ulicy od dziedzińca, zmieniono układ otworów wejściowych. W szczycie

obory okno zamknięte łukiem pełnym i okulus, na tej ścianie zachował się komin - prawdopodobnie pozostałość po kuźni.

Pałac powstał na przełomie XIX i XX wieku, w stylu eklektycznym, w otoczeniu parku angielskiego z tego samego okresu. Murowany, trójkondygnacyjny budynek z boniowanym przyziemiem i piętrem w formie piano nobile, z większymi otworami okiennymi. Bryła zbliżona w rzucie do litery T, z dachem dwuspadowym, zdobionym lukarnami oraz szczytami z łukami pełnymi i wolutami. Od strony południowej wejście na osi głównej, podkreślono zaokrąglonym ryzalitem z tarasem na piętrze, wejście zamknięte łukiem pełnym. Pomiędzy ryzalitem a skrzydłem poprzecznym wieżyczka na rzucie ośmiokątnym, wyżej okrągłym, z dachem namiotowym. Elewacja tylna czteroosiowa z dwuosiowym skrzydłem, pierwotnie z balkonem- obecnie zabudowanym w formie ganek. Zachowała się kolumna podtrzymująca balkon, dorycka, na kwadratowym cokole. Dawniej prostokątne otwory okienne ujęte były profilowanym gzymsem nadokiennym oraz obramieniem w tynku. W strefie podokiennej i nadokiennej głównego piętra płyciny wykonane w tynku. Elewacja korpusu, ryzalitu i wieżyczki dzielona pilastrami i gzymsem kordonowym, w skrzydle - pilastry w wielkim porządku. Obecnie pałac został częściowo odremontowany przez mieszkańców, za wyjątkiem skrzydła. Otynkowany, bez zachowanych podziałów elewacyjnych. Elewacja ogrodowa uległa poważniejszym modyfikacjom- zamurowano balkon i zmieniono wielkości otworów okiennych. Dobudowano ganek w elewacji bocznej zachodniej.

Pałac wciąż stanowi dominujący i przykuwający uwagę element wsi.

4.3. BOGDASZOWICE:

Położona nad Strzegomką wieś ulicówka znajduje się 21,5 km na południowy-zachód od Wrocławia i 11 km na północ od Kątów Wrocławskich. Pierwsza wzmianka źródłowa wymienia wieś Bogdosouichi w 1241 r., przy okazji spisu dziesięciny dla zakonu Św. Ducha we Wrocławiu. Nazwa prawdopodobnie wywodzi się od Bogdana, być może zasadzcy lub właściciela. Stopniowo została skrócona i niemczona do formy Puschwitz, używanej przez ludność niemiecką aż do końca II wojny światowej. W 1271 r. część wsi Bogdaschowicz została sprzedana przez rycerza Dirasco von Domancz (Domanez) panu Wernherowi Schartilczan (Sterlitzan) z Wrocławia. Kolejny ślad pochodzi z roku 1319, kiedy to Johann von Schartilczan dokonał zamiany ze swoim bratem Jacobem, przekazując mu Bodaschowicz w zamian za Gabitz (prawdopodobnie Gajowice - obecnie dzielnica Wrocławia). W 1353 roku pola Bogdaszowicz podzielone były pomiędzy ziemie pańskie i chłopskie. Z 1360 roku pochodzi pierwsza wzmianka o dworze. Wzmianka ta potwierdza niemieckie badania archeologiczne, w których udowodniano,

że XVI-wieczny dwór nawodny powstał na fundamentach starszych.

W 1642 r. archidiakon Piotr Gebauer zapisał w testamencie jezuitom folwark, nabyty w czasie wojny 30-letniej (1618-1648) - miał on być przeznaczony na konwikt dla katolickich gimnazjalistów. Jezuici, którzy zakupili w tym samym roku tutejszy kościół, odtąd mogli zarządzać całym majątkiem. Do fundacji dołączono z czasem jeszcze Jurczyce. Zakonnicy zatrzymali w swoich rękach obie wioski do roku 1787, po rozwiązaniu klasztoru przez

■ Bogdaszowice - kaplica w murze kościelnym

papieża nastąpiło przejęcie posiadłości przez urząd szkolnictwa - Schulamt, nadzorcą został radca Kommerzienrath von Wallenberg. Po jakimś czasie Bogdaszowice sprzedano w prywatne ręce - wiadomo, że w 1795 r. majątek należał do panów Schreiber. W tym czasie we wsi znajdował się folwark ziemski z pałacem, kościół katolicki, szkoła, gospoda, młyn wodny, browar i gorzelnia. Rozwinięte było rzemiosło - wieś posiadała kowala, krawca i bednarza. W 1845 r. gospodarstwo bogdaszowickie znajdowało się pod zarządem żony Obristlieutenanta (Oberstleutnanta) von Witzleben. W 1873 r. wieś była w rękach rodziny Dyhrenfuhr - być może wdowa von Witzleben sprzedała swoją posiadłość, być może zrobili to jej bliscy. Przez siedem lat właścicielką była wdowa Laura Dyhrenfuhr. Od około roku 1886 do pierwszego dziesięciolecia XX wieku folwark stanowił własność Oswalda Schütze, po nim Bogdaszowice przejął Alfred Ruprecht. W tym czasie rozwijała się uprawa buraka cukrowego dla pobliskiej cukrowni w Pietrzykowicach, hodowla owiec, a także jedwabników i pszczół. We wsi był mleczarz, kowal, szewc i krawiec, funkcjonował młyn, gospodę z salą taneczną (obecnie budynek świetlicy) prowadziła rodzina Stanulla.

Ostatnim właścicielem pałacu był kupiec ze Świdnicy - Salisch, jednak już za jego zarządu wnętrza nie były użytkowane stale. W czasie II wojny światowej pałac zamieszkiwała ludność ewakuowana oraz jeńcy francuscy, pracujący w gospodarstwach rolnych Bogdaszowic. Pałac nie przetrwał wojny w dobrym stanie. Obecnie można się tylko domyślać istnienia budowli w południowo-wschodnim narożu zabudowań pofolwarcznych. Zachowały się

relikty parku angielskiego z XIX wieku.

Kiedy w styczniu 1945 roku wioskę zajęli Rosjanie, część zabudowań została zniszczona lub uszkodzona w wyniku ostrzału, a ludność niemiecka brutalnie potraktowana przez żołnierzy Armii Czerwonej. Po zakończeniu działań wojennych wojsko wycofało się pozostawiając w Bogdaszowicach dwóch zarządców nadzorujących pracę Niemców na roli i wywóz plonów. Wkrótce wybuchła epidemia tyfusu we wsi, część ludności zmarła w wyniku choroby lub wycieńczenia, pozostali wkrótce zostali deportowani. Pierwsi osadnicy polscy pojawili się w sierpniu 1945 r. i mogli wybrać sobie domy spośród gospodarstw opuszczonych przez Niemców. Dominowały gospodarstwa rolne indywidualne. Do lat 90-tych XX wieku funkcjonował młyn.

Najważniejszym zabytkiem miejscowości jest kościół p.w. Św. Michała Archanioła. Pierwsza wzmianka o parafii pochodzi z 1319 r., niedługo potem, bo w 1335 r. źródła wspominają o istnieniu świątyni we wsi. Obecny kościół gotycki pochodzi z XIV wieku. Został rozbudowany w XVI wieku. Przez kilkunastoletni okres reformacji stanowił świątynię ewangelicką, podobnie jak większość okolicznych kościołów a po roku 1654 został przywrócony katolikom. Jednonawowy, orientowany, z trójbocznym zakończonym prezbiterium, przykryty dachem dwuspadowym z sygnaturką. Zakrystia z dachem pulpitowym. Wewnątrz zachowany strop z polichromiami, okna ostrołukowe. Barokizowany w II połowie XVIII wieku, kolejne remonty przeprowadzono pod koniec XIX wieku. Kościół i cmentarz otacza mur z XVIII-wieczną barokową bramą i kapliczką Chrystusa Ukrzyżowanego, z I poł. XVIII wieku. W tylnej ścianie kaplicy umieszczono epitafium, w części szczytowej frontu zwraca uwagę figura Michała Archanioła pokonującego szatana.

4.4.CESARZOWICE:

10,5 km na południowy zachód od Wrocławia i 13 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, nad potokiem Kasina, leży niewielka wieś Cesarzowice. Powstała wokół folwarku i rozwinęła się jako ulicówka.

W 1272 r. Ceserwitz stanowiła własność Johanna Blancusa. Wzmiankowano w 1295 r. jako folwark Zeserow, od 1336 r. znany jako Cezrowicze. W 1360 r. - Blankenaw. W 1756 r. Zygmunt von Burgsdorf nabył wieś od swej szwagierki, wdowy po landracie, Zuzanny Elizy von Burgsdorf. Przez cały XVIII wiek majątek pozostawał w rękach szlachty. Pod koniec XVIII wieku Cesarzowice należały do panów von Unruh, przed nimi posiadłością zarządzali panowie von Knobelsdorf - Königl. Preuss. Kammerherren. W okresie wojen napoleońskich majątki Cesarzowice i Zabrodzie, między rokiem 1807 a 1813, przeszły w ręce kupca wrocławskiego - Augusta Fryderyka Lübberta, po nim od około 1830 r. właścicielem był Eduard Lübbert,

zarządzał on folwarkiem co najmniej 15 lat. Majątek pozostawał w posiadaniu tej rodziny przez dłuższy okres czasu. W 1873 r. wdowa Maria Lübbert ur. Oelsner z Zabrodzia dzierżawiła Cesarzowice panu Schadow. Z czasem rodzina Schadow wykupiła posiadłość - w 1880 r. zarządzał Luis Schadow, do którego należały również posiadłości w Mokronosie Dolnym i na Oporowie. Około 1902 roku majątek przeszedł na własność Bruna Schadow. W 1909 roku Cesarzowice określano jako fundację dziedziczną rodziny Schadow-Bruno Schadow'sche Erben. W przeciągu kolejnych dziesięciu lat wieś wraz z prawem do dziedziczenia musiały przejść na własność Gustawa von Johnstona z Sadowic - jednego z większych właścicieli ziemskich w okolicy, rodzina von Johnston zarządzała wsią do 1945 roku.

Po roku 1937, w wyniku akcji tzw. „niemieckiego chrztu Śląska” polsko brzmiąca nazwa została zmieniona na Blankenau. Widokówki z początku XX wieku przedstawiają gospodę Georga Schirmera jako jedyną atrakcję wsi. Budynek został wyburzony ze względu na zły stan techniczny.

Cesarzowice pozostawały na uboczu wydarzeń wojennych i nie ucierpiały znacząco w czasie II wojny światowej. Majątek rozparcelowano pomiędzy osadników polskich przybywających od 1945 r. We wsi zachowały się zabudowania folwarczne, które nadal stanowią dominujący układ urbanistyczny. Większość budynków pochodzi z II połowy XIX wieku i początków XX wieku. Po II wojnie światowej wybudowano kilka nowych domów. Niedawno w pobliżu wioski powstał węzeł komunikacyjny Autostradowej Obwodnicy Wrocławia.

4.5. CZERŃCZYCE:

Wieś wielodrożnicowa, położona 29 km na południowy zachód od Wrocławia, 10,5 km na południe od Kątów Wrocławskich, nad rzeką Bystrzycą i jej dopływem Podolszynką.

W północno-zachodniej części wsi, w pobliżu strumienia znajduje się założenie pałacowe z folwarkiem i parkiem. Większość zabudowań wsi pochodzi z II połowy XIX wieku i początków XX wieku. Domy i zabudowania gospodarcze to w przeważającej części murywane, otynkowane budowle, bez dodatkowych podziałów elewacyjnych, poza gzymsami i obramieniami okien w tynku, z dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi. Gdzieś tam zachowały się starsze budynki gospodarcze o konstrukcji szachulcowej. Wieś zachowała układ urbanistyczny XIX-wieczny, z czasów najszybszego rozwoju Czerńczyc.

Pierwsza wzmianka historyczna wspomina Kapusdorff w 1374 r., jako własność Gunzelinusa de Seydlitz (von Seydlitz). Miejscowość pozostała w rodzinie Seydlitz do 1633 r., kiedy to Anna, córka Dawida von Seydlitz, wniosła wieś w posagu, wychodząc za mąż za

Wawrzyńca von Seydlitz und Leipe. Do XIX wieku wsią zarządzają Zedlitzowie- od 1735 r. kolejnymi właścicielami byli baronowie: Karol Zygmunt (1703-1756), jego syn Karol Abraham (1731-1793) i wnuk Henryk von Zedlitz (1781-1835). W 1830 r. we wsi istniała szkoła ewangelicka, browar i młyn wodny.

Warto zatrzymać się na chwilę przy osobie Karola Abrahama von Zedlitz und Leipe. Za rządów Fryderyka Wielkiego był on ważną osobistością w Królestwie Pruskim - jednym z najwybitniejszych ministrów swoich czasów. W roku 1770 został ministrem sprawiedliwości, a rok później ministrem do spraw Kościoła i szkolnictwa. Stał się reformatorem szkolnictwa i propagatorem kultury, wprowadził maturę jako egzamin kończący szkołę średnią, poprawił system nauczania i uaktualnił podręczniki. Stracił swe stanowisko w 1788 r. wskutek nacisku wpływowego doradcy króla Fryderyka Wilhelma II, pastora von Wöllnera. W latach 1788-1789 Karol von Zedlitz pełnił funkcje dyrektora i reformatora Akademii Rycerskiej w Legnicy. Ostatnie lata życia spędził w Czerńczycach, tu zmarł i został pochowany.

Zgodnie z wolą ostatniego z rodu Henryka von Zedlitz, który nie posiadał następcy, około roku 1838 Czerńczyce, wraz z Kamionką i Zachowicami, stały się fundacją dla panien z rodu von Zedlitz - zwanego po niemiecku Zedlitz-Leipe'sches Fräulein Stift.

Wieś stanowiła dużą jednostkę osadniczą na początku wieku XX. Rozwijały się usługi: sklep kolonialny, gospoda, poczta, szkoła, funkcjonowało leśnictwo i młyn wodny - budynek z 1907 r., obecnie w stanie ruiny.

Pałac dominował i dominuje nad wioską, mimo że w dzisiejszych czasach jego stan daleko odbiega od prezentowanego w czasach świetności. Położony jest w północno-zachodniej części wsi, w pobliżu rzeki Podolszynki. Poprzedza go folwark, za pałacem powstał park. Układ zabudowań nawiązuje do barokowych założeń pałacowych typu „entre cour et jardin” („między dziedzińcem a ogrodem”), popularnych w latach budowy założenia.

Rezydencję wybudowano około 1735 r., dla barona Karola Zygmunta von Zedlitz und Leipe i jego żony Ewy Eleonory z domu Freiin von Czettritz und Neuhaus (1713-?). Rozbudowę kontynuował ich syn - Karol Abraham, który zmienił wystrój wnętrza, zapoczątkował kolekcję dzieł sztuki, powiększaną przez wnuka Henryka von Zedlitz - w jej skład wchodził m.in. zbiór porcelany. Pałac zachwycał gości bogactwem wystroju i zgromadzonych dzieł sztuki.

Pierwotna budowla była dwukondygnacyjna z dwoma wysuniętymi ryzalitami czteroosiowymi. Na osi głównej znajdował się bogato zdobiony portal - obecnie jedyny ślad barokowego założenia. To portal piaskowcowy zdobiony tarczami herbowymi rodów Zedlitz-Czettritz w supraporcie. Całość zdobi relief plecionkowy w stylu Bereina, z motywem kwiatowym. Zdwojone pilastry, obramowujące wejście, podtrzymują balkoniki z wazami. Powyżej na wyso-

kości trzeciej kondygnacji, nadwieszono balkon o konstrukcji stalowej, zachowała się tylko barierka. Pierwotnie pałac przykrywał dach mansardowy z wieżyczką zegarową. Elewację ogrodową podkreślał trójjosiowy ryzalit zdobiony pilastrami w wielkim porządku z trójkątnym naczółkiem. Kolejne remonty z lat 1825 i 1845, na zlecenie wdowy po Karolu Abrahamie, Wilhelminy z domu von Schickfuß, a następnie ich syna Henryka - wprowadziły elementy klasycyzmu, stylu Biedermeier i Zopfstil'u, co ostatecznie doprowadziło do zatarcia pierwotnych cech barokowego pałacu. Pozostała trzypiętrowa budowla z płaskim dachem. Po 1857 r. budynek zaczął pełnić funkcję domu dla szlachetnie urodzonych pańien rodu Zedlitz i rolę tę pełnił do 1945 roku.

Przed pałacem znajdował się dziedziniec podjazdowy z platanami i rzezbami kamiennymi - m. in. personifikacją czterech pór roku. Niestety ani drzewa ani kamienne figury nie przetrwały do naszych czasów. Za czasów

■ Chybczyce - portal wejściowy pałacu

■ Chybczyce - herb w supraporcie

Karola Zygmunta założono barokowy ogród z parterami kwiatowymi w geometryczne wzory, z okrągłą altaną z kopułą na kolumnach jońskich. Tolos stanowił punkt centralny łączący ogród z parkiem, jednak został wyburzony w XIX w. Chybczycki pałac, podobnie jak większość okolicznych rezydencji, był orientowany w kierunku góry Ślęży, która stanowiła nie tylko dominantę w krajobrazie Niziny Wrocławskiej, ale również istotny element w kulturze niemieckiej.

Na życzenie Henryka von Zedlitz w XIX w. powstał park krajobrazowy w stylu angielskim. Od strony północno-zachodniej istniał poligonalny pawilon, murowany, podpiwniczony, z elewacją dzieloną płaskimi pilastrami, z dachem namiotowym. W ścianę wmurowany był nad wejściem herb von Zedlitz z datą 1796 (niezachowany).

W parku ze względu na jego sentymentalny charakter postawiono więcej pamiątkowych pomników. Wśród nich były:

- piaskowcowy postument z wazą, 1796 r. - fundacja wdowy Wilhelminy von Zedlitz dla męża Karola Abrahama.
- piaskowcowy postument z wazą i girlandą z liści laurowych, powstał po 1756 r. dla Karola Zygmunta von Zedlitz.
- marmurowy sarkofag na małej wyspie dla Henryka von Zedlitz, po 1835 r.

W późniejszym czasie na terenie parku stworzono cmentarz ewangelicki. Był wykorzystywany do 1945 roku, ostatecznie zamknięty w 1961 r. Na wniosek Urzędu Gminy Kąty Wrocławskie został zlikwidowany po 1973 roku i przeznaczony do zadrzewienia. Drugi cmentarz, katolicki z lat 1870-1880, z zachowanymi fragmentami płyt nagrobnych, usytuowano na południowy wschód od wsi.

Ze względu na wielkość i historię założenia warto w kilku słowach wspomnieć o zabudowaniach folwarcznych poprzedzających pałac, rozlokowanych wokół prostokątnego podwórze. Południową część stanowi sam pałac, umieszczony pomiędzy oficyną a spichlerzem z wozownią. Od wschodu folwark ogranicza obora z budynkiem mieszkalno-gospodarczym, od zachodu obora, a za nią dwie stodoły, ustawione szczytowo do podwórze. Północne skrzydło przeznaczone było na stajnie, obecnie niezachowane, jedynie XIX-wieczna brama wjazdowa trójosiowa z łukiem pełnym domyka to skrzydło podwórze. Na środku do dziś stoi dawna kuźnia.

Oficina mieszkalna połączona z budynkiem gospodarczym przy ul. Lotniczej nr 26 g to murowany budynek z lat 1840-1850, na planie prostokąta, trzykondygnacyjny, przy czym kondygnacja poddaszowa niższa - z kwadratowymi okienkami - w formie mezzanino. Budynek dwu- i pięćosiowy, tylko osie centralna i zewnętrzne z otworami okiennymi prostokątnymi, pozostałe dwie z formą pseudookiennic żaluzjowych wykonanych w tynku. Podział elewacji gzymsami międzykondygnacyjnymi, na ostatniej kondygnacji - płyciny wykonane w tynku nad kwadratowymi okienkami.

Oficina pałacowa - dom mieszkalny nr 26 e, z lat 1870-1880, położona jest na zachód od pałacu. Na planie litery H, podpiwniczona, otynkowana, dwa równoległe skrzydła połączone korpusem, na osi głównej wejście. Dachy dwuspadowe z gzymsem podokapowym ceglany w formie ząbków, podobny gzyms podokienny. Otwory okien prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, z czerwonej cegły, w szczytach skrzydeł okulusy.

Oficina mieszkalna i obora nr 20 d z przełomu XIX i XX wieku na planie prostokąta. Oba budynki murowane, otynkowane, z dachami

mi dwuspadowymi i ceglanyymi szczytami schodkowymi. Połączone ze sobą jedną ścianą, zamykają zachodnie skrzydło dziedzińca, a granicę między jednym a drugim zaznacza schodkowy szczyt.

Spichlerz i wozownia pochodzą z roku 1842. Stoją obok pałacu, na wschód od niego. Czterokondygnacyjna bryła spichlerza na planie prostokątnym z płaskim dachem i kwadratowymi okienkami, o konstrukcji kamienno-ceglanej, otynkowana z gzymsami międzykondygnacyjnymi. Do ściany wschodniej spichlerza przylega wozownia, sięgająca drugiej kondygnacji spichlerza, również z płaskim dachem, otynkowana z podziałami ściany frontowej lizenami i blendami. Na osi brama z drewnianymi wrotami, a nad nią kamienna tablica z datą budowy i inicjałami właścicielki - C. Fr. v. Z. geb. v. P. 1842 r. To inicjały żony Henryka von Zeidlitz - Karoliny Wilhelminy Fryderyki von Zedlitz, urodzonej von Paczensky und Tenczin (1780-1854 r.).

Do 2009 r. istniała jeszcze stodoła z 1853 roku, kształtem nawiązująca do drogi. Była to prostokątna bryła, przelamana w jednej trzeciej długości, z dachem dwuspadowym, otynkowana. W ścianie szczytowej wyryto w tynku inskrypcję fundacyjną wspomnianej już Karoliny von Zedlitz - napis F. v. Z. 1853.

Po roku 1945 majątek Czerńczyce przejął Obwodowy Urząd Likwidacyjny a po nim Państwowe Nieruchomości Ziemskie. Następnie przekazany został Gminnej Radzie Narodowej. Od 1949 r. stał się siedzibą Państwowego Gospodarstwa Rolnego pod zarządem Kombinatu PGR Gniechowice. W pałacu urządzono biura i mieszkania. Po przejściu na gospodarkę rynkową w latach 90-tych XX wieku, nastąpił upadek Kombinatu PGR Gniechowice, a co za tym idzie również PGR Czerńczyce. Folwark i pałac popadły w ruinę.

4.6. GĄDÓW

Wieś położona 13 km na południowy zachód od Wrocławia i 15 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, posiada wielusetletnie tradycje osadnicze. Badania archeologiczne potwierdziły istnienie grodu na tym terenie w XIII-XIV wieku.

Wieś rozwinęła się jak typowa ulicówka w pobliżu folwarku. W 1207 r. wymieniano ją jako Gandouo. W 1293 r. nazwana Jeschkittel, stanowiła razem z dzisiejszym Jasz kotłem jedną całość, zarządzaną przez tego samego właściciela. W 1336 r. Piotr Gleisil i Paweł Rutheni, wrocławscy mieszcianie, byli właścicielami dwóch folwarków, wydzielonych ze wsi Jasz kotle. W połowie XIV wieku oba wykupił Paweł de Gandaw w celu lokacji osady (pierwszy folwark w roku 1362 - od Sidelinusa Scheitlera, mieszczanina wrocławskiego, a w 1378 r.- drugi od siostr von der Wede). Jego potomek Marcin de Gandaw sprzedał całość w 1418 r. mieszczaninowi Mikołajowi von der Heide. W rodzinie von der Heide Gądów pozostawał przez cały XV wiek. Od 1485 r. zarządzali bracia Hieronim i Jan von der

Heide. Ostatecznie sprzedali oni posiadłość w 1506 r. wrocławianinowi Aleksowi Bank. Nazwa miejscowości przez okres średniowiecza brzmiała Gandaw lub Gadau (1336, 1362, 1378, 1418, 1456 r.), późniejsze określenie Polnisch Gandau używano w latach 1569-1845/1889. Do końca XVIII wieku folwarki Gądów i Jaszkotle funkcjonowały jako całość.

Potomkowie rodziny Bank odsprzedali Gądów Andrzejowi Krampusowi (Kramayn), wrocławianinowi. Wieś nie pozostała długo w posiadaniu Krampusa, przekazał on Gądów i Jaszkotle jako spadek po matce dla córki Anny. Anna poślubiła Błażeja Schammer (Schwamm), wnosząc obie wsie w posagu ślubnym. Od 1569 r. majątkiem zarządzał Mikołaj Dopschnitz. W 1594 roku Anna zmarła, a jej własność przejął szlachcic Mikołaj von Frogrohen. W 1795 r. źródła wymieniają jako właściciela szlachcica - Oberamtsrath von Dankelmann. Przed nim majątkiem zarządzali baronowie von Gillern, którzy to odkupili Gądów od von Larischa. W 1845 r. niemiecki badacz J.G. Knie potwierdza jako właściciela Ernsta Waltera. Ernst Wilhelm Walter jest ponownie wzmiankowany w źródłach jako właściciel w latach 70-tych XIX wieku. Około roku 1886 majątek był już własnością majora Wolfa von Thrümmela. Miejscowość nazywano wtedy jeszcze Polnisch Gandaw, pięć lat później Klein Gandau, pod koniec XIX wieku określano nazwą Alt Gandau. Pod koniec XIX wieku od majora von Thrümmel dzierżawił majątek Bruno Schadow, właściciel wsi Mokronos Dolny i Cesarzowice. W 1902 r. Gądów sprzedano majorowi von Johnston z Zabrodzia. Do 1909 r. jego częścią nadal było Jaszkotle. W pierwszej ćwierci XX wieku Gądów wydzierżawił właściciel Sadowic - Gustaw von Johnston, a pałac stanowił siedzibę inspektora i leśniczego.

Wspomniany pałac wraz ze spichlerzem i parkiem datowany jest na wiek XVIII. W wyniku przebudowy z początku XIX wieku (ok. 1800 r.) zatracił cechy stylowe. Zachowało się założenie dwuskrzydłowe na planie litery L, które zamyka dziedziniec folwarczny od północy i zachodu. Budynek piętrowy, ceglany i otynkowany z dachem czterospadowym. tarsze skrzydło na osi północ-południe było skrzydłem mieszkalnym. Od strony dziedzińca w skrzydle zachodnim ryzalit na filarach łączy się ze skrzydłem północnym podcieniami. Zachowały się ślady gzymsów i boniowania na fasadzie, a także zamurowanego portalu z łukiem koszowym od strony zachodniej. Wewnątrz znajdowały się sufity plafonowe z barokową sztukaterią. Drugie skrzydło miało prawdopodobnie charakter gospodarczy.

Na północ od pałacu położony był park krajobrazowy z końca XIX wieku.

W 1966 r. pałac remontowano na zlecenie ówczesnego właściciela - w Gądowie znajdowało się gospodarstwo doświadczalne wrocławskiej Akademii Rolniczej. Majątek przejęty został przez gminę Kąty Wrocławskie. Obecnie służy jako budynek mieszkalny,

częściowo odremontowany przez mieszkańców, druga część w złym stanie - niszczeje.

Obok, w jednej linii zabudowy ze skrzydłem pałacu, znajduje się spichlerz z I połowy XIX wieku, murowany, otynkowany, dwukondygnacyjny z dachem naczółkowym. W kierunku południowym,

■ Gądów - pałac w latach 30- tych XX w.

równoległe do spichlerza, ale przesunięta bliżej drogi, ustawiona kalenicowo, znajduje się stodoła z 1850 r. - tablicę z datą i z nazwiskiem Walter właściciel zamieścił w szczycie.

Przed wojną we wsi znajdował się etablissement pana Riedel. Obecnie budynek nie istnieje, ale na starych pocztówkach przedstawiany jest jako jedna z atrakcji wsi. Wtedy był to rozwijający się ośrodek rozrywkowo-rekreacyjny, z ogrodem i salą taneczno-koncertową.

W 1945 r. wieś zajęli żołnierze Armii Czerwonej, zarząd przejęło Wojsko Polskie do 1947 r. Spośród piętnastu gospodarstw dwa zostały poważnie uszkodzone, w mniejszym stopniu ucierpiały jeszcze dwa inne domy. W tym czasie wieś została rozparcelowana i częściowo zasiedlona przez Polaków.

Do roku 1945 wieś administracyjnie należała do powiatu wrocławskiego (Kreis Breslau) a po 1945 r. do gminy Smolec. Od roku 1954 (od reformy administracyjnej) przynależy do gminy Kąty Wrocławskie. Pierwsza spolszczona nazwa brzmiała Stara Gądawa, z czasem przyjęła się nazwa Gądów.

Ta niewielka wieś w ciągu ostatnich kilku lat zaczęła się rozrastać o kolejne domy. Obok współcześnie stawianych willi jednorodzinnych, przeważają budynki z końca XIX wieku i początków XX.

4.7. GNIECHOWICE:

Pierwotnie wieś rozwijała się jako ulicówka. Ze względu na sprzyjającą lokalizację na ważnym szlaku komunikacyjnym z czasem przekształciła się w wieś wielodrożnicową. Położona 22 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich, w pobliżu rzeki Czarna Woda i jej dopływu rzeki Gnia. Współcześnie bieg rzek zmieniono ze względu na częste podtopienia niżej położonej części wsi, dzięki czemu na terenach dawniej zalewowych możliwy jest rozwój budownictwa mieszkaniowego.

Badania archeologiczne potwierdziły ciągłość osadnictwa od czasów neolitu, ale w dokumentach historycznych wieś pojawia się dopiero w 1288 r. pod nazwą Gnekowiz, Gniechowiczi, w 1310 r. - Gnichwicz, Gnechewitz. Nazwa Gnichwitz została zmieniona po 1936 r. na Altenrode ze względu na polskojęzyczne brzmienie. Jest pewne, że już w roku 1299 Gniechowice posiadały własny kościół i proboszcza Wilhelma.

Gniechowice - pocztówka z końca XIX w. z widokiem obu kościołów

Od 1337 r. miejscowość stanowiła własność rodziny von Reichenbach, rok później otrzymali oni Gniechowice w wieczyste lenno od króla Czech Karola IV Luksemburczyka. Reichenbachowie sprzedali majątek w 1404 r. rodzinie Ungerathen - w ich rękach pozostał do 1561 roku, kiedy to folwark przejęli hrabiowie von Saurma-Jeltsch. Gniechowice były przez nich zarządzane do końca drugiej wojny światowej.

Pod koniec XVIII wieku wieś posiadała własny browar (własność rodu Saurma-Jeltsch) i gorzelnię. Rozwinięte było też rzemiosło, na pewno funkcjonował młyn wodny i dwa wiatraki. Na początku XX wieku we wsi było kilka sklepów (w domu ul. Kącka 63 z 1866 r., wybudowanym przez H. R. Thurisa, znajdowała się piekarnia i sklep

E. Reichelta), co najmniej trzy gospody (gospoda Fleichera razem ze sklepem i pocztą - dom ul. Kącka 24 oraz zajazd - etablissement, z ogrodem i salą taneczną Paula Pätzolda - budynek OSP i świetlica ul. Kącka 59, w domu przy ul. Kąckiej 65 mieściła się gospoda Oskara Klippela); szkoła katolicka - ul. Kącka nr 49 z 1891 roku (budynek Wojewódzkiej Stacji Pogotowia Ratunkowego), browar i warsztaty rzemieślnicze, kościół ewangelicki (obecnie nieistniejący) i katolicki.

Do roku 1945 wieś Gnichwitz administracyjnie przynależała do powiatu wrocławskiego (Kreis Breslau). Po wojnie wieś Gniechowice stanowiła siedzibę Gminnej Rady Narodowej i centrum gminy Gniechowice. W 1954 r. w wyniku reformy administracyjnej gmina została włączona do gminy Kąty Wrocławskie.

Po 1949 r. wieś rozwijała się w ramach indywidualnych gospodarstw rolnych oraz gospodarstwa PGR, na który przeznaczono majątek Sauerarów. Folwark PGR nastawiony był na produkcję nasion i hodowlę bydła. Następnie przekształcony w Kombinat PGR - obejmował okoliczne wsie. W pobliżu drogi do Górzyc, za Gniechowicami powstała nowa siedziba Kombinatu.

Pierwotnie w miejscu pałacu stał dwór nawodny otoczony fosą, podpiwniczony. Wieś i dwór z folwarkiem spłonęły w 1642 r., w czasie wojny trzydziestoletniej. Ze względu na zniszczone w czasie kolejnego pożaru w 1936 r. akta, pierwotny wygląd pałacu nie jest do końca znany, a zachowane źródła są niejasne. Najprawdopodobniej do roku 1642 istniała wieża mieszkalna trójkondygnacyjna ze spadzistym dachem, z dostawionym obok budynkiem gospodarczym. Od 1649 r. właścicielem zrujnowanego folwarku stał się Conrad von Saurma (zm. 1688 r.), na jego zlecenie rozpoczęto przebudowę.

Barokowy pałac pochodzi z początku XVIII wieku - najprawdopodobniej z 1713 r. Na podstawie wczesnobarokowego detalu (obramienie okien, forma kominka) niemieccy uczeni datowali pałac na okres wcześniejszy, wiążąc decyzję o budowie z datą ślubu właściciela Gniechowic Hansa Leutholda von Saurmy z Juliane Perpetuą, z domu Herberstein. Kronika kościelna wspomina dwuskrzydłowe założenie - jest to jednak mniej prawdopodobne, zwłaszcza, że najstarsza rycina autorstwa F. B. Wernera z ok. 1740 r. przedstawia prostokątną bryłę pałacu, bez skrzydeł bocznych. Pałac przebudowano w 1843 r. W 1861 r. na dachu powstała wieżyczka zegarowa, jednak oś główną już wcześniej, za czasów Wernera, podkreślała wieżyczka na dachu mansardowym bez zegara. W latach 1936-1937 przebudowano wnętrze, zapewne miało to związek ze wspomnianym już pożarem.

Obecna budowla to piętrowy budynek na rzucie prostokątnym, z dachem mansardowym i lukarnami, przy ścianie wschodniej przypory. Prostokątne okna nierównomiernie rozłożono na elewacji, odwzorowują układ wnętrz, okno na osi głównej szersze. W części centralnej w obu elewacjach podłużnych istniały wejścia zakoń-

czony łukiem pełnym. Wejście frontowe zamurowano już przed II wojną światową, drugie zamurowano do połowy w okresie dostosowywania pałacu do funkcji biurowej gospodarstwa PGR- śladem po drzwiach jest okno termalne. Obok wykuto, w miejscu okna, drzwi wejściowe.

Elewację parteru zdobi rustyka, piętro elewacji frontowej i ogrodowej dekorują stiuki - profilowane obramienia okien ujmują festony, wici roślinne oraz kartusze z motywami skrzyżowanych liści palmowych, pomiędzy nimi korona, wyżej putta - dwa kartusze zawierały prawdopodobnie namalowane monogramy rodowe, nieczytelne już w latach 30-tych XX w.

We wnętrzu obecnie brak wyposażenia. Wiadomo, że w północno-zachodniej części rezydencji, na piętrze, znajdował się kominek z XVIII wieku. Pomieszczenia kondygnacji dekorowały stiuki i malowidła - nie zachowały się do dziś w pierwotnym stanie.

■ Gniechowice - pałac

Po 1945 r. pałac, jak wspomniano wcześniej, stał się siedzibą Kombinatów PGR a w latach 90-tych XX wieku został opuszczony. Obecnie znajduje się w rękach prywatnych, w stanie ruiny. W wyniku prac rewitalizacyjnych powstało nowe pokrycie dachowe i zrekonstruowano lukarny a stropy zastąpiono współczesnymi stropami monolitycznymi. Brak jeszcze okien i wykończenia wnętrz.

Zabudowania folwarczne, po wieloletnim użytkowaniu przez gospodarstwo PGR, obecnie stoją opuszczone. Zachowały się budynki oficyn mieszkalnych (ul. Kącka 32, ul. Wrocławska 7-7a). Poza nimi w skład folwarku wchodziły dwie obory z końca XIX wieku przy ulicy Wrocławskiej, stodoła z ok. 1850 r. przy ul. Wrocławskiej, budynek gospodarczy - stolarnia z lat 20-tych XIX wieku, ul. Wrocławska, spichlerz na skrzyżowaniu Kąckiej i Wrocławskiej z poł. XIX wieku. Część tych budynków wyburzono, pozostałe są w stanie ruiny. Całe

założenie otaczał mur ceglany, otynkowany, którego fragmenty zachowały się do dziś.

W pobliżu folwarku rozciągał się park z przełomu XVIII i XIX wieku w stylu angielskiego parku krajobrazowego. Obok parku w miejscu dawnych ogrodów i szklarni pałacowych powstało osiedle, potocznie zwane „Na ogrodach”.

■ Gniechowice - kościół katolicki

Naprzeciwko pałacu znajduje się kościół p.w. Św. Filomeny, który jest obecnie jedynym kościołem we wsi. Do lat 50-tych XX wieku funkcjonowały dwa kościoły: katolicki i nieużytkowany od czasów wojny kościół ewangelicki.

Parafia katolicka w Gniechowicach wspomniana jest w źródłach już w roku 1299. W czasach reformacji od roku 1532 kościół należał do ewangelików. Ponownie stał się świątynią katolicką po 1654 r. Kościół zbudowano w stylu gotyckim w XV wieku, a następnie przebudowano w latach 1853-1854 na neogotycki. Jednonawowy z prostokątnym prezbiterium i kwadratową wieżą, sklepienie krzyżowe tylko nad prezbiterium, nawa z podwieszonym stropem

drewnianym.

Wokół kościoła znajdował się cmentarz, otoczony obronnym murem XV-wiecznym, przebudowanym w XIX wieku. Część płyt nagrobnych z XIX wieku zachowała się do dzisiaj.

Murowany budynek plebanii (ul. Kącka 57) pochodzi z przełomu XIX i XX wieku. Parterowy z użytkowym poddaszem, ustawiony szczytowo, z fasadą od strony wschodniej i lizenami w południowej ścianie szczytowej.

Nieistniejący już kościół ewangelicki p.w. Świętego Krzyża (w pobliżu domu ul. Kącka 71) powstał dopiero w XIX wieku. Wcześniej brakowało we wsi świątyni ewangelickiej, jak już wspomniano, jedynie w okresie reformacji kościół katolicki przez ponad sto lat pełnił jej funkcję. Ewangelicy zbierali się na nabożeństwa w „fachwerkowej stodole” na terenie parafialnym. Być może była to stodoła szachulcowa przy domu nr 71, istniejąca do dziś. Kościół zbudowano w latach 1860-63 w stylu neogotyckim, według projektu inspektora budowlanego Milczanowskiego z Wrocławia. Była to jednonawowa, pięcioosiowa, murowana i otynkowana budowla z dachem dwuspadowym, z przyporami i ostrołuczными oknami. Prezbiterium zamknięto sklepieniem krzyżowo-żebrowym, korpus nakrywał strop. We wnętrzu, jak w każdym typowym kościele ewangelickim, znajdowały się trzy empory i organy. Wieżę na planie kwadratu, z trzema odlanymi ze stali dzwonami, wieńczyły szczyty zakończone trójschodkowo i hełm w formie ostrosłupa. W 1864 r. kościół został konsekrowany. Po 1945 r. kościoła nieużytkowano a w latach 50-tych XX wieku rozebrano.

Warto zwrócić uwagę na dom mieszkalny przy ul. Kąckiej nr 34. Obecnie użytkowany jako budynek mieszkalny, pierwotnie pełnił funkcję szpitala prowadzonego przez siostry zakonne. Następnie przez krótki okres czasu znajdowały się tu biura zespołu PGR, przeniesione do pałacu. Na przełomie lat 50-tych i 60-tych XX wieku w budynku mieścił się ośrodek zdrowia z salą porodową, potem zlikwidowaną. Ośrodek zdrowia funkcjonował do lat 80-tych XX wieku, jednocześnie wyższe piętra przeznaczono na mieszkania. Ten murowany z cegły licówki budynek powstał w II połowie XIX wieku, na planie prostokąta. Dwukondygnacyjny, z dachem naczółkowym i lukarną - szparą wzdłuż całej połaci dachu. W elewacji frontowej wejście na osi głównej ujęto kamiennym portalem, zakończonym łukiem pełnym ze zwornikiem. Wejście poprzedza monumentalny podjazd, w jego centralnej części znajduje się brama wjazdowa prowadząca do piwnic. Elewacja ogrodowa z ceglaną przeszkloną werandą z wejściem po schodach, na wysokości piętra balkon, dwie lukarny w formie wolicz oczu.

W pobliżu świetlicy wiejskiej przy ul. Kąckiej stoi pomnik w formie ostrosłupa ku czci Armii Czerwonej. Pierwotnie pomnik postawiono ku czci ofiar I wojny światowej. Stał on w pobliżu kościoła katolickiego. Po niewielkiej modyfikacji formy i dodaniu tablicy w języku rosyjskim z czerwoną gwiazdą zmienił swoje przeznaczenie.

■ Gniechowice - dom nr 34 - dawny szpital

4.8. GÓRZYCE:

To niewielka wieś położona 28 km na południowy zachód od Wrocławia i 13 km na południe od Kątów, w pobliżu rzeki Czarna Woda, za Gniechowicami. Dominują w niej obecnie zabudowania gospodarcze dawnego PGR-u.

Wieś Gorice wzmiankowano po raz pierwszy w bulli papieża Hadriana IV i Innocentego IV, jako własność biskupa wrocławskiego w latach 1155-1245. Późniejszy dokument z 1360 r. wspomina alodium Goricz.

W wiosce znajduje się widoczny z głównej drogi renesansowy dwór, pierwotnie nawodny. Powstał za życia Krzysztofa von Senitz (zm. 1630), właściciela Górzyc, na fundamentach wcześniejszej średniowiecznej budowli, której ślady zachowały się w sklepionych piwnicach i na parterze. Dwór renesansowy rozbudowano na początku XVIII wieku w stylu barokowym - dodano symetryczne dwutraktowe części boczne tworząc siedmioosiową bryłę. Historia obiektu jest mało znana - nieliczne wzmianki źródłowe trudno potwierdzić. Wiąże się ściśle z historią całej miejscowości, której centrum stanowił dwór i folwark.

W 1547 r. Caspar Schliwitz z Małych Gniechowic (Klein Gnichwitz) odkupił wieś od Siegfrieda Metche ze Stróży (zur Strose). W roku 1565 Górzycy stanowiły własność Hansa Eck, który w 1577 r. odsprzedał wieś Nickelowi Metche. W 1674 r. miejscowość stała się własnością Conrada Freiherr von Saurma auf Jeltsch, po nim zarząd przejął jego syn Leuthold i następnie Johann Ernst auf Reichwalden.

Johann Ernst umarł w 1779 r., pozostawiając wdowę Rosine z domu Ehnenschild, jako swoją spadkobierczynię. Rosine Reichwalden zarządzała wsią szesnaście lat, a po jej śmierci w 1795 r., spad-

kobierczynią została Josefa z rodu Saurma, poślubiona Ignazowi Freiherr von Stillfried. Pod datą 1830 r. jako zarządca wspomniany jest Freiherr von Larisch. W 1833 r. posiadłość odkupiła radca komisji prawnej (Justiz-Commision-Rathin) Theresa Münzer, z domu Werner. Kolejni właściciele przewijają się przez karty historii Górzyc, jednak nic więcej poza nazwiskami o

■ Górzycy - pałac

nich nie wiadomo: ok. 1845 roku - bracia von Rath in Cöln, 1880 Wilhelm Krumpold, ok. 1890 wieś wykupił Paul von Naehrich, Rittmeister i fabrykant z Pustkowa Żurawskiego. Górzycy były własnością rodziny jeszcze na pewno po I wojnie światowej - w 1917 r. zarządzał nimi C. P. von Naehrich-Rittmeister z Pustkowa Żurawskiego (Puschkowa) - prawdopodobnie syn Paula. Przed drugą wojną światową właścicielem był ród Kronemeyer.

Do 1937 r. wieś nosiła nazwę Guhrwitz, zmieniono ją wtedy na niemiecko brzmiącą Burgweiler.

W 1946 r. Górzycy dostały się pod zarząd Koła Związku Pracowników Państwowych przy Powiatowym Urzędzie Ziemskim. W tym czasie często zdarzało się, że zarząd nad majątkiem ziemskim przejmowały od Państwowego Urzędu Likwidacyjnego różnego typu organizacje popierane przez państwo. Majątek został wyłączony z parcelacji ze względu na planowaną produkcję nasienniczą a pozostałe domy przeznaczono dla osadników. Od 1949 r. rozpoczęło działalność gospodarstwo PGR, które w latach 60-tych XX wieku wchodziło w skład Kombinatu PGR w Gniechowicach, a na początku lat 80-tych XX w. znajdowało się pod zarządem Oporowskiego Kombinatu Rolnego. Funkcjonowała ferma trzody chlewnej i wytwórnia pasz. Część zabudowań wykorzystywana jest do dzisiaj.

Pałac po wojnie został przystosowany na mieszkania, obecnie opuszczony, w stanie ruiny. Jednopiętrowy budynek na planie prostokąta - dwutraktowy z kamienia łupanego, otynkowany, z prostokątnymi otworami okiennymi. W części centralnej ryzalit, ze szczytem esownicowym, na wzór form barokowych. Dach głównej bryły czterospadowy, nad ryzalitem dwuspadowy o niższej kalenicy. Pomieszczenie piwnic i parteru sklepieno kolebą, we wschodnim pomieszczeniu w ryzalicy znajduje się sklepienie krzyżowe. Na parterze znajdowało się duże pomieszczenie reprezentacyjne ze sklepieniem zwierciadlanym i dekoracją stiukową (nie zachowane). Dawniej pałac otaczała fosa i park. Fosa została zasypana w latach 60-tych XX w., park częściowo zlikwidowano - zachowały się poje-

dyncze drzewa.

W latach 80-tych XX wieku snuto plany odremontowania obiektu i przeznaczenia go „na potrzeby socjalne pracowników PGR - cele kulturalne i pokoje gościnne”. Plany zarzucono, a po rozpadzie państwowego gospodarstwa, w latach 90-tych XX w., do pomysłu nie powrócono.

4.9. JASZKOTLE:

Położona 12 km na południowy zachód od Wrocławia i 12 km na wschód od Kątów Wrocławskich wieś wielodrożnicowa, rozwinęła się przy kościele parafialnym. Początkowo pod jedną nazwą funkcjonowały dwa folwarki, dopiero z czasem Gądów wyodrębnił się w osobną wieś. Jaszkotle wzmiankowano po raz pierwszy w 1155 r. jako Jascotele pośród dóbr biskupa wrocławskiego. W 1226 r. źródła historyczne podają pierwszego znanego z imienia właściciela wsi - była nim kobieta - pani von Wysocka (Wessig). Pod datą 1282 r. wspomniany jest kolejny posesor Jeschkotel - Jeszko Qualis. Pod koniec XIII wieku wsią zarządzał Klemens de Yescotel. W 1293 r. biskup wrocławski sprzedał wieś mieszczaninowi Heidenricusowi de Mulnheim, w celu lokacji na prawie niemieckim - de Mulnheim został sołtysem wsi. Źródła wspominają w latach 1339-1354 Konrada Uhlenbrucha, a w 1362 Sidelimusa Scheitlera, jako właścicieli. W 1367 r. pojawiła się nazwa Fleischoern, która funkcjonowała przez dłuższy okres czasu jako określenie folwarku. W 1378 r. folwark wykupił Paweł de Gandaw, w celu lokacji, od sióstr von der Wede. Jego potomek Marcin de Gandaw sprzedał Gądów i Jaszkotle w 1418 r. mieszczaninowi Mikołajowi von der Heide. Jednak już synowie Mikołaja - Hieronim i Jan von der Heide odstąpili posiadłość w 1506 r. wrocławianinowi Aleksowi Bank. Potomkowie rodziny Bank odsprzedali Jaszkotle i Gądów Andrzejowi Krampusowi (Kramayn),

Jaszkotle - pocztówka z pocz. XX w.

wrocławianinowi. Wieś nie pozostała długo w posiadaniu Krampusa. Przekazał on Gądów i Jazzkotle jako spadek po matce dla córki Anny. Anna poślubiła Błażeja Schammera (Schwamm), wnosząc wsie w posagu ślubnym. W 1594 roku Anna zmarła, a jej własność przejął szlachcic Mikołaj von Frogrohen. Do sekularyzacji w roku 1810, Jazzkotle podlegało katedrze wrocławskiej a po roku 1810 przeszło w ręce prywatne. W pierwszej połowie XIX wieku właścicielem dóbr w Jazzkotlu i Gądowie był pan Walter. W niemieckich książkach adresowych Jazzkotle jest wzmiankowane do lat 20-tych XX wieku jako część Gądowa. Od około 1902 r. razem z Gądowem stanowiły część wielkiego majątku von Johnstonów (zarządzali m.in. Sadowicami, Jazzkotlem, Mokronosem Dolnym, Cesarzowicami, Zabrodziem).

Do 1945 r. administracyjnie Jäschgüttel podlegał powiatowi Wrocław (Kreis Breslau). Po 1945 r. najpierw wieś przynależała do gminy Smolec jako Jesionowice, a po reformie administracyjnej z 1954 r. znalazła się w gminie Kąty Wrocławskie, już jako Jazzkotle. Od początku przeznaczona została na parcelację pomiędzy osadników. Dominującymi obiektami we wsi były i są kościół oraz klasztor. Jeszcze przed wojną klasztor należał do elżbietanek. Obecnie funkcjonuje tam Zakład Opiekuńczo-Leczniczy dla Dzieci im. Jana Pawła II prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr Maryi Niepokalanej.

Kościół pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego stanowi centrum wsi. Wzmiankowany był po raz pierwszy w 1310 r., wcześniej (w 1214 r.) - wspomniano proboszcza Henricusa, można przypuszczać, że już wtedy kościół istniał. Obecny gotycki kościół, jednonawowy z zakończonym prosto prezbiterium i dostawioną z boku wieżą prostopadłościenną, powstał w 1473 roku (data i znak kamieniarski w zworniku). W okresie reformacji - w latach 1532-1653 służył jako zbór ewangelicki. Przywrócony katolikom zyskał nowy wystrój wewnątrz - barokowe wyposażenie ufundowano ok. 1710 roku.

Najstarszymi zachowanymi zabytkami są gotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem, z XV wieku i renesansowe sakramentarium, datowane na XVI wiek.

Barokowy ołtarz przypisuje się wrocławskiemu rzeźbiarzowi F. Plachetce. Główne malowidło przedstawia Wniebowstąpienie Chrystusa. Pośród rzeźb ołtarzowych można rozpoznać św. Jana Ewangelistę, Jana Chrzyciela, apostołów Piotra i Pawła, a w zwieńczeniu Michała Archanioła, św. Jadwigę i św. Barbarę. Na uwagę zasługuje również barokowy konfesjonał z początku XVIII wieku w formie altany dekorowanej ornamentem kwiatowym i liściem akantu.

Kościół otacza warowny mur ceglany, z przełomu XVI i XVII wieku, z okrągłymi i romboidalnymi otworami strzelniczymi, do świątyni prowadzą cztery furty- jedną z nich zdobią obecnie nieczytelne herby rodów von Kromeyer i von Schindel. Przed główną bramą

■ Jaskotle - kościół

stoi kamienna kapliczka w formie tokańskiej kolumny morowej św. Rocha, czczonego w całej Europie jako patrona chroniącego przed zarazą. Na cokole wyryto datę 1668, w głowicy kolumny na blasze wymalowano obrazki z życia świętego. W okolicy druga kolumna morowa znajduje się w Pełchnicy, obie prawdopodobnie powstały po lokalnej epidemii bądź miały przed nią chronić.

Cmentarz przykościelny zlikwidowano. Zachowały się nagrobki księży oraz wbudowana w ścianę prezbiterium płyta nagrobna nauczycielki zmarłej w 1923 r. Część płyt nagrobnych złożono przy murze kościelnym.

Plebania z końca XIX wieku, piętrowa z pseudoryzalitem centralnym i trójkątnie zwieńczoną facjatą. Wejście na osi głównej poprzedza murowany ganek z balkonem.

Architektura mieszkalna Jaskotla nawiązuje do wspólnego wzorca - większość budynków powstała na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, ustawione kalenicowo z pseudoryzalitem na osi głównej, zakończonym trójkątnym szczytem pochodzą z II połowy XIX wieku.

Dom nr 25, przy placu przedkościelnym, to budynek dawnej gospody z końca XIX wieku, a obecnie dom mieszkalny. Parterowy z poddaszem użytkowym, z drewnianym gankiem i lukarną na osi - w formie trójkątnego szczytu z dwoma sterczynami w formie kolumnienek.

Nie istnieje już budynek szkoły podstawowej z końca XIX wieku, przy murze kościelnym. Po wybudowaniu nowej szkoły został rozebrany ze względu na bezpieczeństwo - w jego miejscu powstała sala gimnastyczna.

4.10. JURCZYCE:

Wieś położona 28 km na południowy zachód od Wrocławia, 2 km na północ od Kątów Wrocławskich, nad rzeką Bystrzycą.

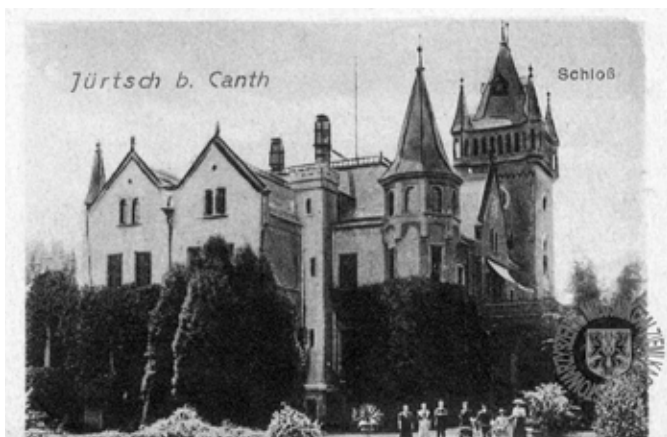
W średniowieczu allodium rycerskie Jurtschicz istniało z pewnością w 1361 r., o czym świadczą zachowane źródła. Od początku XVIII wieku razem z Bogdaszowicami do 1787 r. wieś znajdowała się pod zarządem jezuitów z Wrocławia - z przeznaczeniem na konwikt dla katolickich gimnazjalistów. Po likwidacji klasztoru zarząd przejął państwowy urząd szkolnictwa-Schulamt.

W 1795 r. majątkiem zarządzał szlachcic von Rothkirch, w 1830 r. źródła potwierdzają własność radcy prawnego Ludwiga (Justizrath), z 1845 r. znane jest nazwisko młynarza Krause. W tym czasie we wsi funkcjonowały browar, gorzelnia, młyn wodny. Około roku 1873 r. właścicielem miał być Koch z Mobendorf w Saksonii, w jego imieniu zarządcą został Trum. Sześć lat później majątek znalazł się w rękach Wilhelma Ruprechta. W 1886 r. miejscowość na pewno stanowiła własność Fedora von Zawadzky'ego, królewskiego szambelana. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku w Jurczycach osiedli grafowie von Wengersky: Johannes Maria Graf von Wengersky (1860-1916) i jego żona Elfriede z domu Cecola von Waltier (1865-1921) przekazali Jurczyce grafowi Friedrichowi Wilhelmowi von Wengersky. Kryzys gospodarczy, kilka lat nieurodzaju i suszy zmusiły ród von Wengersky do sprzedania majątku. W połowie lat 30-tych XX w. Jurczyce nabył Brand z Wrocławia.

Niemiecka nazwa Jürtsch, zmieniona została na Jürgen (1937-1945) w powiecie Środa Śląska (kreis Neumarkt). We wsi znajdowała się gospoda typu etablissement, należąca około 1910 r. do pana Otto. Za wsią funkcjonował również młyn wodny.

Po 1945 r. Jurczyce weszły w skład gminy Kąty Wrocławskie i zostały przeznaczone na parcelację między osadników. Do 1946 r. kontrolę sprawował Samodzielny Pułk Samochodowy Rządu RP. Z czasem wieś została zasiedlona przez Polaków, a folwark przejęła Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna- po jej upadku w latach 90-tych XX w., zabudowania zostały wydzierżawione, stanowią własność Agencji Nieruchomości Rolnych.

W północno-wschodniej części wsi, w pobliżu rzeki, powstał w latach 1872-1874 murowany pałac neogotycki z wieżą na planie kwadratu i tarasem. Przebudowany po pożarze w 1929 lub 1930 r. zatracił pierwotne cechy stylowe - dekoracje zostały zredukowane, kształt dachu uproszczony, budynek otynkowano. Dzisiejsza budowla nie oddaje charakteru pierwotnej rezydencji o skomplikowanej bryle z główną wieżą prostopadłościenną zwieńczoną spadzistym hełmem ostrosłupowym i czterema mniejszymi sterczynami w narożu- co nadawało romantyczny charakter założeniu, podobnie jak wysokie dachy, mniejsze wieżyczki, lukarny i zwieńczenie szczytów dachu balustradami. Po wojnie przystosowano pałac na

■ Jurczyce - pałac w 1911 r.

mieszkania dla pracowników Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej. Nadal pełni funkcję wielorodzinnego domu mieszkalnego.

Za pałacem powstało w XIX wieku założenie parkowe, do którego prowadziły pałacowe tarasy, park łączył się z lasem, który obecnie wchłonął to założenie.

Na północny zachód od rezydencji położone są zabudowania folwarku z lat 1860-1900 r., wokół prostokątnego dziedzińca. Dominuje ustawiona tuż przy drodze oficyna nr 8 z lat 60-tych XIX w., na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, trójkondygnacyjna, murowana, otynkowana, z gzymsem kordonowym i podokiennym. Elewacja frontowa sześciosiowa, z wejściem w części centralnej, elewacje boczne trzyosiowe. Ostatnia kondygnacja z sześcioma parami okienek, zamkniętych łukiem pełnym. Front budynku w części centralnej podkreślony szczytem z krenelażem, ujętym poligonalnymi sterczynami.

■ Jurczyce - pałac

Z lat 60-tych XIX wieku pochodzą: spichlerz (ustawiony szczytowo do drogi) i drewniana stodoła, którą dobudowano w części centralnej dłuższego boku. Prostopadle do nich, naprzeciwko oficyny, ustawiono dwie obory (pierwszą w

latach 70-tych XIX wieku a drugą pod koniec XIX wieku) - obie z dachami dwuspadowymi i okienkami górnej kondygnacji, wysuniętymi ponad połąć dachu na wzór lukarny typu wole oko. Na środku dziedzińca folwarcznego znajduje się budynek kuźni z lat 70-tych XIX wieku, na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, otynkowany, ustawiony kalenicowo do drogi. Jest to jeden z nielicznych zachowanych do dziś budynków o tej funkcji w okolicy.

4.11. KAMIONNA:

Wieś, położona nad rzeką Bystrzycą, 30 km na południowy zachód od Wrocławia, 6,5 km na południe od Kątów Wrocławskich. Większość zabudowań zachowanych do dziś pochodzi z przełomu XIX i XX wieku.

Pierwsza wzmianka o istnieniu osady Kammendorf została odnotowana w 1294 r. Z roku 1302 pochodzi informacja o Kemererdorff przy okazji regulacji granic wsi, od 1337 r. nazywana allodium Cammererdorf z nadania Jana Luksemburczyka, króla Czech. Od 1937 r. wieś nazywano Kammfeld bei Kanth.

■ Kamionna - pocztówka z pocz. XX w. z widokiem pałacu i cegielnią w Stradowie

W XV wieku wieś należała do rodu von Reydeburg, kolejnymi właścicielami do XVI wieku byli: Nieckel (od 1463 r.), Konrad i Heintz von Seydlitz. W wieku XVII nastąpiły rządy rodów von Kadloff, a następnie von Knobelsdorff. W 1657 r. córka Marcina - Klara Euzebia Renata von Knobelsdorff und Neu Bielau poślubiła Karola Fryderyka von Kalckreuth und Dolzig, wnosząc Kamionną w wianie ślubnym. Po roku 1760 wieś ponownie stała się posagiem ostatniej dziedziczki von Kalckreuth - baronówny Marii Józefy Franciszki, a od 1760 r. żony barona Franciszka von Stillfried. Wieś rozwijała się zarówno rolniczo jak i przemysłowo - z 1830 r. pochodzi wzmianka o istnieniu browaru, gorzelni, cegielni i torfowni. W 1838 r. Kamionna została odkupiona przez Karolinę von Zedlitz z Czerńcyc na

rzecz Zeidlitz Leipe'sche Fräulein Stift - domu dla panien z rodu von Zedlitz, założonego przez Henryka von Zedlitz. Pojawia się wzmianka o młynie napędzanym siłą zwierząt pociągowych. W 1873 r. mowa już o młynie wodnym. Do 1945 r. wieś należała do fundacji von Zedlitz, jednak była dzierżawiona - od roku 1873 do 1910 - wspominany jest dzierżawca lub rodzina dzierżawców Stepelfeld (Stapelfeld). Na początku XX wieku we wsi znajdowała się gospoda typu etablissement, szkoła, nadleśnictwo, młyn i piekarnia.

Tuż po wojnie, pod spolszczoną nazwą Kamienica, w niewielkim stopniu zniszczona w czasie działań wojennych, została przydzielona do gminy Kąty Wrocławskie. Po wyzwoleniu w 1945 r. wieś znalazła się pod zarządem 15-go plutonu Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego, a po 1946 r. została przeznaczona na parcelację i osadnictwo spółdzielczo-parcelacyjne przez Państwowy Urząd Ziemi. Administracyjnie wieś podlegała początkowo gminie Gniechowice, w latach 50-tych XX w. zaczęła funkcjonować nazwa Kamionna, a po reformie administracyjnej w 1954 r. znalazła się ona w gminie Kąty Wrocławskie.

W środkowej części wsi, na lewym brzegu Bystrzycy, poprzedzona folwarkiem znajduje się ruina pałacu w otoczeniu parku angielskiego. Pałac wzniesiono w XVI wieku, na wcześniejszych murach (piwnica od strony południowej pochodzi z okresu gotyku, XIV wiek) dla Konrada von Seydlitz (ok. 1571 r.), jako czteroskrzydłowy piętrowy dwór nawodny z mostem zwodzonym, wokół dziedzińca prostokątnego z dwoma kondygnacjami arkad. Przebudowa w okresie baroku w latach 1740-44, najprawdopodobniej pod kierunkiem śląskiego architekta Christopha Hacknera, dla barona Franciszka Aleksandra Augusta von Kalckreuth i jego żony Marii Elżbiety, z domu Schmerhowsky von Lidkowitz, doprowadziła do zmiany układu i wystroju wewnątrz, nadano elewacjom nowy charakter, powstał dach mansardowy. Kolejna przebudowa nastąpiła po 1850 r. - na zlecenie Freiherra von Stiellfried. Zachował się rysunek Leonarda Dosta z 1871 r., po rozebraniu dwóch skrzydeł - południowego i zachodniego, pozostawione piwnice przykryto płaskim dachem. Około 1871 r. zamurowano arkady dziedzińca. Jeszcze w 1935 r. odnawiano tynki.

Po 1945 r. budynek został przeznaczony na mieszkania, w 1958 r. był już częściowo zdewastowany, w latach 70-tych XX w., w wyniku braku remontów, znajdował się w bardzo złym stanie technicznym - ostatnia rodzina wyprowadza się po 1984 roku. Od tej pory pałac popadł w ruinę. Założenie pałacowe wraz z folwarkiem podlegało w tym czasie Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie.

Do naszych czasów przetrwał pałac w formie ruiny, na rzucie litery L, posadowiony na wysokim przyziemi, ze szkarpami w narożach skrzydła północnego. Elewacja frontowa dziewięciosiośowa z ryzalitem trójosiowym w części centralnej, otwory okienne prostokątne na parterze z ozdobnymi obramieniami i gzymsami

nadokiennymi naprzemiennie prostymi i falistymi, na piętrze okna ujęte w prostsze obramowanie zakończone zwornikiem w tynku. Cała elewacja spięta wielkim porządkiem z kapitelami kompozytowymi. Ryzalit frontowy zamknięty trójkątnym tympanonem z okulusem. Barokowy portal główny, z lat 1740-1744, z wejściem zamkniętym łukiem koszowym z kluczem zdobionym maszkaronem, ujęty dwoma hermami z rzeźbami atlantów, podtrzymujących balkon o barokowej balustradzie wklęsło-wypukłej, ażurowej, z dekoracją taśmową, wsparty był dodatkowo na dwóch wysuniętych kolumnach kompozytowych (obecnie nieistniejących). Otwór wejściowy balkonu powtarza łuk koszowy wejścia głównego - w bardziej spłaszczonej formie, zdobiony profilowaniem w tynku. Elewacja dziedzińca z zachowanymi trzema arkadami pełnołukowymi dawnych krużganków, fragment portalu renesansowego o zamknięciu półkolistym w skrzydle zachodnim. Dach obecnie niezachowany - w założeniu barokowym - mansardowy, pod koniec XIX wieku przykrycie czterospadowe spłaszczone.

■ Kamionna – atlant, fragment portalu pałacowego

W piwnicach zachowało się sklepienie kolebkowe, w holu skrzydła północnego - sklepienie czeskie - żagielkowe na gurtach z lat 1700-1744, obok holu, od zachodu była umieszczona klatka schodowa. Część pomieszczeń parteru - o charakterze renesansowym - sklepienie krzyżowo i kolebkowo, w jednym z nich od zachodu, przy klatce schodowej - wsparcie sklepienia na jońskiej kolumnie. Klatka schodowa skrzydła zachodniego ujęta w półkolumny z kapitelami talerzowymi, powyżej łuk koszowy z kluczem.

Zabudowania folwarczne z pierwszej połowy XIX wieku rozplanowano wokół prostokątnego dziedzińca, którego centralną część dawniej stanowił staw, zasypany w 1985 r. Brama wjazdowa od strony północnej pomiędzy dwoma budynkami gospodarczymi - oborą i spichlerzem. Skrzydło wschodnie domyka obora połączona ze stajnią, zachodnie - ruina stodoły. W południowo-wschodniej części oficyna pałacowa, nieco głębiej, w kierunku południowo-zachodnim pałac.

W ścianie szczytowej wschodniej obory wmurowano tablicę z herbem i inicjałami C.S. 1571 - prawdopodobnie Conrad von Seidlitz.

We wsi pod względem architektury wyróżnia się dom nr 1 - dawna szkoła ewangelicka z początku XX wieku. Na kamiennym cokole murowany budynek parterowy z użytkowym poddaszem, na planie prostokąta. Budynek otynkowany z narożnikami podkreślonymi licówką, z ozdobnym szczytem o konstrukcji szachulcowej w elewacji frontowej. Okna w obramieniu ceglany, zamknięte łukiem odcińkowym, elewacja frontowa sześciosiowa, boczne dwuosiowe. Obecnie służy jako budynek mieszkalny.

Najstarszy we wsi dom nr 13 pochodzi z początku XVIII wieku. Jest to barokowy budynek na planie prostokątnym, dwutraktowy z sienią. Parterowy, z użytkowym poddaszem i facjatą, ustawiony szczytowo w stosunku do ulicy z dachem dwuspadowym i ozdobnym półokrągłym szczytem z wklęsłymi spływami - ścianę szczytową dzielą na trzy pola pilastry. W szczycie pierwotnie dwa okna, niżej w strefie parteru trzy - z zamurowanym środkowym oknem. Przed ostatnim remontem również naroża posiadały bonie - obecnie zatynkowane (1982 r. - data remontu), otwory okienne zmieniono, elewację dzielą gzyms podokapowy i międzykondygnacyjny. Wejście od podwórza przez dobudowany drewniany ganek. Dom stanowi prywatną własność, w dobrym stanie, z zachowaną częścią pierwotnej dekoracji elewacji.

Obok domu nr 13, tuż przy drodze stoi posąg Św. Jana Nepomucena - późnobarokowa figura popularnego na Śląsku Świętego, powstała ok. 1740-1750 r. za rządów Franza Alexandra von Kalckreuth (1696-1760) - herb rodu Kalckreuth zdobił cokół. Prawdopodobnie autorem rzeźby był Albrecht Siegwitz (?- 1756) - wrocławski rzeźbiarz, współtwórca figury Św. Nepomucena na Ostrowie Tumskim. W 1945 r. posąg Nepomucena z Kamionnej uległ poważnym uszkodzeniom w wyniku ostrzeliwania go przez żołnierzy rosyjskich - rysy twarzy zupełnie zatarto. Wykonany w piaskowcu pomnik, został odnowiony w roku 2003 dzięki wsparciu Uniwersytetu w Marburgu i rządu Republiki Federalnej Niemiec. Figura świętego naturalnej wielkości stoi na czworobocznym cokole o narożach ujętych wolutami. Pod figurą znajduje się wnęka z kratą na latarnię - częsty element przydrożnych kapliczek oświetlających drogę, od frontu widoczny kartusz z płaskorzeźbą przedstawiającą zrzucenie Św. Jana Nepomucena do Wełtawy i inskrypcją:

„Co często niezyczliwość, nienawiść i zazdrość wymyśli naganne-go, a oprócz tego trucizna złych języków wyrządzi złośliwą szkodę naszej godności - odwróć przez swe wstawiennictwo. Spraw, aby ich złośliwe poczynania nie miały Twojego błogosławieństwa. Kto złośliwości zmyśla, przez nieprzyzwoite plotkarstwo poniża godność bliźniego. Spraw przez swoje wstawiennictwo i uwolnij nas od grzechu oraz występku, ponieważ życie w grzechu jest największym wstydem przed Bogiem.” (tłum. Ewa Grochowska-Sachs).

■ Kamionna - figura św. Jana Nepomucena

4.12. KĘBŁOWICE:

Położona 17 km na południowy-zachód od Wrocławia i 11 km na północny-wschód od Kątów. Wieś rozwinęła się przy folwarku, tuż za nim w kierunku wschodnim, po drugiej stronie brukowanej drogi pobudowano zagrody. Większość zabudowań pochodzi z początku XX wieku. Od ostatniej wojny wieś rozwija się w kierunku północnym, po drugiej stronie drogi powiatowej.

Wzmiankowana w 1245 r. wieś Camblouici, na przestrzeni lat zmieniała nazwę - w 1289 r. brzmiała Camblowo, w roku 1342 - Kameliwitz, w 1360 r. - Kamelwicz, 1362 r. - Kamilwitz, w 1366 r. Cumbilwitz. Niemiecka nazwa Kammelwitz została przekształcona w 1937 r. na Kammfeld.

Do sekularyzacji w 1810 r. wieś stanowiła własność kapituły katedralnej. Kębłowice były zarządzane bezpośrednio przez prepozyta. W wyniku sekularyzacji miejscowość przejęło w roku 1810 państwo. Urząd Königl. Rent Amt wystawił wieś na sprzedaż. W 1830 r. - jako właścicielkę wspomina się w źródłach Nanette Aschard, w 1845 r. Lieutenant von Fehrentheil. Od połowy XIX wieku staje się własnością rodziny Jesdinsky'ch. Pierwszymi właścicielami byli

Friedrich August Jesdinsky (wspominany w 1853) i Leopold (w źródłach wymieniany od 1867 do 1892) - fundator pałacu. Po śmierci Leopolda, zanim syn Wilhelm uzyskał pełnoletność, majątkiem zarządzała wdowa Emilia Jesdinsky, z domu Lode. Od 1892 r. zarząd przejął Willy/Wilhelm Jesdinsky, hauptmann, brat Hansa - dziedzica Samotworu i Waltera z Jarząbkowic. Był ostatnim właścicielem Kammelwitz przed 1945 r., rozwiódł się z żoną Camille Jesdinsky, z domu Becker, a kiedy wyjechała do Berlina, ponownie się ożenił.

Do 1945 r. wieś podlegała administracyjnie powiatowi wrocławskiemu (Kreis Breslau), w latach 1945-50 funkcjonowała nazwa Kamilowice w gminie Smolec, obecnie Kębłowice, w gminie Kąty Wrocławskie.

Po wkroczeniu na teren wsi wojsk radzieckich w 1945 r. dziedzic i mieszkańcy zostali zmuszeni do pracy. Rosjanie zatrzymali się w okolicy na dłużej gromadząc bydło i konie w folwarku w Kębłowicach. Wyposażenie pałacu wywieziono na Wschód w 1946 r. W latach zarządu Armii Czerwonej nad wioską (1946-1947), większość Niemców opuściło wieś. Ostatni z nich wyjechali na początku lat 50-tych XX wieku. Po 1949 r. folwark został przekształcony w Państwowe Gospodarstwo Rolne - do lat 90-tych XX w., podlegał Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie. Obecnie majątek sprzedany prywatnemu właścicielowi niestety niszczeje.

Pałac powstał w 1882 r. dla Leopolda Jesdinsky'ego (data i inicjały w szczycie budynku) jako dwukondygnacyjny budynek, o rzucie zbliżonym do prostokąta - o skomplikowanej bryle z ośmiobocznymi wieżyczkami w narożach, przykrytymi kopulastymi hełmami, i centralnie umieszczoną drewnianą wieżyczką widokową, z dachem mansardowym. W elewacji frontowej wejście podkreśla pseudoryzalit i dwie wnęki po obu stronach drzwi - prawdopodobnie przeznaczone na rzeźby. Powyżej na osi głównej szersze okno i lukarna zdobiona wolutami, ujęta po bokach dwoma mniejszymi lukarnami. Siedmioosiowa część główna boniowana, poszerzona o cofnięte nieboniowane skrzydła zakończone ośmiobocznymi wieżyczkami. Elewacja od strony parku z trzema ryzalitami - centralny zakończony owalnie, ryzality spięte są dwoma balkonami z balaskami - na parterze tarasy na filarach. Ryzality boczne zakończone oddzielnymi balkonami, pod którymi znajdują się pomieszczenia na rzucie prostokątnym ze ściętymi narożami. Nad każdym ryzalitem lukarna wolutowa, pomiędzy nimi jeszcze dwie o podobnych formach. Okna prostokątne, z prostą opaską w tynku i szprosami.

Wokół prostokątnego dziedzińca rozlokowano zabudowania gospodarcze - pierwotnie z trzech stron. W części centralnej pałac, w jednej linii zabudowy z budynkiem mieszkalno-gospodarczym na południe od niego i oficyną mieszkalną nr 16 na północ od pałacu. Za pałacem w części południowo-zachodniej folwarku istnieje częściowo zachowany park krajobrazowy, dawniej miała się tu znajdować też oranżeria.

Od północy dziedziniec ogranicza stodoła z dobudowaną wiatą na maszyny rolnicze w północno-zachodnim narożu i budynkiem gospodarczym w części centralnej. Skrzydło wschodnie zabudowane zostało spichlerzem (po 1949 r. warsztat), do którego dostawiona była kuźnia (nie istnieje - zachował się komin i fragment pieca), za spichlerzem jeszcze dwie obory - na jednej z obór tablica kamienna z datą 19 marzec 1885 i inicjałami C. J. (Jesdinsky). Od południa podwórze zamykała druga stodoła, po pożarze w latach 80-tych XX w. została rozebrana.

■ Kęłbówice - pałac

Główna brama wjazdowa w narożu północno-wschodnim pomiędzy stodołą a spichlerzem. Drugi wjazd znajdował się pierwotnie na osi głównej pomiędzy dwoma oborami - został zamurowany.

Oficyna nr 16 z przełomu XIX/XX wieku, to dawny dom ogrodnika i rządcy folwarku. Budynek na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, podpiwniczony, parterowy, ustawiony kalenicowo. W części centralnej dwuosiowy ryzalit z facjatą przekrytą dachem dwuspadowym. Po obu stronach ryzalitu wejścia z prostokątnym okienkiem podokapowym nad każdym z nich. Otwory okienne z nadprożem łukowym, podkreślonym cegłą. Elewacja nieotynkowana, poprzez zróżnicowanie wątków ceglanych utworzono wyraźny wzór pasowy w cegle, stanowiący wykończenie. Ściany szczytowe trójosiowe z parą okien w szczycie, ujęte dwoma mniejszymi oraz z fryzem schodkowym.

4.13. KILIANÓW:

Wieś ulicówka położona 27 km na południowy zachód od Wrocławia i 4 km na południe od Kątów Wrocławskich.

W 1204 r. wzmiankowana jako Kylianovo - przekazana przez księcia Henryka I Brodatego (1201-1238) opactwu św. Wincentego, w

1244 r. jako Kylianou i w 1253 r. jako Kilianou podlegała premonstratensom z opactwa św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu (do wsi należał młyn). W 1259 r. książę wrocławski Henryk III Biały (1241-1266) zgodził się na lokację na prawie niemieckim wsi Kylianou. W 1271 Kylianovo za zgodą opata Wilhelma przekazano zasadzcy Meynhardowi, w celu lokacji na prawie niemieckim - być może drugiej lokacji.

Zapisek z 1376 r. wspomina o zakupie przez opata ołbińskiego sąsiedniej osady Lantov od rycerza Jana Rymbabe i utworzenie jednego większego folwarku o nazwie Lantov.

Do sekularyzacji w 1810 r. wieś pozostała własnością klasztoru Św. Wincentego. Później wykupił ją feldmarszałek Gebhard Blücher von Wahlstatt. We wsi funkcjonowała szkoła katolicka, a także młyn polny i wodny nad Bystrzycą - Gilgenauer Mühle.

Nazwa Kilianów - Kilgenau prawdopodobnie pochodzi od nazwy kwiatu - kosaciec niemiecki, potocznie irys (występuje do dziś na terenie Parku Krajobrazowego Doliny Bystrzycy). Od 1937 r. funkcjonowała nazwa Landau - nawiązująca do wczesnośredniowiecznej nazwy wsi - wg A. Moeperta od formy imienia Landolf lub Rudolf. Administracyjnie do 1945 r. miejscowość znajdowała się w powiecie ziemskim Wrocław (Kreis Breslau). Po 1945 roku w gminie Kąty Wrocławskie.

W 1945 i 1946 roku zarząd nad majątkiem powierzono Komenddie Powiatowej Milicji Obywatelskiej, później rozparcelowano ziemie pomiędzy osadników.

Poza indywidualnymi gospodarstwami rolniczymi, funkcjonowało Państwowe Gospodarstwo Rolne, w latach 70-tych XX w. Kilianów stanowił oddział Stacji Hodowli Roślin z siedzibą w Sadkowie. W latach 90-tych XX w., po upadku PGR, majątek przeszedł w prywatne ręce.

Kościół p.w. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny znajduje się w centralnej części wsi, w pobliżu dawnego folwarku. Z roku 1414 pochodzi wzmianka o proboszczu Janie Humulatoris, znane jest też nazwisko jego poprzednika- Heinrich Cetheras. Prawdopodobnie istniał już w tym czasie kościół. Obecna świątynia gotycko-renesansowa z lat 1568-1569, powstała dzięki staraniom opata

■ Kilianów - kościół

premonstratensów Jana Cyrusa. Restaurowana jeszcze w 1889 r., to dziś kościół orientowany, murowany z cegły i kamienia łamanego - korpus jednonawowy z dachem dwuspadowym oraz prezbiterium zamkniętym trójbocznie z zewnątrz, wewnątrz półkoliście. Od zachodu wieża na planie kwadratu z przyporami. Nad wejściem zachowała się płyta opata Jana Cyrusa z datą konsekracji 1569. Wewnątrz sklepienia kolebkowe w prezbiterium i zakrystii, korpus i kruchtę przykryto stropem. Barokowy ołtarz został ufundowany przez opata Karola Kellera na początku XVIII wieku. Najstarszym zachowanym zabytkiem jest rzeźba gotycka przedstawiająca Chrystusa Zmartwychwstałego.

Kościół otacza mur cmentarny, na podmurówce z kamienia łamanego, wyżej ceglany.

Pośród zabudowy Kilianowa przeważa zabudowa XIX-wieczna. Warto jednak przyjrzeć się kilku domom mieszkalnym wioski bliżej - ze względu na dekorację elewacji bądź historię. Wśród budynków gospodarczych zachowało się jeszcze kilka najstarszych o konstrukcji szachulcowej, coraz mniej tego typu budowli w okolicy, dawniej bardzo popularnej i charakterystycznej dla Śląska.

Dom nr 17a to budynek mieszkalny z przełomu XVIII i XIX wieku, dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo. Czterooosiowy, poszerzony o jedną oś jednokondygnacyjnej dobudówki, przykrytej dachem pulpitowym łączącym się z połacią dachu dwuspadowego - w efekcie uzyskano przełamanie połaci. Od strony drogi naczółek, od podwórza trzy lukarny wole oczy w dwóch rzędach. Elewacja boczna pięcioosiowa z częścią okien zamurowanych, wejście ujęte dwoma węższymi oknami, podobne rozwiązanie przy oknie na piętrze. Dom łączy się z oborą niższą o jedną kondygnację - naprzemiennie otwory okienne prostokątne i kwadratowe, otwory parteru zmienione. Kapliczka przy domu nr 17 z końca XIX wieku. Murowana, otynkowana, z dachem dwuspa-

■ Kilianów - dom nr 27

dowym, z niszą na figurkę zakończoną spłaszczonym łukiem, wyżej, w szczycie mniejsza i płytsza kwadratowa nisza. Brak oryginalnego wyposażenia.

Dom nr 27 z bogatą dekoracją elewacji, z II połowy XIX wieku. Trójkondygnacyjny z dachem naczółkowym, ustawiony kalenicowo do ulicy, ściany szczytowe trójosiowe, w szczycie pojedyncze okno prostokątne ujęte dwoma węższymi prostokątnymi płycinami i półokulusami. Elewacja frontowa pięcioosiowa, z wejściem na osi głównej ujętym zdwojonymi pilastrami. Gzyms kordonowy i na piętrze podokienny - tworzą jedną opaskę w tynku. W części podokapowej dekoracyjny fryz z widocznym podziałem nawiązującym do form tryglifów i metop, z motywem kwiatowym.

Folwark przy domu nr 31 to zabudowania z końca XIX wieku, wokół prostokątnego dziedzińca. Po 1949 r. własność gospodarstwa SHR (Stacja Hodowli Roślin), obecnie siedziba prywatnej firmy rolniczej. Przy drodze stoi budynek mieszkalny na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, dwukondygnacyjny z dwuosiową facjatą i okulusem w szczycie. Część centralna ujęta lizenami. Pierwotnie obie elewacje - frontowa i tylna były jednakowe, siedmioosiowe, obecnie wejście od frontu zamurowane. Po drugiej stronie bramy, w części zachodniej, szczytowo ustawiony budynek mieszkalno-gospodarczy, połączony z oborą. Naprzeciwko, drugie skrzydło zamyka stodoła, obok kalenicowo ustawiona stodoła, zamyka podwórze od północy.

4.14. KOZŁÓW:

Niewielka wieś położona w pobliżu Strzegomki, 29 km na południowy zachód od Wrocławia i 3 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich.

Wzmiankowana w 1245 r. w dobrach biskupich, w 1318 r. jako własność rycerza Jenchin von Pezchen, który sprzedał w 1330 roku Kozłów kanonikowi wrocławskiemu - magistrowi Konradowi.

A. Moepert podaje informację o istnieniu w tym czasie kaplicy, którą próbuje identyfikować z kaplicą pałacową z XVIII wieku. W 1845 r. J. G. Knie potwierdza istnienie pałacu, jednak ani ślad kaplicy ani pałacu nie zachował się do czasów współczesnych. W 1795 r. właścicielem wsi był baron von Stillfried, przed nim graf von Zedlitz. Od 1830 r. miejscowość podlegała Carlowi von Wallenberg. W roku 1873 r. zarządzają Kozłowem grafowie zu Limburg-Stirum z Piotrowic. Posiadłość pozostała w ich rękach do 1945 r. Na początku XX wieku we wsi istniała gospoda Josepha Wendlera - dom nr 3 i młyn wodny tzw. Neumühle.

W tym czasie administracyjnie Kozłów podlegał Środzie Śląskiej (Kreis Neumarkt), jako Koslau (po 1937 r. - Kiesgrund), od 1945 r. przypisany gminie Kąty Wrocławskie, jako Kozłowo - z czasem Kozłów. Wieś w całości przeznaczona na osadnictwo indywi-

■ Kozłów - płaskorzeźba - dom nr 7

dualne, pozostała do dziś wsią rolniczą.

Z 1913 r. pochodzi dom nr 7 (data w szczycie razem z pierwszą literą „W.” od nazwiska właściciela). Murowany budynek, na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, ustawiony kalenicowo do drogi, wejście poprzez drewniany ganek z daszkiem dwuspadowym. Obok ustawiony szczytowo budynek gospodarczy połączony ze stodołą. Oba budynki murowane, otynkowane z dachem dwuspadowym. Budynek gospodarczy z dwoma wejściami i oknem w dłuższej ścianie, stodoła

z wrotami na osi - wszystkie otwory wykończone obramowaniem ceglany. Zabudowania wydają się stosunkowo typowe dla wsi dolnośląskiej z pocz. XX wieku. To co je wyróżnia to płaskorzeźba wmurowana w szczycie budynku gospodarczego, a przedstawiająca żniwiarkę ze snopami zboża w rękach. Nad wrotami stodoły data budowy zabudowań gospodarczych- 1917 r. i inicjały właściciela - H. W.

Młyn tzw. Nowy - Neumühle położony na północny zachód od wioski, przy rzece Strzegomce, czynny jest do dziś - pierwotnie wodny, obecnie elektryczny. Wzmiankowany przez F. A. Zimmer-

■ Kozłów - zabudowania młyna

manna w 1785 r. jako młyn polny. Na widokówce z pocz. XX wieku widoczny jest dwukondygnacyjny budynek mieszkalny z dachem dwuspadowym, obok niewiele wyższy, węższy budynek młyna, również z dachem dwuspadowym. Prawdopodobnie w tym samym czasie po przeciwnej stronie podwórza powstały zabudowania gospodarcze- dwukondygnacyjne z dachem dwuspadowym, z obramowaniem otworów okiennych w cegle. Sam budynek młyna został przebudowany, obecnie wyższy o dwie kondygnacje, z płaskim dachem. Oba skrzydła łączą budynki z połowy XX wieku, obłożone gontem bitumicznym. Zabudowania mieszkalne rozbudowano wspólnie.

4.15. KROBIELOWICE:

Położona 26 km na południowy zachód od Wrocławia i 4 km na południowy wschód, wieś nad rzeką Czarna Woda.

Ze względu na żyzne ziemie, osadnictwo rozwijało się w okolicach od trzeciego tysiąclecia przed naszą erą. Pierwsza potwierdzona źródłowo wzmianka z 1231 roku wspomina właściciela wsi Criebelowicz Thizka von Stercz. Wcześniej w źródłach wieś nazywano Woykewicz (dziś to sąsiednia wieś). Od 1329 r. wieś Criebelowicz była własnością Henryka Stercze, jego braci i Henryka Wusthabe. W 1346 r. ten ostatni sprzedał wieś mieszczaninowi Piotrowi Schwarz z Wrocławia. Wkrótce miejscowością zaczęli interesować się zakonnicy. W 1343 r. opat premonstratensów z Wrocławia - Mikołaj I wykupił młyn, a w 1417 r. opat Andrzej Rügler odkupił całą miejscowość od dotychczasowego właściciela niejakiego pana Optzkone. W latach 1646-1655 Krobielowice dzierżawił od zakonu Stefan Rosenzweig, jednak wieś pozostała w dobrach zakonnych aż do sekularyzacji majątku kościelnego przez państwo pruskie w 1810 roku.

Cztery lata później król pruski Fryderyk Wilhelm III przekazał wieś w dziedziczne posiadanie feldmarszałkowi Gebhardowi Lebrechtowi Blücherowi razem z tytułem księcia von Wahlstatt (Legnickie Pole), w dowód wdzięczności i uznania za zasługi na polu bitewnym, w czasie wojny z Napoleonem Bonaparte .

Blücher, jako naczelny wódz wojsk pruskich od 1813 r. stał się sławny przede wszystkim po zwycięstwach nad wojskami francuskimi pod Kaczawą, a zwłaszcza po bitwie pod Waterloo w 1815 r., kiedy to stał się bohaterem narodowym Niemców. Marszałek osiadł w dobrach krobielowickich i tu zmarł. Uroczystość pogrzebu w 1819 r., w Wojtkowicach uświęcił sam król pruski Fryderyk Wilhelm III. Wkrótce narodził się pomysł wystawienia bohaterowi pomnika w miejscu, które szczególnie sobie upodobał podczas spacerów po swoich dobrach. Prace nad grobowcem trwały ponad 40 lat. Pomnik miał zostać wystawiony ze szkieletów żołnierzy. Zakładano budowę piramidy ze świątym stożkiem, na której szczycie znajdo-

wałaby się rzeźba lwa. Wejścia do mauzoleum miały strzec figury dwóch sfinksów. Generał von Zieten nadzorujący cały projekt, zakupił olbrzymi głaz granitowy w sobóckich kamieniołomach o masie zbliżonej do 589 680 kg. Głaz okazał się zbyt wielki, a prace zbyt drogie i projekt został zarzucony. Przypomniano sobie o feldmarszałku tuż przed setną rocznicą jego urodzin w 1842 r., a wtedy już sam król Fryderyk Wielki IV wsparł prace finansowo. Kamień

■ Krobielowice - mauzoleum G. Blüchera

rozłupano na mniejsze części, z których powstał obecny pomnik. W latach 1846-1853 berliński architekt Johann Heinrich Strack zaprojektował i wykonał budowlę na wzór mauzoleum rzymskiego w Tivoli. Ostatecznie grobowiec przybrał formę walca z popiersiem Blüchera dłuta Heinricha Berges, w medalionie, umieszczonym u szczytu. Uroczyste odsłonięcie odbyło się 28.04.1853 roku i zostało uświetnione obecnością władcy Prus.

Pałac położony jest w południowej części wsi. Poprzedza go folwark z końca XIX wieku, przy czym od strony wschodniej znajdują się starsze zabudowania gospodarcze z 1878 roku. Za pałacem do dziś zachował się podłużny staw - jedyny z zespołu stawów rybnych istniejących w XVIII w. W pobliżu przepływa rzeka Czarna Woda. Na teren pałacu prowadzi brama z tego samego okresu. Jej przyziemie wykonano z ciosów kamiennych, piętro obłożono drewnem. Portal półkolisty zdobią rozety i czworoboczne kłińce.

W 1349 r. pierwszy raz wzmiankowana jest siedziba pańska - munitio. Na jej miejscu postawiono renesansowy dwór opatów w latach 1570-80, jako założenie jednoskrzydłowe. Za czasów opata Georga Scultetusa (1596-1613) wybudowano bądź przebudowano dwór. Obecnie pierwotny dwór stanowi północno- zachodnie skrzydło.

Opat Karol Keller w latach 1699-1704 zlecił gruntowną przebudowę pałacu, w wyniku której do istniejącego budynku dobudowano kolejne trzy skrzydła, tworząc wewnętrzny dziedziniec ozdobiony dwukondygnacyjnymi krużgankami. Sekularyzacja w 1810 r. wpłynęła na architekturę pałacu - zmieniono wystrój wnętrz,

wymieniono okna i drzwi. Kaplica, znajdująca się w rogu lewego skrzydła, przekształcona została w stodołę - do 1812 r. zachowano jeszcze ołtarz.

Potomkowie generała przebudowali rezydencję w stylu neorenesansowym w roku 1878. Zmiany są widoczne głównie w bryle zewnętrznej - dodano trzy wieżyczki narożne na planie okręgu, loggię przy skrzydle pd-zach i ryzalit w skrzydle pn-zach z tarasem. W skrzydle pn-zach dodatkowo wykusz. Rozbudowano dach z facjantami. W latach 1938-1939 r. prowadzono prace konserwatorskie i budowlane - rozebrano wieżę od strony północnej, przebudowano pd-zach ryzalit, zmieniono układ wnętrza.

Nazwa Krieblowitz obowiązywała do 1937 r. - potem została zmieniona na cześć feldmarszałka na Blüchersruh. Po wojnie krótko funkcjonowała nazwa Krzeblowice.

Opuszczona przez Blücherów w 1945 r. siedziba popadała w ruinę. Początkowo wieś przeznaczono do parcelacji spółdzielczej i dla osadników. W 1947 r. folwark dzierżawił Powiatowy Komitet Miejski PPS we Wrocławiu. Rok później PZPN, od 1949 r. do lat 90-tych XX wieku PGR. W ewidencji zabytków z 1958 r. zaznaczono, że o ile w 1945 r. pałac był w dobrym stanie, to już pod koniec lat 50-tych XX w. zastano go „częściowo zdewastowanego”. Książki i obrazy ze zbiorów kriebielowickich przejął Uniwersytet Wrocławski. Meble, porcelana, kolekcje sztuki częściowo wywieziono, część znalazła nowych właścicieli w okolicy. Pałac został przeznaczony na mieszkania dla pracowników gospodarstwa PGR, jednak w latach 70-tych XX w., po wybudowaniu bloków mieszkalnych, ostatni mieszkańcy opuścili go i popadł w ruinę. W 1978 r. przejęty przez Biuro Turystyki Młodzieżowej, od 1989 r. właścicielem został Urząd Miasta i Gminy Kąty Wrocławskie. W wyniku przetargu w latach 90-tych XX w. pałac odkupił potomek rodu Potockich i Blücherów, który przy-

■ Krieblowice - brama

■ Krobielowice - pałac

wrócił dawną świetność założeniu. Remont trwał od 1992 do 1995 r. Obecnie istnieje tu hotel z centrum konferencyjnym i polem golfowym.

Dziś pałac to dwukondygnacyjna, otynkowana budowla z kamienia łamanego i cegły, na planie prostokątnym z wewnętrznym dziedzińcem otoczonym arkadowo-filarowymi krużgankami. Od strony północno-zachodniej zachowany fragment średniowiecznej budowli oraz prostokątny portal renesansowy z piaskowca, datowany na 1580 r. - zdobi wejście główne: zamknięty łukiem pełnym i zwornikiem z herbem premonstratensów, powyżej gzyms z fryzem - pola między łukiem a gzymsem wypełniono płaskorzeźbami w formie rozet.

Wewnątrz sklepienia zachowały się tylko w najstarszym północno-zachodnim skrzydle. Duży hol wejściowy na osi przesklepiono krzyżowo. Dachy dwuspadowe, na wieżach cebulaste hełmy.

Pośród zabudowań gospodarczych na uwagę zasługuje oficyna mieszkalna z 1878 r. położona na wschód od pałacu, obecnie opuszczona. Na planie prostokąta z dachem dwuspadowym i szczytami schodkowymi z cegły, każdy ze schodków ozdobiony ceglana arkadą. W szczycie okulus i dwa romboidalne okienka. Piętro trójosiowe z oknami zamkniętymi nadprożem odcinkowym, wykończonym w cegle. Między szczytem a piętrem opaska z cegieł ustawionych narożnie. Elewacja boczna pięcioosiowa, z wejściem na osi głównej. Całość otynkowana z podkreśleniem części centralnej i naroży boniowaniem, z gzymsem kordonowym.

Obok stoi obora z 1878 r., podłużny budynek na planie prostokąta, ustawiony szczytowo, obecnie nieużytkowany, z dachem dwuspadowym z trzema bramami wejściowymi rozstawionymi symetrycznie. Wejścia podkreślono ryzalitem zakończonym facjatą ze szczytem schodkowym ceglany i z arkadkami. Podobne wy-

kończenie w elewacji tylnej - ograniczone do szczytu nad oknami. Otwory okienne i wejściowe zakończone łukiem pełnym i obramowaniem w tynku. W ścianach szczytowych podwójne okienka łukowe i okulus - wykończone cegłą.

Folwark został rozbudowany pod koniec XIX wieku o dwie obory i spichlerz przy drodze głównej, na północny wschód od pałacu.

W lesie pod Krobielowicami można jeszcze znaleźć fundamenty młyna wodnego, o którym wspomina się w źródłach już w 1343 r. - wtedy kupił go opat premonstratensów z Wrocławia.

4.16. KRZEPTÓW:

Wieś ulicówka leży 12 km na południowy wschód od Wrocławia, 13.5 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich.

Pierwszy raz wymieniono ją w źródłach w 1257 r. jako Creptowo, później nazywana Criptau. Do 1810 r. stanowiła własność zakonu klarysek we Wrocławiu. Najczęściej dobra klasztorne w takich przypadkach oddawane były w użytkowanie chłopom w zamian za czynsz, a całością majątku i folwarkiem opiekował się prokurator-przeważnie franciszkanin, potem klaryski wybierały również inne osoby na tę funkcję. Po sekularyzacji w 1810 r. wieś przejęło państwo - Königl. Rent-Amt Breslau. W 1880 r. nastąpił podział wsi na kilka gospodarstw rolnych, część ziemi należała w tym czasie do gospodarstwa dziedzicznego Erbscholtisei Carla von Wallenberg-Pachaly ze Smolca. Zarząd rodu Wallenberg-Pachaly utrzymał się w Krzeptowie do 1945 r.

Administracyjnie Kriptau pozostawał w powiecie Wrocław- Kreis Breslau, po 1945 r. przejściowo w gminie Smolec, a po reformie administracyjnej w 1954 r. - nadzór przejęła gmina Kąty Wrocławskie. W protokołach zdawczo-odbiorczych PUZ (Państwowy Urząd Ziemski), następnie PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemskie), dotyczących wsi zostało odnotowane: „budynki całkowicie zniszczone, a częściowo spalone, nie posiada żadnych narzędzi rolniczych i inwentarza żywego”. Na 16 gospodarstw zupełnie zniszczone zostało piętnaście domów, kolejne piętnaście budynków uszkodzono. Wieś przeznaczono na osadnictwo spółdzielczo-parcelacyjne dla przesiedleńców.

Po 1945 r. we wsi istniały prywatne gospodarstwa rolne, tylko część z nich należała do Spółdzielni Rolnej w Smolcu. Większość zabudowy pochodzi z początków XX wieku- obecnie we wsi powstaje również nowe osiedle mieszkaniowe.

Pośród zachowanej zabudowy wyróżnia się jeden dom przy ul. Głównej 15 - dwukondygnacyjny budynek z końca XIX wieku, na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, ustawiony kalenicowo. Elewacja otynkowana z gzymsami międzykondygnacyjnymi, siedmioosiowa, z ryzalitem trójosiowym w części centralnej i wejściem ujętym lizenami z tynku. W elewacji tylnej również ryzalit,

ale brak dekoracji. Pod okapem pary kwadratowych okienek. Obok ustawiona kalenicowo stodoła z cegły, z dachem dwuspadowym, częściowo w ruinie- fragment wyburzony.

Na północny zachód od wioski zachowały się relikty cmentarza ewangelickiego z połowy XIX wieku, przy ul. Dębowej. Opuszczony cmentarz, to teren mocno zniszczony - zarówno płyty nagrobne, jak i kaplica nikną pośród bujnej zieleni, świadczą jednak o przedwojennej historii wioski.

4.17. MAŁKOWICE:

Położona 20,5 km na południowy zachód od Wrocławia, 9 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, wieś pierwotnie miała charakter ulicówki, z zabudowaniami wzdłuż jednej głównej drogi. Z czasem, w wyniku rozbudowy, zatraciła swój charakter- przekształcając się w wielodrożnicową.

Pierwsza wzmianka o Malkowitz z 1255 r. pochodzi z dokumentu księcia Henryka III Białego. W 1287 r. potwierdzono istnienie kościoła w Malicoviz i podano imię plebana Mikołaja - najstarszego znanego z imienia proboszcza w okolicach Kątów. W 1310 r. wieś Malkowicz była lokowana na prawie niemieckim przez mistrza Hasco. Zanim wykształciła się jedna nazwa w dokumentach zapisywano Małkowice różnie - raz jako Malkuiwiz - w 1311 r., innym razem - Malkuwiz (1318 r.), w latach 1324, 1360 - Malkewicz, w 1630, 1667, 1736 r. - Malckwitz.

Od II połowy XVII wieku do końca XVIII w. Małkowice stanowiły własność rodziny von Oberg. Z imienia znany jest kanonik Kasper Henryk von Oberg (zm. 1679), po nim zarządzał Małkowicami jego brat. Kiedy w 1785 r. baron Rudolf Wolfgang von Oberg zmarł, majątek przejął jego syn Rudolf Karol Jan, po nim najprawdopodobniej własnością zarządzała żona Rudolfa - Karolina Henryka von Oberg, z domu von Rothkirch i córka Karolina Helena Henryka von Lüttwitz z domu von Oberg (zm. 1796). Po śmierci ostatniej dziedziczki von Oberg majątek przejął Joseph von Rothenberg, który w 1839 r. odsprzedał majątek panu Jacobowi Philipowi Silberstein. Ok. 1841 r. Małkowice przejął po ojcu Johann Philip Silberstein i jego następcą w 1865 r. - Julius Silberstein. Po śmierci męża majątkiem zarządza w latach 90- tych XIX wieku pani Philippine Silberstein, w 1894 r. jako właścicielkę wspomina się pannę Betty Silberstein - ostatnią z rodu. Na początku XX wieku majątek stał się własnością Otto Steuera. Rodzina Steuer to ostatni Niemiec zarządcy Małkowic.

Majątek Małkowice, po 1945 r., zostały wyłączony z parcelacji i przeznaczony przez PNZ na gospodarstwo państwowe hodowli bydła. Po 1949 r. gospodarstwo przekształcono w PGR, podległe Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie. Obecnie majątek znajduje się w zarządzie Agencji Nieruchomości Rolnych.

Kościół p.w. Św. Trójcy wzniesiono na początku XV wieku, na

miejscu wcześniejszego obiektu wzmiankowanego w 1287 r. Świątynia w stylu gotyckim, jest typowym kościołem parafialnym z tamtego okresu - jednonawowy z wydłużonym, trójbocznie zakończonym prezbiterium. Dach dwuspadowy, nad prezbiterium - pięciospadowy, wieża z hełmem barokowym. Wewnątrz sklepienia krzyżowo-żebrowe, z gotyckimi zwornikami w prezbiterium. Ołtarz główny barokowy, powstał podczas częściowej przebudowy w 1680 r. - centralną część zajmuje marmurowa rzeźba

Małkowice - kościół

Ukrzyżowania z 1730 r. Dwa ołtarze boczne z tego samego okresu - Matki Boskiej i Św. Józefa, barokowe organy, konfesjonał i wyposażenie - m.in. neobarokowe rzeźby z 2 ćwierci XVIII wieku. W nawie głównej zachowały się epitafia: płyta nagrobna Absaloma Swobdorfa (zm. 1494); popiersie właściciela Małkowic - kanonika Kaspra Henryka von Oberg (zm. 1679 r.), dwa neoklasycystyczne nagrobki w formie sarkofagów z obeliskami, portretami zmarłych i rzeźbami żałobnic przy urnach - ufundowane przez baronową Karolinę Henrykę von Oberg, z domu Rothkirch, dla męża Rudolfa Wolfganga von Oberg (zm. 1785r.) i syna Rudolfa Karola Jana von Oberg (zm. 1791); ostatnie skromniejsze epitafium przeznaczono dla Karoliny Heleny Henryki von Lüttwitz z domu von Oberg (zm. 1796 r.).

Cmentarz przykościelny nie zachował się do naszych czasów, jednak ocalały do dziś epitafia w ścianach kościoła i jeden zniszczony grobowiec Steuerów, za kościołem. W murze prezbiterium w miejscu zamurowanego okna - wstawiono epitafium Hansa Ernesta von Clausnitz und Treschen (zm. 1712 r.) i jego żony Heleny z domu von Lock. Warto jeszcze zwrócić uwagę na główną bramę wiodącą na teren przykościelny- pochodzi z okresu renesansu, w zwieńczeniu attyka śląska.

W latach 30-tych XVIII w. z fundacji rodziny von Oberg postawiono we wsi dwie figury świętych: Św. Antoni Padewski stanął na rozwidleniu ulic Głównej i Polnej w 1735 r. Barokowy pomnik wykonano z piaskowca, na cokole ustawiono posąg świętego trzymającego na rękach dzieciątko. Na drugim końcu wsi, w pobliżu kościoła ustawiono figurę Św. Jana Nepomucena z roku 1730, to wykonany z piaskowca, barokowy pomnik. Sposób przedstawienia świętego w stroju jezuickim z krzyżem w rękach jest typowy, jednak pomnik

wyróżnia się spośród innych wysoką klasą obróbki rzeźbiarskiej. Naprzeciwko kościoła, w pobliżu rzeki znajdują się zabudowania

Malbork - dawny klasztor

dawnego klasztoru sióstr elżbietanek - z przełomu XIX/XX wieku. Główny budynek to dwukondygnacyjny obiekt o skomplikowanej bryle przekrytej dwuspadowymi daszkami, lukarnami i wieżyczką umieszczoną centralnie. Pierwotnie ryzality miały formę otwartych loggii, obecnie zostały przeszklone. Okna obramowane w cegle, zakończone łukiem odcinkowym, lico ścian zdobią wzory geometryczne i liniowe z cegły i płycin w tynku. Gzymsy również wykonano w cegle. Wszystkie te zabiegi nadają bryle i elewacjom bogaty i dekoracyjny wyraz.

Po wojnie klasztor zaczął pełnić funkcję Domu Dziecka, a obecnie znajduje się tu Centrum Opieki Caritas Archidiecezji Wrocławskiej.

Pośród zabudowań przynależących do klasztoru zachowała się oficyna klasztorna z przełomu XIX/XX wieku, parterowa budowla o konstrukcji szachulcowej, wypełnionej cegłą, przekryta dachem dwuspadowym ze świetlikiem. Za głównym gmachem stoi altana drewniana z początku XX wieku, na podmurówce z drewnianą balustradą, nakryta daszkiem brogowym. Przy wjeździe na teren klasztorny, ul. Klasztorna 2, do dziś stoi budynek dawnego browaru z dachem naczółkowym.

Na południe od klasztoru stanął w połowie XIX wieku pałac nr 7 dla kupca Jacopa Silberstein - w latach 80-tych XIX w. pałac i folwark poddano modernizacji. To neoklasycystyczna murowana budowla, jednopiętrowa z poddaszem, przekryta płaskim dachem. W ryzalicie centralnym wejście główne po schodach. Okna parteru zamknięte łukiem pełnym. Na piętrze okna zamknięte łukiem spłaszczonym, poza częścią ryzalitową, gdzie umieszczono okna na wzór tych z parteru, z ceglany gzymsem nadokiennym. Ryzalit na osi głównej w elewacji frontowej i tylnej, trójosiowy, zakończony trójkątnym naczółkiem, przesłaniającym część dachu. Nad wejściem

Małkowice - pałac

głównym - balkon z metalową barierką. Boczne ściany boniowane, całość spina gzyms międzykondygnacyjny.

Zabudowania folwarczne rozplanowano wokół prostokątnego, częściowo wybrukowanego dziedzińca. Skrzydło wschodnie stanowi pałac, obok niego wozownia i budynek dawnej stajni z poł. XIX w. Naprzeciwko, w części zachodniej obora i stodoła. W skrzydle północnym, od strony ulicy Klasztornej, oficyna, stajnia i wozownia z XIX wieku. W części południowej obora z ok. 1880 r. i oficyna nr 7-7a. Ściana szczytowa obory od strony pałacu z ozdobną nadbudówką w formie łuku pełnego i splotów wklęsłych, przestaniających dach - z podziałem elewacji szczytowej pięcioma lizenami ceglany, zakończonymi ponad szczytem w formie sterczyn - słupków.

Zabudowania wsi pochodzą głównie z XIX wieku - w większości to duże gospodarstwa złożone z kilku budynków - dom mieszkalny najczęściej ustawiony szczytowo do ulicy, obok stodoła, budynek obory i zabudowania gospodarcze. Dom przy ul. Głównej 1 to dawna gospoda Karla Herferta - z pocz. XX wieku. Ciekawy jest budynek przy ul. Głównej 14 - w jego szczycie dawni właściciele upamiętnili datę budowy MDCCCLXII (1862 r.).

4.18. MOKRONOS DOLNY:

Położona 9 km na południowy zachód od Wrocławia i 15 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich. Wieś ulicówka, wspomniana pierwszy raz w 1253 r. jako Mocronoz, w 1267 roku jako Mocronozi, własność klasztoru w Trzebnicy.

W 1253 r. osada jeszcze określana jako Mocronoz, sto lat później w 1345 r. pojawia się oddzielna wieś - Nieder Mockirnoz, 1449 r. - Niederhoff, w 1530 r. - Mochirnoz. Własność wsi przejął klasztor

św. Macieja z Wrocławia (Matthias Stift) - Mokronos Dolny i Górny znajdowały się pod jego zarządem od 1386 r., aż do sekularyzacji majątku kościelnego. Po 1810 r. wieś przejęło państwo pruskie, w imieniu króla zarządzał urząd Königl. Rent Amt we Wrocławiu, pozostał w jego gestii co najmniej do połowy XIX wieku. Z czasem własność ziemską została podzielona, część - już w 1880 r. podlegała Luisowi Schadow wraz z dobrami na Oporowie i w Cesarzowicach. Pod koniec XIX wieku własność przejął Bruno Schadow - prawdopodobnie syn. W 1909 r. źródła wzmiankują Schadow'sche Erben-dobra dziedziczne oraz dwa inne gospodarstwa dziedziczne - Erbscholtisei i Freigut, które podlegały von Johnstonom, w ich rękach znajdowały się również m.in. Zabrodzie i Cesarzowice.

Do 1945 r. największym właścicielem ziemskim w Mokronosie pozostał von Johnston. Administracyjnie Niederhof podlegała powiatowi Wrocław (Kreis Breslau), po II wojnie światowej najpierw należała do gminy Smolec a po reformie administracyjnej w 1954 r. do gminy Kąty Wrocławskie. Wieś została przeznaczona do natychmiastowej parcelacji i rozdzielenia pomiędzy osadników.

Na początku XX wieku powstał pałac, prawdopodobnie dla rodziny Johnstonów, przy ul. Stawowej. Rezydencja nawiązywała formą do wzorców manierystycznych - trójkondygnacyjna na wysokim przyziemi, o skomplikowanej bryle, z boniowanymi narożami, lizenami, również boniowanymi i z gzymсами międzykondygnacyjnymi w formie opasek w tynku. Pierwotnie pałac był przykryty dachem czterospadowym ze szczytem trójkątnym w elewacji frontowej, wejście od elewacji tylnej, w ryzalicie. W narożu, od frontu wieża na planie prostokąta, z dachem ostrosłupowym, obok loggia wsparta masywną kolumną z arkadami o łuku spłaszczonym, wyżej balkon. Obecnie wieża zredukowana do ryzalitu. Cały budynek przykryto płaskim dachem, zlikwidowano szczyt. Część dekoracji została zachowana, zmieniono podział i wielkość otworów okiennych. Pełni funkcję budynku mieszkalnego wielorodzinnego.

Folwark od strony ulicy poprzedza budynek inspektora (ul. Stawowa 32) z początku XX wieku, naprzeciwko stodoła. Skrzydło pd-wsch tworzą budynki mieszkalno-gospodarcze i stajnia, po drugiej stronie również budynek gospodarczo-mieszkalny oraz stajnia połączona ze spichlerzem. Zabudowania pochodzą z ok. 1880 r.

Tuż przy drodze do Wrocławia dom, ul. Stawowa nr 35, z początku XX wieku. To dawna gospoda pierwotnie z pokojami gościnnymi i salą taneczną, obecnie przebudowana na dom mieszkalny.

Na południowy wschód od wioski, przy skrzyżowaniu ulic Jabłoniowej i Malinowej, w ogrodzonym lasku znajdują się relikty dawnego cmentarza ewangelickiego z II połowy XIX wieku, użytkowanego do 1945 roku. Obecnie zachowało się tylko kilka kamiennych płyt, świadczących o istnieniu miejsca pochówków.

4.19. MOKRONOS GÓRNY:

Wieś ulicówka Mocronoz znana jest od 1253 r. jako posiadłość klasztoru Św. Macieja we Wrocławiu. W 1345 r. wykształciła się nazwa odróżniająca Ober Mockirnoz od sąsiedniej wsi Mokronosu Dolnego.

Wieś Oberhof pozostawała w dobrach klasztoru św. Macieja do sekularyzacji dóbr klasztornych w 1810 r., pod zarządem zakonników znajdował się zarówno Mokronos Dolny jak i Górny. Po 1810 r. wieś przeszła na własność króla pruskiego, w którego imieniu sprawował zarząd Königl. Rent Amt we Wrocławiu. Wkrótce wystawiono ją na sprzedaż. Pod koniec XIX wieku własność ziemską została podzielona pomiędzy kilku właścicieli - część podlegała dziedzicznemu dobrom Schreyer'ów zw. Schreyer'sche Erben, reszta majątku pozostawała pod zarządem Gottharda Wallenberg-Pachaly, bankiera z Wrocławia, w którego rękach znajdował się również Smolec oraz kilka mniejszych gospodarstw. Na początku XX wieku to Wallenberg był największym posiadaczem ziemskim we wsi.

Do 1945 roku administracyjnie wieś leżała w powiecie ziemskim wrocławskim (Kreis Breslau), po 1945 r. Mokronos Górny administrowała gmina Smolec i w końcu, od 1954 r. gmina Kąty Wrocławskie.

W 1945 r. wieś została przeznaczona na gospodarstwa indywidualne i spółdzielcze. Gospodarstwo państwowe podlegało Spółdzielni Produkcyjnej Smolec-Mokronos Górny-Rybница.

Zabudowa wsi zachowana tylko z XX wieku - najstarsze datowane są na lata 20-te XX wieku. Przy ul. Wrocławskiej 10 na początku XX wieku istniała gospoda Carla Pietsch'a, którą tuż przed I wojną światową prowadziła rodzina Brucksch - dziś w tym miejscu funkcjonuje sklep.

Wieś niewiele ucierpiała w wyniku działań wojennych - zostały zniszczone dwa domy, jeden uszkodzony. Obecnie rozbudowana o zabudowania z II połowy XX wieku.

4.20. NOWA WIEŚ KĄCKA:

28 km na południowy zachód od Wrocławia i 3 km na zachód od Kątów Wrocławskich położona jest wieś ulicówka, wzmiankowana w 1244 r. jako Nouaues w dokumencie biskupa wrocławskiego Tomasza I. Zasadźcą miał być rycerz Stefan, dzięki któremu wieś została lokowana na prawie niemieckim.

W 1318 i 1330 r. nazwę zapisano jako Nova Villa, od 1348 r. - Newdorff - podlega już wtedy biskupstwu wrocławskiemu.

Po sekularyzacji majątku kościelnego w 1810 r. wieś została przejęta przez urząd pruski - Königl. Domain Rent Amt Neumarkt.

Na początku XX wieku ludność miejscowa zajmowała się przede wszystkim uprawą roli i hodowlą zwierząt. W pobliżu wsi, na za-

chód od niej, istniał wiatrak typu koźlak (wspomniany już w 1845 r. - istniał jeszcze w 1939 r., napędzany siłą wiatru i zwierząt po-

■ Nowa Wieś Kącka - kościół

ciągowych), był też browar, sklep kolonialny, piekarnia, restauracja (znajdowały się w domu ul. Główna 40 - na początku XX wieku prowadził je Franz Wiatrok), gospoda, kościół katolicki i szkoła katolicka (ul. Główna nr 35).

Administracyjnie podlegała powiatowi Środa Śląska (Kreis Neumarkt), po 1945 r. w gminie Kąty Wrocławskie. Po rozparcelowaniu między osadników do dziś zachowała charakter rolniczy.

W centrum wsi stoi kościół p.w. Św. Szymona i Tadeusza. Z 1318 r. pochodzi pierwszy dokument potwierdzający

jego istnienie. Pierwotnie stała tu wczesnogotycka świątynia, z której zachowało się tylko kamienne sakramentarium. W drugiej połowie XVII wieku została ona zniszczona w wyniku działań wojennych i opuszczona. W roku 1701 r. powstał nowy kościół, prawdopodobnie o konstrukcji szachulcowej, z kamienną wieżą i nawą krytą stropem, a dopiero w latach 1784-1785 wzniesiono murowany kościół z kamienia łamanego, z zachodnią wieżą i sklepieniem prezbiterium. Prawdopodobnie błędy konstrukcyjne doprowadziły do pęknięcia murów, przekrzywienia się wieży i zawalenia zakrystii. W 1857 r. kościół rozebrano i na jego miejscu w ciągu roku postawiono nowy, neoromański, jednonawowy, na rzucie prostokąta z prezbiterium w formie absydy i wieżą na rzucie kwadratu oraz zakrystią i kruchtą. Wyposażenie w większości pochodzi z tego samego okresu. W projekcie formy i wystroju prawdopodobnie brał udział znany niemiecki architekt Carl Lüdecke, autor licznych pałaców i kościołów oraz m.in. Nowej Giełdy we Wrocławiu.

Zabudowa wsi powstała głównie w II połowie XIX wieku. Ważnym elementem charakterystycznym dla tej miejscowości są przydrożne kapliczki, wystawiane przy większych gospodarstwach - nie wszystkie zachowały się do dziś, jednak wciąż stanowią oryginalny element wyróżniający wieś spośród innych (kapliczka ul. Główna 12, ruiny kapliczki przy ul. Główniej 20).

Za wioską, tuż przy torach kolejowych zachował się dom dróżnika nr 63, typowy dla zabudowy kolejowej II poł. XIX wieku i pocz. XX wieku. To budynek mieszkalny murowany, parterowy z użytkowym poddaszem i dachem dwuspadowym. Od wschodu niższa dobu-

dówka, o identycznej formie jak korpus, z podobnie rozwiązaną elewacją i dachem dwuspadowym. Dekorację elewacji wykonano w tynku i cegle - szczyt z ceglany fryzem schodkowym, opaski ceglane na wysokości okien, ceglane obramowanie otworów okiennych i wejścia, również podmurówka jest ceglana. Dekoracyjne zakończenia krokwi i wysunięte poza linię murów połacie dachu dopełniają całości. Dróżnicówka stanowi typowy przykład XIX-wiecznej architektury kolejowej.

Po drugiej stronie wioski, jadąc od Kątów Wrocławskich zachował się pomnik mieszkańców Nowej Wsi Kąckiej poległych na frontach I wojny światowej - stoi on pomiędzy główną ulicą i drogą polną - na kamiennym cokole. W formie trzech prostopadłościanów nałożonych na siebie, od frontu płaskorzeźba - miecz i pióro. W środkowej części południowej ściany bocznej wyryte nazwiska i daty śmierci.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na granitowy krzyż pokutny o wymiarach 66 x 78 x 25 cm, z XIV-XV wieku, przy ul. Głównej, w pobliżu domu nr 5.

4.21. NOWA WIEŚ WROCŁAWSKA:

17 km na południowy zachód od Wrocławia, 14.5 km na wschód od Kątów Wrocławskich leży wieś ulicówka powstała ze średnio-wiecznego folwarku, przynależącego do posiadłości biskupów wrocławskich w Jaszcotlu - przez około dwieście lat istnienia, od XII do XIV wieku nie posiadała własnej nazwy. W 1382 r. została opisana w źródłach po raz pierwszy jako Jescutył alias Nouauilla. Od 1393 r. należała do kapituły katedralnej we Wrocławiu - w źródłach wspomniana jako Newdorff (1443, 1593 r.). Z czasem przyjęła się niemiecka nazwa Polnisch Neudorf.

Nowa Wieś Wrocławska - pocztówka z XIX/XX w.

Po sekularyzacji dóbr kościelnych w 1810 r., wieś przeszła na własność królewskiego urzędu - Königl. Domain. Amt Kanth. Najpraw-

dopodobniej została sprzedana prywatnemu właścicielowi. Na początku XX wieku została wykupiona przez Mortimera von Johnstona z Zabrodzia. W 1910 r. major von Johnston z Zabrodzia wdzierzawiał Nową Wieś Gustawowi von Johnston z Sadowic, część ziemi przynależała do wolnych gospodarstw rolnych.

Administracyjnie znajdowała się w powiecie wrocławskim (Kreis Breslau) do 1945 r., po wojnie najpierw podlegała gminie Smolec, a po reformie administracyjnej i likwidacji gminy Smolec - od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie.

Na początku XX wieku we wsi funkcjonowała gospoda i sklep kolonialny (ul. Wrocławska 23-23a), na niemieckich widokówkach dom należący do właścicieli folwarku określano pojęciem pałacu, jednak obiekt ten nie wyróżniał się od pozostałych budynków - był to budynek piętrowy o konstrukcji szachulcowej. Większość zabudowy pochodzi z II połowy XIX wieku i początków XX wieku.

4.22. PEŁCZNICA:

28.5 km na południowy zachód od Wrocławia, 2.5 km na północny zachód od Kątów Wrocławskich.

Wieś owalnica, po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach przed 1149 r., jako Pulsnica. W tym samym roku wieś została nadana przez grafa Sulistawa, w imieniu księcia Bolesława IV Kędzierzawego, opactwu benedyktyńskiemu Św. Wincentego na Ołbinie we Wrocławiu.

Nazwa w średniowiecznych źródłach w wyniku różnic w zapisie ulegała wielokrotnym zmianom: 1193r. - Pelcnica, 1201 r. - Polsnice, w 1228 r. lokowana na prawie niemieckim jako Polsnica, w latach 1298-1304 Polsnitz, w 1335 r. - Parsnicz, 1353 r. - Polsnicz.

Do 1810 r. podlegała klasztorowi premonstratensów we Wrocławiu. Wieś podzielona była między majątek klasztorny, własność parafii i wolne gospodarstwa rolne. W 1810 r. w wyniku sekularyzacji majątku kościelnego państwo przejęło również dobra ziemskie w Pełcznicy od klasztoru Św. Wincentego, a następnie przekazano ją w dziedziczny zarząd rodziny Blücherów-Fürst Blücher'sche Erben, jako część nagrody dla feldmarszałka Blüchera, za zwycięstwo w bitwie z Napoleonem pod Waterloo. Majątek został sprzedany - pewne jest, że w 1880 r. znajdował się w rękach Hauptmanna dr Gustawa Jungfera. W latach 20-tych XX wieku największym właścicielem ziemskim we wsi był Robert Schander - poza dziedzicznym majątkiem ziemskim, część ziemi przynależała do wolnych gospodarstw rolnych, a część do parafii w Pełcznicy.

Już pod koniec XVIII wieku funkcjonowały dwa młyny wodne: Młyn Dolny - Hintermühle (w pobliżu Kozłowa) i starszy młyn Wincentego, którego nazwa pochodziła jeszcze z czasów, gdy wsią zarządzał klasztor św. Wincentego we Wrocławiu - Vinzenzmühle (przy Wszemiłowicach). Poza tym we wsi była gorzelnia i zakłady

rzemieślnicze. Obok kościoła funkcjonowała szkoła katolicka.

Nazwa Polsnitz została zmieniona w 1937 r., ze względu na zbyt polskojęzyczne brzmienie. Od tej pory nazywano wieś Brückenfelde. Do 1945 r. Pełcznica podlegała administracyjnie pod powiat Środa Śląska (Kreis Neumarkt), po II wojnie światowej przydzielona do gminy Kąty Wrocławskie. W 1945 r. opuszczona przez Niemców wieś została przeznaczona do natychmiastowej parcelacji pomiędzy osadników. Gospodarstwa rolnicze typu indywidualnego oraz rzemiosło (głównie krawiectwo), również młyn, dawniej nazywany Vinzenzmühle, kontynuował działalność. Młyn Hintenmühle nie funkcjonował już przed 1945 r.

Pełcznica - kościół

Kościół p.w. Św. Mikołaja po raz pierwszy wspomniano w źródłach w 1298 roku. Obecna świątynia, gotycka, została wzniesiona w XV w., a następnie w latach 1748-50 przebudowana w stylu barokowym. To budowla murowana, jednonawowa z węższym, trójbocznie zakończonym prezbiterium, oskarpowana, z wieżą od strony zachodniej. Korpus przykrywa dach dwuspadowy, nad prezbiterium pięciospadowy, wewnątrz sklepienie krzyżowe-żebrowe. Wieża kryta jest dachem mansardowym. Wewnątrz wyposażenie barokowe i rokokowe. W elewacji zewnętrznej zachowały się płyty nagrobne z XIX wieku. W kamienny mur, częściowo od wschodu ceglany, wmurowano kapliczkę pokutną z ostrołukowym otworem wewnątrz.

Charakterystycznym elementem wsi, podobnie jak w Nowej Wsi Kąckiej są kapliczki ustawiane przy drodze, w pobliżu gospodarstwie kapliczki domkowe, stanowią miniaturę świątyni - murowane na planie kwadratu lub częściej prostokąta, z dachem dwuspadowym i z figurką świętego wewnątrz. Kapliczki powstawały najczęściej jako wota dziękczynne, błagalne, upamiętniające osobę lub wydarzenie. Można jednak przypuszczać, że część z nich, w Nowej Wsi Kąckiej i Pełcznicy, powstało w okresie tzw. mody na kapliczki i świadczą o głębokiej religijności tutejszych mieszkańców (kapliczki przy domach nr 18 a, nr 20, nr 35, nr 45). Pomnik przy domu nr 63 z początku XIX wieku, wykonany w piaskowca, wyróżnia się formą. Przedstawia ukrzyżowanego Chrystusa i trzy płaczące postaci: Marię, Jana i Magdalenę. Fundatorem tej grupy pasyjnej był Joseph Carl Urban. Powód wystawienia w 1817 r. rzeźby wyjaśnia

inskrpcja: „Ich dancke es meinem Gott, das er mir so viel Glück und Segen gegeben hat, das ich diese Wiertschaft erbaut.“ - „Dziękuję mojemu Bogu, za to że otrzymałem tyle szczęścia i błogosławieństw, by to gospodarstwo zbudować.” I jeszcze napis: „Dancke daran Mensch was Gott der Sohn hat für uns gedan” - „Dziękuję człowiekowi, który synem Boga był za to co dla nas uczynił.”

Na początku wsi, jadąc od strony Kątów Wrocławskich, znajduje się budynek dawnego klasztoru św. Józefa z 1867 r. (dom nr 5), rozbudowany w XX wieku, piętrowy, z poddaszem, na wysokim przyziemiu, ustawiony kalenicowo. Ryzalit z facjatą, przekrytą dachem dwuspadowym - poprzedzony gankiem murowanym. Wejście od podwórza przez ganek, budynek przykryty dachem naczółkowym ze świetlikami. Elewację dzieliły gzyms wieńczący i podokapowy- niezachowane. Od frontu również ryzalit z facjatą i dachem dwuspadowym. W szczycie dwa okna zakończone łukowo i wyżej okulus. W latach 80-tych XX w. budynek był jeszcze własnością klasztoru sióstr elżbietanek. Obecnie dom mieszkalny.

■ Pełcznica - naczółek nad wejściem domu nr 26

Dawna plebania (dom nr 26) - jeden z najstarszych zachowanych w gminie domów, powstała w 1705 r. - staraniem opata Karola Kellera - opata klasztoru św. Wincentego, w którego posiadaniu był również dwór w Krobielowicach. Nowy budynek powstał w miejscu spalonej rok wcześniej plebani. W 1789 r. został przebudowany, następane remonty prowadzono w XIX wieku i na pocz. XX wieku. Piętrowy budynek, na planie prostokąta, dwutraktowy, podpiwniczony, elewacja otynkowana z gzymsem podokapowym i obramieniami prostokątnych okien. Nad wejściem zachował się naczółek pierwotnego portalu - w przerwanym tympanonie kartusz herbowy Karola Kellera (litery D. L. F. M. P. P., data 1705 i 1789). Wnęka z figurą świętego Jana Nepomucena na wysokości piętra, z XIX wieku. W próg wmurowano granitowy fragment krzyża pokutnego z wrytym trzonem miecza. Obecnie to dom mieszkalny.

We wsi znajdują się jeszcze dwa inne krzyże pokutne. Na łące, po

południowej stronie drogi do Kątów, stoi krzyż łąciński z wyrytym sierpem, o wymiarach 78 x 83 x 15 cm. Drugi krzyż pokutny zachował się przy bramie do kościoła, obok kolumny morowej.

Dom z zagrodą nr 10, to prawdopodobnie dawny pałac i folwark, przynajmniej był nazywany tak przez Niemców, powstał w 1910 r. Parterowy budynek, na wysokim przyziemiu, ustawiony kalenicowo, z dachem naczółkowym z facjatami i ryzalitem od frontu. Wejście główne umieszczono na osi, w ryzalicie zakończonym facjatą z trójkątnym szczytem i okulusem. W elewacji tylnej murowana weranda na filarach, z dachem dwuspadowym, ponad nią szczyt trójkątny z okulusem. Pierwotnie wszystkie otwory okienne z łukiem odcinkowym - obecnie część z nich uproszczona z nadprożami prostymi. Za budynkiem mieszkalnym znajduje się folwark, cofnięty w głąb podwórza.

Młyny stanowiły charakterystyczny element krajobrazu okolicznych wsi. Żyzna ziemia i duże obszary pól uprawnych wiązały się z potrzebą rozwoju młynarstwa - do XVIII wieku częste były młyny w formie wiatraków zbożowych typu koźlak oraz młyny wodne. W wyniku postępu technicznego nastąpiła mechanizacja i w wieku XIX najczęstszą formą są już młyny parowe, spalinowe i elektryczne. Mimo postępu techniki nadal najczęściej stawiano je w pobliżu rzek, by część energii pobierać dzięki płynącej wodzie.

Przy drodze polnej do Kozłowa w pobliżu Strzegomki stoją nadal zabudowania młyna wodno-elektrycznego, przed wojną zwanego Hinter Mühle (Młyn Dolny), Polsnitzer Mühle (Młyn Pełcznicki) lub Schulzen Mühle. Wspominany w źródłach już pod koniec XVIII wieku, prawdopodobnie przestał być potrzebny, gdy powstał drugi młyn, nowocześniejszy Neumühle, po drugiej stronie wsi Kozłów, który funkcjonuje do dziś jako młyn elektryczny. W pobliżu Pełcznicy, przy drodze do Wszemiłowic, działał jeszcze jeden młyn nr 66 - w miejscu najstarszego młyna Vinzenzmühle powstał pod koniec XIX w. młyn wodno-parowy, z czasem wodno-elektryczny. Czterokondygnacyjny na planie prostokąta z siedmioosiową elewacją. Od tyłu dostawiono pod kątem skrzydło trójkondygnacyjne - linia zabudowy została w ten sposób dostosowana do przepływającej obok młynówki, stąd pewnie wynika nieregularność bryły. Zachował się również jaz murowany z końca XIX wieku.

Obok stoi dom mieszkalny z końca XIX wieku - piętrowy z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo do drogi, od strony podwórza trzy wejścia, większość okien zmieniona, od strony ogrodowej w części centralnej murowany ganek zakończony ścianką z płycinami w tynku i dwoma narożnymi słupkami. Wyżej, ponad połąć dachową wysunięty szczyt w formie krenelażu, ujęty dwoma sterczynami w formie słupków, bryłę dzieli gzyms międzykondygnacyjny.

4.23. PIETRZYKOWICE:

13.5 km na południowy-zachód od Wrocławia, 10 km na wschód od miasta Kąty Wrocławskie.

Wieś wielodrożnicowa wzmiankowana w 1264 r. jako Petricowiz- wtedy to została sprzedana zasadzcy Dytmarowi przez rycerza Dzierzka, w celu lokacji na prawie średzkim. W XVII w. przyjęła się nazwa Polnisch Peterwitz, z czasem po prostu Peterwitz, dopiero po 1937 r. zmienione na bardziej niemiecko brzmiącą Petersweiler.

Do 1810 r. wieś dzieliła się na dwie części. Jedna przynależała do Zakonu Św. Katarzyny we Wrocławiu, druga do klarysek. Po sekularyzacji w 1810 r. folwarki zostały przejęte przez państwowy urząd Königl. Domain Amt Breslau i wystawione na sprzedaż. Majątek ziemski jako dobro dziedziczne przejęła rodzina von Johnstonów, w której posiadaniu były również Sadowice, Mokronos Dolny, Cesarzowice, Gądów i Zabrodzie, pozostałe gospodarstwa rolne należały do wolnych chłopów.

Na początku XX wieku największymi gospodarzami we wsi, poza Johnstonami, byli Gottfried Gimmler i Wilhelm Gimmler - właściciele pietrykowickiej cukrowni. Wieś pozostała w zarządzie von Johnstonów do 1945 r. Na początku XX wieku funkcjonowały sklep i gospoda z salą taneczną (dom nr 7-7a).

Administracyjnie Pietrzykowice znajdowały się w powiecie Wrocław (Kreis Breslau), po II wojnie światowej, w latach 1945-1954 w gminie Smolec, obecnie Kąty Wrocławskie. Po 1945 r. teren cukrowni określano jako Pietrzykowice I, wieś - Pietrzykowice II pod zarządem ZPNZ (Zrzeszenie Państwowych Nieruchomości Ziemskich), przeznaczone do parcelacji i na PGR. Do lat 90-tych XX w. we wsi funkcjonował Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego, na terenie dawnej cukrowni oraz Ferma Zwierząt Futerkowych.

■ Pietrzykowice - willa Gimmlera ul. Fabryczna 1

Willa wspomnianego wyżej fabrykanta Gimmlera, przy ul. Fabrycznej 3, została zbudowana w II poł. XIX wieku - przez wcześniejszych badaczy uznawana za dom administratora folwarku. To budynek na planie prostokąta, ustawiony kalenicowo, na wysokim przyziemiu - dwukondygnacyjny od północy, jednokondygnacyjny w części południowej - przykryty dachem dwuspadowym. Elewacja frontowa siedmioosiowa z ryzalitem i facjatą - szczyt w formie nałożonych dwóch trójkątnych naczółków, oddzielonych od siebie pasem muru, zwieńczenie sterczynami. Podobna lukarna, ponad ryzalitem na osi głównej, w trójosiowej elewacji północnej- z dobudowanym współcześnie gankiem. Okna ryzalitów ujęto pilastrami. Podziałów dopełnia gzyms międzykondygnacyjny, podokapowy i podokienny. Część południowa bez zachowanej dekoracji, z prostokątnymi otworami okiennymi i zachowaną drewnianą werandą od frontu, z wejściem po schodach.

Na zachód od willi Gimmlera rozciąga się obecnie zaniedbany park z drugiej połowy XVIII w. i początku XIX wieku. W pobliżu willi znajdowały się zabudowania folwarczne- od ulicy, w skrzydle zachodnim dwie oficyny, naprzeciwko nich, po drugiej stronie podwórza - stodoła. Od północy obora, od południa, za willą, również obora. Przy ul. Fabrycznej, po drugiej stronie drogi zlokalizowane są kolejne budynki pofolwarczne.

Z końca XIX wieku pochodzą zabudowania cukrowni - obecnie, poza trzema budynkami, pozostałe zabudowania rozebrano. W okresie uprzemysłowienia w XIX wieku na terenie całych Niemiec rozwijała się uprawa i przetwórstwo buraka cukrowego. Pierwsza w okolicy była cukrownia w Sośnicy, po niej powstała smolecka i pietrzykowicka. Wiele wsi nastawiało swe uprawy na buraka cukrowego ze względu na bliskość cukrowni. Po wojnie do lat 90-tych XX w. zakład pietrzykowski funkcjonował jako Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego. W skład zakładu wchodziły:

- budynek dyrekcji, koniec XIX wieku, przebudowany ok. 1930 r.
- przetwórnia, ok. 1930 r.
- fermentownia ok. 1930 r.
- winiarnia ok. 1930 r.
- dwa magazyny z przełomu XIX i XX wieku
- dawna waga z przełomu XIX i XX wieku, po wojnie sklep przyzakładowy, w którym można było kupić soki, dżemy, wino, musztardę i różnego typu przetwory owocowe i warzywne.
- portiernia XIX/XX wiek.

Teren po cukrowni przeznaczono na strefę przemysłowo-usługową.

Na północny zachód od wsi, przy polnej drodze, w pobliżu ulicy Sportowej, zachował się cmentarz ewangelicki z II połowy XIX wieku. Fragmenty muru kamiennego, nieotyńkowanego oraz część płyt nagrobnych świadczą o przeszłości wsi i całego Dolnego Śląska. Cmentarz był czynny do 1945 r., obecnie na uboczu wsi, pozostaje zapomniany.

4.24. ROMNÓW:

Wieś położona 20 km na południowy wschód od Wrocławia i 7.5 km na północ od Kątów Wrocławskich, w dorzeczu Strzegomki i Bystrzycy.

Ulicówka, znana w źródłach od 1292 r. jako Romenow. W 1311 r. przekazana została przez mieszczanina wrocławskiego żonie Adelheidzie jako uposażenie. W 1353 r. - Romnow lub Rumnow. Niemiecka nazwa brzmiała do 1945 r. Rommenau. Wraz ze Skałką wieś tworzyły jedno allodium. Prawdopodobnie również razem ze Skałką podlegały klasztorowi augustianów we Wrocławiu. Pewne wiadomości o przynależności wsi pochodzą dopiero z XVIII wieku - w 1786 r. graf von Haugwitz sprzedał Romnów i Skałkę grafom von Posadowsky. Na przestrzeni lat zmieniali się kolejni właściciele majątku. W pierwszej połowie XIX wieku wieś przeszła na własność Carla Gottlieba Eisfelda, po nim Oberamtmana Karla Friedriecha Eisfelda. W latach 70-tych i 80-tych XIX w. zarządzał nią Johann Carl Heinrich Herrmann ze Stanowic, w powiecie Oława (Klein Stanowitz, Kreis Ohlau). Pod koniec XIX wieku powstała dziedziczna fundacja Eisfeldt-Hermann'sche Stiftung, obejmująca Skałkę i Romnów, do której wsi należały aż do roku 1945 r.

Po II wojnie światowej początkowo funkcjonowała polska nazwa Romanów. Nazwa pochodzi najprawdopodobniej od imienia Roman - być może właściciela lub zasadźcy, który w średniowieczu przyczynił się do powstania wsi. W 1945 r. Romnów zajęło „nieprawnie” Wojsko Polskie i Armia Czerwona, następnie przekazano w zarząd PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemskie) i PZNZ (Zrzeszenie Państwowych Nieruchomości Ziemskich). Wieś przeznaczona została na parcelację. Uległa niewielkim zniszczeniom wojennym - jeden dom nie nadawał się już do użytku, dwa były uszkodzone. W 1946 r. wieś przekazano osadnikom, jednak część ziemi nadal była „uprawiana przez wojsko”. Wieś zachowała charakter rolniczy, większość zabudowy powstało pod koniec XIX w. i na początku XX wieku.

Z połowy XIX wieku pochodzi dom i folwark, ul. Wspólna nr 3, na planie prostokąta, na wysokim przyziemiu, parterowy budynek mieszkalny, z dachem naczółkowym. Ustawiony szczytowo do ul. Głównej, front od strony folwarku, elewacja tylna zwrócona w stronę parku z XIX wieku. Dom murowany, otynkowany, w elewacji głównej pięcioosiowy, w elewacjach szczytowych dwuosiowy - w szczycie dwa duże okna ujęte dwoma mniejszymi, wyżej okulus. Wszystkie otwory okienne w obramieniu ceglany, dwie opaski wykonano w tynku na wysokości okien, również naroża wykończono cegłą. Zarówno w elewacji frontowej, jak i tylnej, na osi głównej wejście poprzedzone drewnianym gankiem i schodami. W elewacji frontowej dodatkowo lukarna z daszkiem naczółkowym w połąci dachu, ponad wejściem. Dom nr 3 stanowi południowo-zachodnie

skrzydło folwarku, po przeciwnej stronie budynek mieszkalny z I połowy XX wieku. Od strony ulicy dwie obory dwukondygnacyjne z końca XIX wieku. Naprzeciwko budynek stodoły - w stanie ruiny.

4.25. RÓŻANIEC:

30 km na południowy zachód od Wrocławia i 3.5 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich leży wieś, która dawniej stanowiła część Sośnicy. W 1795 r. występuje w źródłach jako folwark Sośnicy- pod nazwą Rosenvorwerk lub Hübersdorf. W 1830 r. składała się z trzech gospodarstw, które były zależne od grafa Sauermy z Sośnicy. W XIX wieku folwark nazywany potocznie Klein Schosnitz, a po zmianie nazwy na niemiecko brzmiącą w 1937 r. - Klein Reichbergen. Pod koniec XIX wieku wioska została odkupiona przez Paula Naericha, właściciela fabryki w Pustkowie Żurawskim.

Dziś to mała wioska, której zabudowania mieszkalne ustawione są wzdłuż drogi, naprzeciwko znajdują się zabudowania gospodarcze dawnego folwarku, a następnie Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Domy mieszkalne w większości pochodzą z tego samego okresu i powstały na bazie jednego projektu - domy nr 1-1a oraz nr 3- 3a - to murowane, parterowe domki z I poł. XX wieku, na planie litery T z dachem dwuspadowym, ustawione kalenicowo, w połaci dachowej od ulicy lukarna ciągniona. Ze starszych zabudowań gospodarczych zachowała się stodoła, ustawiona kalenicowo, z pocz. XX wieku, na planie prostokąta, z dachem dwuspadowym. Pozostałe zabudowania pochodzą z II połowy XX wieku.

4.26. RYBNICA:

Wieś położona 15 km na południowy zachód od Wrocławia, 11.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Ulicówka, nazywana w 1288 r. - Ribiz, w roku 1360 - Rybicz. Niemiecka nazwa Reibnitz funkcjonowała do 1945 roku. Do sekularyzacji majątku kościelnego w 1810 r. wieś podlegała wrocławskiej kapitule katedralnej. Po sekularyzacji została wykupiona przez Friedricha Wilhelma von Hillnera, w połowie XIX wieku była własnością Johanna Ernesta Fichera, od 1863 r. - Franz Joseph Hielschner przejął majątek. W 1873 r. w rękach wdowy Anny Rosine Hielschner, z domu Paul, która dzierżawiła Rybnicę panu Schöbel. Na początku XX wieku nadal rodzina Hielschner zarządzała majątkiem - Hauptmann Berthold Hielschner był właścicielem Rybnicy od ok. 1886 roku.

Na południe od Rybnicy, w pobliżu drogi z Pietrzykowic do Sadkowa znajdował się tzw. Reibnizer Südpark (Rybnicki Park Południowy) z hotelem i restauracją w stylu neogotyku angielskiego, zbliżone pod względem architektury do rybnickiego pałacu. Dawniej była to duża atrakcja turystyczna dla mieszkańców Wrocławia i okolic.

■ Rybnica - nieistniejący zajazd Reibnitzer Südpark

W lasku, który obecnie porasta to miejsce, nie zachował się żaden ślad, jednak nazwa „Zichpark”, brzmiąca podobnie do niemieckiego określenia Südpark, funkcjonuje do dziś w mowie potocznej.

Pod względem rolnym wieś Rybnica nastawiona była na produkcję buraka cukrowego dla pobliskiej cukrowni w Pietrzykowicach. Do 1945 r. administracyjnie wieś podlegała powiatowi Wrocław-Kreis Breslau, po 1945 r. w gminie Smolec, od 1954 r. gmina Kąty Wrocławskie. Przeznaczona została przez PUZ (Państwowy Urząd Ziemski) na parcelację pomiędzy osadnikami. We wsi funkcjonowała filia Spółdzielni Produkcyjnej Smolec, Mokronos Górny, Rybnica oraz rolnictwo indywidualne.

Pałac nr 9 położony jest w środkowej części wsi. Powstał ok. 1860 r. i rozbudowano go na przełomie XIX i XX wieku. To neogotycka, murowana budowla trójkondygnacyjna, podpiwniczona. Na planie litery L, z dachem dwuspadowym spłaszczonym, w elewacji frontowej pięć osi, w części centralnej - ganek murowany z balkonem. Na osi głównej szczyt w formie ściętego tympanonu - zakończony w narożach pięcioma słupkami z krenelażem. Od zachodu dostawiona czterokondygnacyjna wieża - dwie pierwsze kondygnacje z oknami zamkniętymi łukiem pełnym, następnie okulus i wyżej okna ostrołukowe - szczyt wieży z krenelażem, przestaniającym płaski dach, w każdym narożu słupki murowane. Między wieżą a elewacją główną dodatkowy ganek z oknami zamkniętymi łukiem Tudorów. Obecnie balkon został zadaszony i zamurowany, tworzy dodatkowe pomieszczenie. Wszystkie otwory okienne korpusu i skrzydła pierwotnie z łukiem odcinkowym - obecnie część uproszczona. Elewacja wykończona tynkiem z gzymsami międzykondygnacyjnymi i dekoracją tynkarską w formie arkad i zygzaków. Remontowany i częściowo przebudowany w 1970 r. - został przystosowany na budynek mieszkalny wielorodzinny. Naprzeciwko pałacu zabudowania dawnego PGR.

Na północny zachód od wsi, przy torach kolejowych stoi mały domek dróżnika, typowy dla architektury kolejowej końca XIX i początku XX wieku. Domek parterowy z użytkowym poddaszem. Na planie litery L - korpus i przybudówka - każda przekryta dachem dwuspadowym, o podobnie rozwiązanych elewacjach. Otynkowany, wykończenie cegłą licówką: przyziemie, opaski na wysokości okien, nadproża, schodkowy fryz podokapowy w ścianie szczytowej oraz naroża budynku. Wejście główne od

Rybnica - pałac

strony torów, z dwoma oknami z łukiem odcinkowym po obu stronach, same drzwi ujęte dodatkowo dwoma wąskimi oknami.

4.27. SADKÓW:

Wieś wielodrożnicowa 17 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich, dawniej w otoczeniu pól i pastwisk, do dziś ten krajobraz został zachowany, mimo że wieś rozbudowała się dwukrotnie.

O istnieniu miejscowości wiadomo od 1279 r. - wtedy to książę Henryk IV Probus (1266-1290) przekazał Sodecovo w zastaw Dienerowi Hermannowi. W 1318 r. miejscowość wymieniana jako Sothkow, w 1339 r. wspomniany Schotkaw z wiatrakiem zbożowym. Dla odróżnienia od późniejszego Sadkówka w roku 1353 zmodyfikowano nazwę na Sadków Wielki - Schotkow Maior. Wiadomo, że w 1594 r. Tomasz von Prockendorf sprzedał swoją część wsi Szymonowi von Haniwaldtowi. Od 1714 do 1945 r. wioska pozostawała własnością rodu von Rothkirch. Kolejni właściciele: Hiob Heinrich (1682-1748), Carl Siegismund (1714-1791), Rudolf Hieldebrand (1742-1824), Hugo Bernhard Siegismund von Köcknitz von Rothkirch (1812-1868), Bruno Curt Siegismund (ur. 1818, zm. ok. 1894-98), Oscar Siegfried Siegismund (1821-1895), Adalbert (1853-1926). Ostatnim właścicielem Sadkowa, zarządzającym majątkiem do 1945 r. był Oskar von Rothkirch und Panthen (1884-1954).

Po wojnie folwark wyłączony z parcelacji przez PNZ (Państwowe Nieruchomości Ziemskie), z przeznaczeniem na „ośrodek kultury rolnej” - hodowlę owiec i produkcję nasion. Od 1949 r. zaczęło funkcjonować Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR). Wieś roz-

parcelowano pomiędzy osadników.

W latach 70-tych XX w. funkcjonowała nazwa SHR - Stacja Hodowli Roślin, nastawiona na produkcję buraka cukrowego. W 1995 r., po upadku państwowego gospodarstwa, majątek wydzierżawiła holenderska firma rolnicza, która dziś jest właścicielem pałacu i folwarku.

Pałac przy ul. Parkowej znany jest w źródłach od XVI wieku. Po roku 1594 pojawiają się potwierdzone informacje o istnieniu renesansowego dworu nawodnego Szymona von Haniwaldt z Pilczyc i Żórawiny, prawdopodobnie pierwszą decyzją po zakupie wsi było zlecenie wybudowania dla siebie siedziby. Ślady pierwotnego dworu są obecne do dziś w fundamentach obecnego pałacu: piwnice, sień z czterema potężnymi kolumnami, na parterze pomieszczenia południowo-wschodnie ze sklepieniami kolebkowymi oraz południowa część zachodniego muru magistralnego o znacznej grubości. Dowodami na to, że ówczesna budowla była dworem otoczonym fosą są istniejący do dziś staw w pobliżu pałacu oraz bagnisty grunt na południe od niego. Posiadłość została odkupiona w roku 1714 od rodziny von Arzat przez Hioba Heinricha von Rothkircha (1682-1748), krótko po narodzinach jego pierworodnego syna Carla Siegismunda (1714-1791). Jednak renesansowy pa-

■ Sadków - pałac

łac uległ zniszczeniu w pożarze w 1739 roku. W czasie odbudowy rodzina Rothkirchów mieszkała w parterowej oficynie nazywanej przez właścicieli „Schlüssel” tzn. „Zameczkiem”. Znajduje się ona na zachód od obecnego pałacu. Ta budowla została prawdopodobnie przebudowana w końcu XVIII wieku, klasycystyczna, murowana, otynkowana, na planie prostokąta, dwutraktowa, parterowa z mieszkalnym poddaszem, dach mansardowy z prostymi lukarnami. Elewacja pięcio- i trójosiowa, naroża boniowane i dzielone lizenami w tynku. Po 1949 r. oficyna została przeznaczona na mieszkania i

pomieszczenia gospodarcze PGR Sadków. Obecnie nieużytkowana.

Sam pałac został odbudowany w ciągu pięciu lat na fundamentach poprzedniej budowli - Hiob Heinrich zlecił odbudowę nowej siedziby w stylu barokowym, ostatecznie budowa została ukończona w 1744 r., krótko przed śmiercią fundatora. Powstała prostokątna, dwukondygnacyjna, otynkowana budowla z dachem mansardowym, krytym gontem. Do dekoracji fasady wybrał Hiob Heinrich lizeny i boniowanie naroży oraz przyziemia, okna prostokątne ozdobione w górnej kondygnacji uszakowatymi profilowanymi obramieniami z tynku. We wnętrzu zachowało się sklepienie krzyżowe sieni z 1744 r., wsparte na czterech filarach przyściennych, jeszcze z końca XVI wieku. Z 1744 r. pochodzi również barokowy portal z kamiennym obramieniem, zamknięty łukiem spłaszczonym półkolistym i zwieńczony gzymsem z dodanymi potem płaskorzeźbionymi herbami rodów von Rothkirch i von Heugel (herb małżonki Hioba Heinricha - Marii Helene von Heugel). Herby dodał prawdopodobnie dopiero Rudolf Hildebrandt.

Po śmierci ojca właścicielem Sadkowa został Carl Siegismund, powiększył on majątek rodzinny o kilka kolejnych wsi, a Sadków przekazał w dziedzictwo swojemu nieślubnemu synowi Rudolfowi Hildebrandtowi (1742-1824).

Pod koniec XVIII wieku Rudolf Hildebrandt dokonał przebudowy budynku w stylu klasycystycznym. W elewacji frontowej dodano dwa pilastry tokańskie w wielkim porządku, wymieniono drzwi wejścia głównego w stylu empire z rzeźbionymi girlandami i liśćmi akantu oraz mosiężnymi klamkami i okuciami. Interesujące były również malowidła, zachowane częściowo jeszcze w 1938 r., na górnej kondygnacji, obecnie ślad po nich istnieje tylko w dokumentacji: wystroje tzw. Izby Niebieskiej (Blaue Stube) i Izby Boskiej (Götterstube) urządzono w latach 90-tych XVIII wieku. W Izbie Niebieskiej sześć malowideł naściennych przedstawiało sielankowe widoki, wsporniki zdobiły putta, a sufit- wizerunki kwiatów i papug. Izbę Boską zdobiły motywy antyczne- wyobrażenia Apolla, Wenus, Merkurego itd.

Rudolf Hildebrand, nie posiadając własnych dzieci, przekazał pałac wraz z wsią wnukowi swojego młodszego brata Wolfa- Hugo Bernhardowi Siegiesmundowi (1812- 1868). Z kolei Hugo Bernhard przekazał spadek swemu bratu Bruno Curtowi Siegesmundowi (ur. 1818), a po jego śmierci wszystko przeszło w ręce najmłodszego syna Wolfa- Oscara Siegfrieda Siegesmunda (1821-1895). Pod koniec życia (1894/95) Oscar zlecił dalszą przebudowę pałacu, kontynuując dzieło Rudolfa Hildebrandta. Zmiany widoczne są zwłaszcza w części dachowej- dodano ozdobne szczyty facjat. Na miejscu płaskich szczytów trójkątnych nad portalem północnym i południowym wzniesiono bardziej strome, wyróżniające się wielkością. Dziełem Oscara jest również park, który miał dodać siedzibie Rothkirchów walorów reprezentacyjnych. Umierając Oskar przekazał

Sadków swojemu młodszemu synowi Adalbertowi (1853-1926), a ten zgodnie z tradycją swojemu młodszemu synowi Oskarowi, który był ostatnim niemieckim właścicielem Sadkowa. Oskar zajął się przebudową i unowocześnieniem wnętrza. Dobudowano toalety i centralne ogrzewanie (1935). Pięć lat wcześniej znacznie powiększono park, odtąd nazywany Nowym Parkiem - wśród drzew zasadzono jesion wyniosły, platan klonolistny i buk pospolity.

Po II wojnie światowej na parterze pałacu przejściowo mieściła się szkoła, na piętrze siedziba zarządu gospodarstwa rolnego PGR, na ostatniej kondygnacji stworzono mieszkania pracownicze. Od 1995 r. pałac jest siedzibą prywatnej firmy rolniczej. Jeszcze w latach 60-tych XX w. przeprowadzono remont dostosowując pomieszczenia do nowych funkcji, została zmieniona również kolorystyka fasady- żółta elewacja, brązowe pilastry i białe elementy porządków architektonicznych miały podkreślać barokową formę budynku. Wszystkie elementy fasady zostały zachowane, gruntowne przemiany zaszły we wnętrzach - od lat 60-tych XX w. po dziś. Zlikwidowano wejście północne, pozostawiając jedynie pomniejszone drzwi, a pomieszczenia wewnętrzne przebudowano na biura i mieszkania. Zachował się park krajobrazowy z XIX wieku.

Do lat 90-tych XX w. ciekawym obiektem był spichlerz o konstrukcji szachulcowej z dachem mansardowym, z 1744 r., niestety konstrukcja zawaliła się i została rozebrana.

Większość zabudowań folwarcznych pochodzi z II poł. XIX wieku i początków XX wieku. W skład zabudowań folwarcznych wchodziły oficyny mieszkalne przy ul. Parkowej nr 6a-6b, stajnia z 1785 r., przebudowana; obora, stodoła i budynek gospodarczy z 1927 r. fundacji Oskara von Rothkirch (obecnie warsztat). Przy ul. Wrocławskiej w 1873 r. powstała stodoła na zlecenie Bruno von Rothkircha. Do zabudowań folwarcznych należały również tzw. „czworaki” - zabudowania mieszkalne przeznaczone dla pracowników folwarku- powstały w 1927 r. z fundacji Oskara von Rothkircha.

Starsze zabudowania wioski pochodzą w przeważającej części z końca XIX wieku i pocz. XX wieku, grupowały się wokół kościoła i pałacu. Wśród nich był sklep, zajazd i szkoła katolicka. Obecnie wioska szybko rozwija się, a liczba zabudowań mieszkalnych podwoiła się- powstają nowe osiedla domów jednorodzinnych.

Warto przyrzeć się inskrypcji na budynku gospodarczym przy domu ul. Sadowa 6. Budynek gospodarczy powstał w 1904 roku, o czym świadczy wmurowana tablica z datą i inicjałami: „M. Coll 1904 | A.T.(öpsch)”. Do ściany tylnej przylega budynek garażowy z płaskim dachem i napisem częściowo skutym nad bramą wjazdową: „ Mit Gott erbaut | Anno 1934 | A. Töpsch”- dwie ostatnie litery inicjałowe nieczytelne- prawdopodobnie „C. N.” Należy przypuszczać, że był to garaż przeznaczony na beczkowóz straży pożarnej.

W centrum wsi stoi kościół p.w. św. Jadwigi: znany jest w źródłach

od XIV wieku. W 1318 r. wzmiankowano rektora Piotra, w 1353 r. Sadków miał proboszcza. W XVI wieku kościół przejęli protestanci, którzy w 1615 r. wzniesli nowy. W 1653 r. w wyniku kontrreformacji nastąpiła rekatolicyzacja kościoła, jednak świątynia popadała w ruinę- w latach 1677- 1679 była w bardzo złym stanie, dopiero remonty na początku XVIII wieku przywróciły ją wiernym. Wnętrza odnowiono w stylu barokowym. Ostatecznie powstał drewniany kościółek na kamiennej podmurówce, otynkowany. Jednonawowy z węższym prezbiterium zamkniętym trójkątnie. Wnętrze przykryto stropem z polichromiami na wzór liści akantu. W 1838 r. otynkowany, w 1849 r. - odnowiono ołtarz i zamurowano wschodnie okno w prezbiterium. Kolejne remonty przeprowadzono w latach: 1855, 1894, 1902. W roku 1965 kościół poddano remontowi ogólnemu. Po pożarze w 1995 r. zniszczeniu uległy barokowe malowidła na stropie oraz drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowej, w miejsce której powstała nowa, murowana, ponad nawą, a wewnątrz powiększono o przestrzeń pierwotnej dzwonnicy. Barokowy ołtarz z ok. 1730 r., renesansowa ambona 1615 r., dwie chrzcielnice: renesansowa z roku 1580 i barokowa z 1734 r. stanowią wyposażenie wnętrza.

Wokół kościoła istniał cmentarz, w wyniku likwidacji zachowało się tylko kilka nagrobków przedwojennych, cmentarz jest użytkowany nadal.

Za kościołem, na północ od niego znajduje się mauzoleum Rothkirchów. Wybudowane w 1792 r. na zlecenie Rudolfa Hildebrandta von Rothkirch dla zmarłego rok wcześniej ojca Christopa Karla Siegiesmunda von Rothkirch. Klasycystyczna budowla na planie koła, murowana, z kopulastym hełmem zakończonym sterczyną w formie urny. Wejście zdobi portal z piaskowca z tympanonem. Elewacja w formie boniowanych pasów poziomych w tynku z gzymsem podokapowym. Cztery owalne okna z obramieniem w tynku. Wewnątrz stała marmurowa kolumna podtrzymująca wazę- na cokole monumentu herby rodzinne: Rothkirch, Heugel, Siegroth, Hund. Wyżej kolumna z medalionem, z białego marmuru i wizerunkiem zmarłego. Na ścianie północnej zachowana marmurowa płyta z inskrypcją ku czci Christopa Karla Siegiesmunda von Rothkirch.

■ Sadków - mauzoleum von Rothkirchów

4.28. SADKÓWEK:

Niewielka wieś położona 19 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich. Wieś złożona z kilku domów, ustawionych kalenicowo wzdłuż drogi, z I połowy XX wieku oraz z kilku budynków gospodarczych z połowy XX wieku.

Pierwsza wzmianka pochodzi z 1346 r. - wieś nazwano wtedy Minor Schotkaw, w 1353 r. Klein Schotkaw. W roku 1365 Sophia, córka Pacuscho von Molticz, sprzedała swe dobra w Minor Schotkaw panu Niczko de Gisberg i Hanno Gotarnis von Ryonard.

W XVII wieku istniał jeszcze dwór nawodny na kopcu, otoczony fosą o konstrukcji szachulcowej z murowanymi piwnicami. Wzmiankowany w 1655 i 1674 r. - kiedy spłonął nikt nie podjął się odbudowy. Wg K. Degena w 1939 r. istniały jeszcze ślady dworu w postaci małej wyspy i starej fosy na północny wschód od wioski. Dziś śladem po średniowiecznym grodzisku jest tylko wzniesienie z zarysem fosy.

Dalsza historia Sadkówka wiąże się bezpośrednio z historią Sadkowa- folwark przejęli von Rothkirchowie - kolejni właściciele Sadkowa zarządzali również Sadkówkiem: Hiob Heinrich (1682-1748), Carl Siegismund (1714-1791), Rudolf Hieldebrand (1742-1824), Hugo Bernhard Siegismund von Köcknitz von Rothkirch (1812-1868), Bruno Curt Siegismund (ur. 1818, zm. ok. 1894-98), Oscar Siegfried Siegismund (1821-1895), Adalbert (1853-1926), ostatnim właścicielem Sadkowa i Sadkówka, zarządzającym majątkiem do 1945 r., był Oskar von Rothkirch und Panthen.

Po 1945 r. ziemię Sadkówka rozparcelowano pomiędzy osadników.

4.29. SADOWICE:

Wieś położona 21 km na południowy zachód od Wrocławia i 5.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś ulicówka, w źródłach wspomniana w 1250 r. jako Sadova, własność augustianów na Piasku we Wrocławiu, w 1342 r. Sadowitz, 1360 - Zadwitz z młynem wodnym. Około 1598 r. Sadowice odkupił Johann Sebald Sauerma von Jackschenau od Heinricha von Kreckwitz zu Wirrwitz und Sadewitz. Po śmierci Sebald Sauermy, posiadłość odziedziczył jego brat Albrecht. Zmarł w 1669 r. pozostawiając majątek w rękach Johanna Sebald von Saurmy. Ten ostatni, nie mając męskiego potomka, zapisał Sadowice w roku 1705 najmłodszej córce - Helenie Ludmille. Młoda dziedziczka wniosła wieś w wianie Friedrichowi Wilhelmowi von Posadowsky'emu. W 1795 r.- w rękach pana von Pachaly. Posiadłość wróciła w posiadanie Saurmów sto lat później, kiedy to Gottlob Albrecht von Saurma kupił Sadowice na licytacji. Na początku XIX wieku jego córka Minna

poślubiła hrabiego von Stosch auf Manze, wnosząc wieś w posagu. W 1830 r. Sadowice nadal znajdowały się w rękach grafa Geорга von Stosch. W latach 1873-1882 właścicielem był z pewnością Friedrich Schacht. Po nim Sadowicami zarządzał królewski ekonom i deputowany powiatu Fritz Schacht.

Od około 1902 r. majątek przejął porucznik armii cesarskiej, właściciel dóbr na prawie rycerskim - Gustaw von Johnston i władał nimi do 1945 r. Rozwinął hodowlę koni, wieś posiadała pocztę, telegraf, sklep, piekarnię i młyn.

W 1921 r. uzyskał zgodę od władz powiatu na przekształcenie młyna na elektrownię - remont kosztował 800 000 marek, ale opłaciło się, potwierdzają to kolejne inwestycje w 1922 i 1924 r., w latach 1927-32 uruchomiono drugą turbinę.

Niemiecka nazwa Sadewitz została w 1937 r. zmieniona na bardziej niemiecko brzmiącą Schill, administracyjnie leżała w powiecie Wrocław (Kreis Breslau) do 1945 r. W 1945 r. Sadowice zostały zajęte przez Wojsko Polskie, następnie dzierżawione w roku 1946 przez Samodzielny Pułk Samochodowy Rządu. Folwarku nie objęła parcelacja - przeznaczono go „na cel kultury rolnej”. Powstająca „Spółdzielnia Osadniczo-Parcelacyjna” miała stanowić jednostkę wzorcową dla całego kraju. W 1947r. Sadowice odwiedziła delegacja z brytyjskim ministrem odbudowy Lewisem Silkin.

Pałac wzmiankowano już w 1574 r. Obecny budynek powstał prawdopodobnie dla Gottloba Albrechta von Saurmy, po roku 1798. Klasycystyczny, murowany, otynkowany, jedenastoosiowy, z portykiem filarowo-kolumnowym. Restaurowany w 1903 r. i w 1914 r. - wtedy został rozbudowany o dwa skrzydła boczne. Konsekwencją przebudowy jest eklektyczny charakter założenia, jednak zachowano spójność elewacji. Powstał pałac parterowy, podpiwniczony- piwnice sklepione kolebkowo, z prostokątnym korpusem i dwuosiowymi łącznikami. Do 1945 r. pozostał w rękach Gustawa von Johnstona. W 1945 r. rezydencja została zdewastowana, w 1958 r. częściowo zrujnowana i opuszczona. Po wielokrotnych remontach i przebudowach stał się siedzibą gospodarstwa rolnego, a obecnie mieści się tam Zakład Poprawczy.

Folwark poprzedzał pałac. Wokół prostokątnego dziedzińca zabudowania z czterech stron, pierwotnie z wjazdem na osi głównej prowadzącym prosto do pałacu (skrzydło zachodnie wyburzono i w jego miejscu powstał dwukondygnacyjny budynek gospodarczy z II poł. XX wieku). Skrzydło wschodnie stanowiły dwie stodoły z przełomu XIX i XX wieku. Od południa obora z przełomu XIX i XX wieku i budynek o konstrukcji szachulcowej, prawdopodobnie pełnił funkcję obory i magazynu, datowany również na przełom XIX i XX wieku. W części północnej obora dwukondygnacyjna przy oficynie nr 4, z końca XIX wieku oraz oficyna nr 6-8 z budynkiem gospodarczym przylegającym do zachodniej ściany szczytowej. Na środku podwórza kuźnia i drewniana wiata na maszyny rolnicze. Z końca

■ Sadowice - pałac

XIX wieku pochodzą oficyny mieszkalne: ul. Szkolna 4, ul. Szkolna 6/8, ul. Rzeczna 22 - do budynku przylegała szklarnia - zachowała się dekoracyjna konstrukcja szkieletowa z żelaza.

W parku angielskim, założonym w XIX wieku, na wschód od pałacu zachowały się ruiny mauzoleum Sauerarów. Grobowiec powstał w 1820 roku - w formach klasycystycznych, boniowana rotunda z gzymsiem wieńczącym ząbkowanym. Wejście w formie portyku czterokolumnowego z trójkątnym naczółkiem. Dach kopulasty, spłaszczony.

W lesie, na północ od pałacu, znajduje się grobowiec Gustawa von Johnstona. Inskrypcja brzmi: „Gustaw von Johnston - dyrektor prowincji wrocławsko-brzeskiego księstwa. Szambelan dworu królestwa pruskiego, major w stanie spoczynku I kompanii regimentu, Wielki Książę Elektor Śląska, kawaler zakonu Joannitów (od 1530 kawaler maltański), kawaler Krzyża Żelaznego I i II klasy.”

Większość zabudowań wioski pochodzi z II poł XIX wieku i początków XX wieku. Warto zauważyć, że zachował się tu spory procent budynków o konstrukcji szachulcowej (część obiektów została otynkowana) - jest to o tyle ciekawe, że nie są to tylko budynki gospodarcze, lecz również domy mieszkalne.

Poza wioską, na trasie linii kolejowej Wrocław-Jelenia Góra, powstał w wyniku starań rodziny Sauerarów w połowie XIX w. dworzec kolejowy. Prowadzi do niego aleja lipowo-świerkowa (w układzie dwa świerki- jedna lipa) - podobna aleja prowadziła do pałacu. Dworzec to budynek z początku XX wieku na planie prostokąta z dachem dwuspadowym i fasadą od strony frontowej, dwuosiową przekrytą dachem dwuspadowym - pierwotnie szczyt z widoczną konstrukcją szachulcową (obecnie otynkowany) oraz z płytami w tynku, a także odsoniętą drewnianą konstrukcją dachu (nie zachowana). Od zachodu przylega do dworca parterowy budynek z

dachem dwuspadowym, dawniej poprzedzony drewnianą werandą (niezachowana). Zabudowania gospodarczo-magazynowe na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, na wschód od budynku dworca, połączone z nim parterowym łącznikiem z ryzalitem, w którym umieszczono wejście. Obecnie obiekt w złym stanie technicznym, nieczynny. Do niedawna piętro było zamieszkałe, obecnie również ono stoi puste.

4.30. SAMOTWÓR:

Samotwór leży 18 km na południowy zachód od Wrocławia, 11 km od Kątów Wrocławskich - w kierunku północno-wschodnim.

Wieś wzmiankowana w 1272 r. jako Zsamotvor była własnością klasztoru klarysek we Wrocławiu, wcześniej alodium magistra Waltera- notariusza. W 1274 r. Samothwora został nadany przez Henryka IV Prawego braciom Dietrichowi i Hermannowi Ronbere. Od ich nazwiska powstały nazwy wzmiankowane w latach 1282-1295: Ronenberg, Ronberk, Ronberc, Ronberch. W 1312 r. Santphor był zarządzany przez Hermana Ronenbergk, rok później Samitphor został sprzedany przez braci Hermana i Piotra z Romberg mieszczanom wrocławskim - Hermanowi Turyngowi i jego zięciowi Gisilherowi. W 1347r. wieś wzmiankowana jako Samatwor, 1350 r. - Samotvor sive Ronov.

W 1681 r. właścicielem posiadłości był Wawrzyniec Riedel von Löwenstern, a od 1776 r. Gottlob Albrecht von Saurma. Wnuczka Sauermy Melania Albertyna Henrietta wniosła Samotwór w posagu hrabiemu Karolowi Maurycemu von Zedlitz-Trübschler und Falkenstein. W 1846 r. Zedlitz sprzedał majątek Juliusowi Freiherr von Richthofen - rycerzowi orderu joannitów (Königlich-Preußischer Johanniterorden). W latach 20-tych XX w. majątek znalazł się w rękach Jesdinskych. Ostatnim właścicielem przed 1945 r. był

■ Samotwór - pałac

Hans Jesdinsky. Z inicjatywy dziedzica młyn, zwany Elizabethmühle, przekształcono w elektrownię wodną w roku 1929.

Romberg należał do 1945 do powiatu Wrocław- Kreis Breslau, po 1945 r. Samotwór przypisano najpierw gminie Smolec, od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie.

W latach 1945-46 wieś została rozparcelowana pomiędzy osadników, pod nadzorem najpierw PUZ, potem PNZ. Miejscowość zniszczono w czasie działań wojennych w niewielkim stopniu - trzy domy zniszczono całkowicie, dwa uszkodzono.

Folwark z pałacem stanowią główną część wioski. Zabudowania folwarczne poprzedzają obiekt pałacowy. Na teren majątku prowadzi brama wjazdowa z 1866 r., z otworami ostrołukowymi i szczytem schodkowym zdobionym sterczynami i tarczą herbową Richthofena. Sam folwark świadczył o majątności i gospodarności właścicieli. W skład zabudowań gospodarczych wchodziły dwie obory z drugiej połowy XIX w., dwie stodoły z drugiej połowy XIX w., stajnia ze spichlerzem z końca XIX w., stajnia z II poł. XIX w, dwie stodoły z końca XIX w., stajnia - wozownia z poł. XIX w., kuźnia z przełomu XIX i XX w., dwa magazyny z końca XIX wieku i z pocz. XX w.

Pałac stanowi interesujący przykład architektury klasycystycznej w skali całego Dolnego Śląska- zwłaszcza ze względu na typowe dla klasycyzmu rozwiązania. Rezydencję wzniesiono między 1776-1781 r., dla Gottloba Albrechta von Saurma i jego żony Marii Franciszki Clairon d'Houssouville, najprawdopodobniej (ze względu na cechy stylowe) według projektu Karla Gottharda Langhansa, niemieckiego architekta i budowniczego, jednego z najważniejszych przedstawicieli wczesnego klasycyzmu w architekturze Prus. Jego autorstwa są m.in. Brama Brandenburska w Berlinie, pałac Wallenberg-Pachaly'ch we Wrocławiu, rozbudowa pałacu królewskiego we Wrocławiu. Sztukaterię wykonał prawdopodobnie Jan Piotr Echlter z Wrocławia.

Pałac położony jest na skarpie nad Strzegomką - to murowana budowla trzykondygnacyjna z wysokim przyziemiem, piano nobile i mezzanino, nakryta dachem mansardowym. W naczółku frontowym, od strony folwarku, zachował się herb Zedlitz-Trützchler und Falkenstein z ok. 1836 roku. Ryzalitowe portyki z jońskimi kolumnami, zdobią elewację frontową i ogrodową. Portyk ogrodowy wieńczy kartusz herbowy Gottloba Albrechta von Sauermy - pierwotnie wolnostojący, potem dodano trójkątny naczółek. Wewnątrz układ dwutraktowy, piano nobile z westybulem na rzucie kwadratu i z eliptycznym salonem, trójkątne naroża uzupełniające rzut prostokąta stanowią aneksy salonu-pierwotnie nisze z kominkami, przekształcono na wejścia. Bogata dekoracja stiukowa, pary jońskich kolumn, personifikacje i sceny symboliczne w supraportach i medalionach zdobią do dziś tą reprezentacyjną salę.

W 1919 r. pałac przebudowano pod kierunkiem architekta Ericha Graua z Wrocławia, który zaprojektował nowy szczyt elewacji ogro-

dowej, lukarny, podział wewnątrz, przebudował ciągi komunikacyjne w westybulu powstała nowa klatka schodowa, co pociągnęło za sobą zmianę w aranżacji przedsionka i wschodniego wejścia do salonu. Zaprojektowano również kamienny kominek klasycystyczny.

Po 1945 r. pałac zajął Rolniczy Zakład Doświadczalny Akademii Rolniczej we Wrocławiu. W 1973 roku na podstawie projektu Ewy Lenkow odremontowano salon, uporządkowano tarasy i odmalowano elewacje.

Jednak dopiero remont trwający przez kilka ostatnich lat przywrócił pałacowi dawny blask. Obecnie mieści się tu hotel.

4.31. SKAŁKA:

Wieś położona 20.5 km od Wrocławia w kierunku południowo-zachodnim, 9.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Ulicówka, pojawia się w źródłach w 1250 r. jako Scalka - podlegała wtedy klasztorowi augustianów z Wrocławia. W 1353 r. wzmiankowano folwark Schalkau, 1426 r. - Schalkow. W latach od około 1488 do 1622 r. w posiadaniu rodziny von Geresleben (Gerisleben, Jeresleben). Pomiędzy 1765-1786 r. majątkiem zarządzał Jan Baltazar baron Kurzbach von Seidlitz, który sprzedał Skałkę i Romnów hrabiemu Janowi Waclawowi von Haugwitz, a ten z kolei grafom von Posadowsky. W tym czasie oprócz czynszu płaconego przez poddanych, nabywca zyskiwał dwa folwarki, ziemie, które stanowiły uposażenie kościoła, karczmę, owczarnię w Romnowie, dwa młyny oraz zgodę cesarską na warzenie i wyłączną sprzedaż piwa w obu wsiach, a także pałac. W pierwszej połowie XIX wieku wieś przeszła na własność Carla Gottlieba Eisfelda, a po nim Oberamtmanna Karla Friedriecha Eisfelda. W latach 70-tych i 80-tych XX w. zarządzał Johann Carl Heinrich Herrmann ze Stanowic w powiecie Oława (Klein Stannowitz, Kreis Ohlau). Pod koniec XIX wieku powstała dziedziczna fundacja Eisfeldt- Hermann'sche Stiftung, obejmująca Skałkę i Romnów. Na początku XX wieku obie wioski były w rękach Hansa Jesdinsky'ego, który pozostał właścicielem wsi do 1945 r. Przed II wojną światową funkcjonowała gospoda (ul. Łąkowa 12), szkoła katolicka (ul. Szkolna 7) i młyn.

Od roku 1945 r. miejscowość występowała pod spolszczoną nazwą Siołków, bezprawnie zajęta przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie, została przeznaczona przez DOW IV na osadnictwo wojskowe, następnie PUZ nadzorował parcelację pomiędzy osadników.

Zabudowania młyna, ul. Łąkowa 14-14 a, nad rzeką Bystrzycą stanowią charakterystyczny element wsi. Pierwotnie młyn wodny, przebudowany na przełomie XIX i XX wieku na elektryczny, czterokondygnacyjny z dwuspadowym spłaszczonym dachem. Otynkowany, z gzymsem ceglany na wysokości drugiej kondygnacji, poza tym opaski ceglane wzdłuż elewacji. Młyn i elektrownia wodna były czynne do lat 80-tych XX wieku (obecnie w rękach prywatnych). Jaz

Ausflugsort Schalkau

Mühle

Skalka - zdjęcie archiwalne młyna

na Bystrzycy (I poł. XX wieku) regulował poziom wody w młynówce, drugi jaz znajduje się przy moście przed młynem.

Najważniejszym zabytkiem wsi jest kościół p.w. Św. Marii Magdaleny. Pierwszy kościół wspomniano w źródłach w 1426 r. Obecny, gotycki, wzniesiono pod koniec XV wieku. Przesklepiony w 1488 r. dzięki Wawrzyńcowi i Kasprowi von Geresleben, zwanych Pollakami. W okresie reformacji przejęty przez protestantów. W 1611 r. staraniem Hansa (Pollaka) von Geresleben i jego żony Ewy, z domu von Schellendorf, wyremontowano sklepienia, dobudowano kruchtę południową i nową ambonę. Od 1654 r. kościół ponownie stał się katolicki, w 1696 r. Karolina von Sternberg, ur. von Nimptsch, ufundowała prawdopodobnie lożę kolatorską, a Maria Józefina Teresa von Glaubitz - nową ambonę. W latach 1717-1720 Konrad von Sternberg i Anna von Sternberg, ur. von Stuben, sfinansowali nowe wyposażenie świątyni. W 1746 r. staraniem Antoniego Ernesta von Sternberg i jego żony Józefiny, ur. von Glaubitz, rozbudowano kościół, dobudowując przeszło nawy, nad którym wzniesiono wieżę. Zmieniono podziały na elewacji, nad oknami w prezbiterium wymalowano herby i nazwiska dotychczasowych darczyńców. Kolejne remonty przeprowadzono w latach 1833 i 1850. W 1904 r. w wyniku uderzenia pioruna została uszkodzona wieża, odbudowana rok później - niższa o jedną kondygnację. W efekcie powstał kościół jednonawowy, orientowany, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, nawa na planie prostokąta, nad ostatnim przesłem wieża czworoboczna, poza tym zakrystia i kruchta. Sklepienie krzyżowo-żebrowe w prezbiterium i kruchcie, w nawie sklepienie kolebkowe z lunetami, tak jak w zakrystii. Późnobarokowe portale wstawiono w 1746 r. Wyposażenie wnętrza regencyjno-rokokowe z tego samego roku. W aktach archiwalnych zachował się opis wystroju wnętrza. Chór muzyczny z barokowym kartuszem z herbami rodzin von Sternberg i Pfeifer von Palmkron. Ławy kolatorskie z dwoma kartuszami her-

bowymi von Sternberg oraz von Glaubnitz. Płyty nagrobne rodziny von Geresleben: Kaspra Pollaka oraz Katarzyny, ur. von Höring, z 1589 r., płyta syna Kaspra-Hansa Krzysztofa, który zmarł prawdopodobnie w 1603 r.

Późnobarokowa brama z pilastrami, z ok. 1746 r., prowadzi na teren kościoła i zlikwidowanego obecnie XIX-wiecznego cmentarza. Dawna kaplica grobowa rodziny von Eisfeld z poł. XIX wieku, w pn-wsch narożniku muru, pełniła po ostatniej wojnie funkcję salki katechetycznej.

Kościół poważnie ucierpiał w 1945 roku, kiedy to wojsko radzieckie zamieniło świątynię na stajnię, w której gromadzono konie i bydło. Przez następne lata kościół nie był użytkowany i dopiero ostatnie remonty przywróciły mu pierwotną funkcję, jednak wielu z opisanych elementów dekoracyjnych nie udało się odnowić.

W pobliżu rzeki, w czasach największej popularności Świętego, stanął pomnik Św. Jana Nepomucena (ul. Łąkowa), naprzeciwko młyna. Data zapisana chronostychem określa rok powstania na 1730. Pomnik wykonano z piaskowca, na cokole z dekoracją akantową naroży, wyżej figura Św. Nepomucena trzymającego krzyż (uszkodzona- brak lewej ręki), stojącego na obłoku, u jego stóp putta. Inskrypcja wspominająca fundatora - rycerza Antoniego Ernesta von Sternberg została spisana w łacinie w formie chronostychu: „Veneratlonl DIVI Joannls NepoMVCenl Patronl Svi et ProteCtorls HANC STATVAM hIC Pie pro Vlatore AntoniVs ErnestVs CoMes De Sternberg ereXIt.” W tylnej części relief ku czci Św. Antoniego Padewskiego, Św. Donata i Franciszka Ksawerego, którzy mieli chronić miejscową ludność od wszelkich nieszczęść.

Pierwotnie pomnik posiadał dodatkowo sześcienny cokół, a w bardzo bliskiej odległości od niego istniał dom o konstrukcji szachulcowej. W wyniku wypadku drogowego w latach 80-tych XX w. pomnik został mocno uszkodzony i ponownie poskładany w całość.

Prawdopodobnie w XIX wieku istniał we wsi pałac, lokalizowany za tartakiem na północny zachód od kościoła. Obecnie trudno znaleźć jakiegokolwiek ślady tego obiektu i ustalić jego historię. Nieliczne osoby pamiętają fundamenty, nie wiadomo jednak kiedy i w jakich okolicznościach budynek został rozebrany. Wspomina o nim niemiecki badacz Knie w 1830 i 1845 roku. Ok. 1786 roku Jan Baltazar Kurzbach von Seydlitz sprzedał wspaniałą rezydencję zwaną „zamkiem” w Skalce hrabiemu Janowi Wacławowi von Haugwitz za 75 000 talarów, zastrzegł sobie, że chce zabrać rośliny rosnące w pałacowej oranżerii w miedzianych donicach. Nie wiadomo, co poza oranżerią pałac mieścił, jak wyglądał, ani jaka była jego historia.

4.32. SMOLEC:

Wieś położona 14 km na południowy zachód od Wrocławia, 16.5 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

Smolec - pocztówka z pocz. XX w. - pałac, kamienica ul. Główna, dworzec, szkoła

Wieś wielodrożnicowa powstała w wyniku połączenia dwóch mniejszych osad - polskiej i niemieckiej. Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1323 r. Smolec Polski nazywano również Smolcem Małym: w 1357 r. Smolcz Polonicali należał do Jesco de Smolcz, w 1352 r. - parvum Schmolcz, w latach 1353, 1363, 1425 r. - Smolcz minor, 1373, 1390 - Wenig Schmolz. W roku 1420 Wenig Smolcz został sprzedany przez mieszczanina wrocławskiego - Niklasa Gothke panom Pateniclasowi i Guntherowi Richterom, również mieszczanom z Wrocławia. W 1523 r. ród von Sauerma-Uthmansche był posiadaczem smoleckich dóbr. Na zachód od Smolca Małego położona była druga część dzisiejszej wsi, wzmiankowana najwcześniej w 1343 r, jako Smolcz Teutonica, 1353 r. - Grossen-smolcz, od 1373 r. - Gross Smoltz. Od 1616 r. oba Smolce należały do Gottfrieda von Uthmanna. W 1795 r. właścicielem był major Freiherr von Pfeil, w 1830 r. - hrabia Karl Ludwik von Königsdorf. Ten ostatni sprzedał oba Smolce w 1834 r. radcy handlowemu z Wrocławia - baronowi Carlowi Gideonowi Gotthardowi von Wallenberg-Pachaly. Po ok. 1844 r. doszło do połączenia Smolca Polskiego (Małego - w północno-wschodniej części dzisiejszej wsi) i Smolca Niemieckiego (Wielkiego, w południowo-zachodniej części wsi) pod zarządem rodziny von Wallenberg-Pachaly. W tym samym czasie została założona cukrownia, a w 1862 r. fabryka superfosforatu, w 1895 r. - w Smolcu funkcjonowała fabryka porcelany, a od 1903 r. - znana w Europie Fabryka Chemiczna.

Schmolz do 1945 r. znajdował się w powiecie ziemskim Wrocław (Kreis Breslau), po II wojnie światowej był siedzibą gminy w latach

1945-1954, po reformie administracyjnej gmina Smolec została włączona do gminy Kąty Wrocławskie, a w samym Smolcu pozostała siedziba Gromadzkiej Rady Narodowej do lat 70-tych XX w. Wieś rozparcelowano po 1945 r. pośród przybywających osadników i rolników indywidualnych.

Po wojnie funkcjonowała Spółdzielnia Przetwórcza Smolec, Mokronos Górny i Rybnica oraz Spółdzielnia Owocowa Tymbark.

Na terenie dawnego Smolca Polskiego stał dwór wzmiankowany już w 1357 r. i 1420 r. W roku 1523 przekształcono go w popularny w renesansie dwór nawodny. Prawdopodobnie w XVIII wieku powstało skrzydło zachodnie. W latach 1850-1855 budowla została przebudowana w stylu neogotyckim - usunięto renesansowe szczyty, skrzydła podniesiono o pół pietra. Mniej więcej w tym samym czasie powstało skrzydło północne, tworzące założenie pałacowe wokół dziedzińca. Pałac został uszkodzony w 1945 r., jednak dopiero lata powojenne i brak remontów doprowadziły do ruiny. W 1958 r. został „rozebrany na cegłę w 85%”. Pierwotny wygląd pałacu można podziwiać już tylko na pocztówkach z początku XX wieku.

W otoczeniu fosi, którą można było przebyć mурowanymi mostkami, stał pałac na planie nieregularnego czworoboku, podpiwniczony, parter sklepiony kolebkowo z lunetami, na osi centralnej wieża na planie kwadratu, stanowiąca

Smolec - ruiny pałacu

dominantę budowli - pięciokondygnacyjna, z gzymsami i bramą zamkniętą łukiem pełnym. Układ dwutraktowy, z sienią na osi poprzecznej. Na kamiennym cokole, naroża budynku ze szkarpami. Elewacja szczytów dzielona blendami ostrołukowymi oraz półfilarkami, wyniesionymi ponad dach w formie sterczyn. Okna prostokątne, z łukiem odcinkowym lub łukiem Tudorów, ślepy maswerk. Ryzalit na osi głównej zwieńczony szczytem, nad wejściem balkon, w skrzydle podcień i loggia. Dach dwuspadowy z facjatkami.

Kościół p.w. Najświętszej Marii Panny powstał w latach 1905-1908, w formie neobarokowej. Ufundowali go ewangelicy, a zaprojektował architekt Erich Grau z Wrocławia. Powstał kościół halowy z wieżą przekrytą hełmem cebulastym - na wieży płaskorzeźba „Zesłanie Ducha Świętego”, nad oknami korpusu płaskorzeźby przedstawiające czterech ewangelistów w postaciach zwierząt.

Smolec - kościół na pocz. XX w.

Plebania ul. Kościelna 4 powstała kilka lat później w roku 1910. Dwukondygnacyjna, ustawiona szczytowo do ulicy, z dachem łamanym z naczółkami. Ryzalit centralny pięcioosiowy z wejściem zakończonym łukiem pełnym, wyżej facjata trójosiowa i szczyt trójkątny z dachem dwuspadowym oraz owalnym oknem. Otwory okienne prostokątne z okiennicami. Budynek otynkowany z narożami boniowanymi.

Smolec - plebania

Szkoła ul. Kościelna 2 z roku 1914, pierwotnie szkoła ewangelicka również projektu Ericha Graua, obecnie funkcjonuje jako Szkoła Podstawowa. Ustawiony kalenicowo budynek dwukondygnacyjny z ryzalitem środkowym, od frontu trzykondygnacyjny, dach naczółkowy, częściowo łamany z lukarnami. Po obu stronach ryzalitu pary lukarn z łukiem pełnym i z daszkiem beczkowym, w górnej połaci

wole oczy. Elewacja dzielona gzymsami międzykondygnacyjnymi i lizenami - część boniowana. Wejście od podwórza, w elewacji północnej ujęte portalem z płycinami w tynku z trójkątnym naczółkiem. W elewacji tylnej ryzalit dwuosiowy z daszkiem łamanym-dwuspadowy dach kończy się splotkami wklęsłymi. Obecnie szkoła rozbudowana o dodatkowe budynki z II poł. XX wieku.

Szkoła katolicka, starsza (dom ul. Ogrodowa 4) z roku 1895 (data w szczycie ryzalitu frontowego) to piętrowy budynek z użytkowym poddaszem, ustawiony kalenicowo do ulicy, z dachem dwuspadowym. Ryzaliti w elewacji frontowej i tylnej, zakończone trójkątnymi szczytami, przykryte daszkami dwuspadowymi. Wejścia w ryzalitach w obu elewacjach - od frontu zamurowane. W szczycie ryzalitu ostrołukowe okno neogotyckie. Otwory okienne i portale wejściowe wykończone w cegle, podobnie gzymsy podokapowy i międzykondygnacyjny. Elewacje trójosiowa od frontu z podwójnymi oknami, boczne elewacje czteroosiowe, z zamurowaną częścią okien. Obecnie budynek mieszkalny wielorodzinny.

Wieś rozwijała się stosunkowo szybko pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku. Ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój była kolej. Od 1843 r. funkcjonowała Freiburska Linia Kolejowa, tzn. druga na Śląsku linia kolejowa prowadząca z Wrocławia do Świebodzic, w latach 50- tych XIX wieku wydłużona została do Wałbrzycha, a następnie do Jeleniej Góry. Za sprawą radcy handlowego i właściciela majątku w Smolcu Gottharda von Wallenberg-Pachaly, powstał pierwszy budynek przystanku kolejowego, który znajdował się kilkadziesiąt metrów dalej na wschód niż obecny dworzec. Wallenberg był również fundatorem fragmentu linii kolejowej. Obecny zespół dworca PKP pochodzi z II poł. XIX wieku i charakterem wpisuje się w typową dla budownictwa kolejowego architekturę tego okresu. Główny budynek założono na planie litery T z wyższym o kondygnację skrzydłem, ustawionym szczytowo w stosunku do torów i ulicy. Korpus dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym spłaszczonym, siedmioosiowy, z dwuosiowym pseudoryzalitem i z osobnym daszkiem dwuspadowym. Wszystkie otwory okienne parteru z łukiem odcinkowym, oddzielone od piętra gzymsem kordonowym z ustawionych narożnie cegieł. Pierwsza kondygnacja niższa od parteru, z prostokątnymi otworami okiennymi. Elewacja boczna od strony wschodniej z ryzalitem jednoosiowym i wejściem, ryzalit zakończony daszkiem dwuspadowym.

Skrzydło trójosiowe z otworami okiennymi jednakowej wysokości w obu kondygnacjach, z nadprożami odcinkowymi, w szczycie okulus ujęty dwoma wąskimi oknami - pierwotnie w miejscu okulusu znajdował się zegar. Podobnie rozwiązana elewacja od strony torów. Elewacja boczna czteroosiowa również z ceglany gzymsem międzykondygnacyjnym i gzymsem w formie schodkowej w ścianach szczytowych. Od strony torów wiata peronowa drewniana, podtrzymywana przez dziewięć słupów drewnianych, wzmocnio-

nych mieczami - z dekoracyjnymi nacięciami belek.

W skład zabudowań stacji wchodzi kilka budynków pomocniczych. Na wschód od dworca stał opuszczony magazyn towarowy z pocz. XX wieku (rozebrany w 2008r.), dwukondygnacyjny budynek z wysokim kamiennym przyziemiem, na planie prostokąta, nieotynkowany, z cegły, z dachem dwuspadowym. Szalet z pocz. XX w., na zachód od dworca, to mały budynek złożony z dwóch brył- prostopadłościanu i wielościanu, ceglany z parami wąskich okien prostokątnych, dekoracyjny gzyms podokienny z narożnie ustawionych cegieł. Za budynkiem szaletu mały budynek magazynowy, częściowo zniszczony, na planie prostokąta, podobnie wykończony jak szalet, z dwoma wejściami.

W pobliżu dworca z 1901 r. znajduje się piętrowy budynek poczty z dachem naczółkowym, ul. Dworcowa 2. W elewacji frontowej facjata o konstrukcji szachulcowej, niżej para okien z łukiem odcinkowym i wejście poprzedzone drewnianym gankiem z daszkiem naczółkowym. Pozostałe otwory okienne frontu prostokątne. Szczyty elewacji bocznych o konstrukcji szachulcowej ukryto pod warstwą tynku.

Ze względu na szybki rozwój gospodarczy również architektura wsi charakteryzuje się inną klasą niż w pobliskich wioskach - w pobliżu torów powstają kamienice, część domów mieszkalnych stanowią wille bogatych mieszkańców, wyróżniają się one sposobem kształtowania architektury. Warto wymienić willę przy ul. Dworcowej 5 - Willę Hielschnera, z przełomu XIX i XX wieku. W elewacji frontowej w narożu wieżyczka wykuszowa wieloboczna o konstrukcji szachulcowej z dachem wielospadowym. Od frontu lukarna z dachem naczółkowym i szczytem o konstrukcji szachulcowej, obok lukarna ciągniona. Willa ul. Dworcowa 3 z przełomu XIX i XX wieku, własność dr Wichmana, a następnie dr Hermanna. Dwukondygnacyjny budynek, na rzucie kwadratu z czterema ryzalitami środkowymi, z daszkami dwuspadowymi każdy, boniowany parter. W elewacji frontowej od ulicy drewniany ażurowy ganek z daszkiem na kolumnach. Willa ul. Ogrodowa 1 z przełomu XIX i XX wieku, należąca do Riedigera, do lat 80-tych XX w. w budynku mieściła się Gminna Spółdzielnia i sklep, obecnie budynek mieszkalny. Dwukondygnacyjny, z wysokim przyziemiem, na planie kwadratu z dachem wielospadowym. W każdej elewacji, z lewej strony ryzalit. Otwory okienne prostokątne. Od podwórza drewniany ganek na podmurówce, ze schodami. Willa ul. Ogrodowa 2 z roku 1910 to budynek dwukondygnacyjny z facjatą od frontu o konstrukcji szachulcowej, od podwórza z ryzalitem przykrytym dachem dwuspadowym, poprzedzony ceglany gankiem. W części parterowej duże okna z łukiem odcinkowym, wyżej prostokątne otwory okienne. Dach od strony zachodniej z naczółkiem, od wschodu z przyczółkiem wykończonym murem pruskim.

Zachowały się liczne przykłady budynków usługowych: dom ul.

Główna 47 z przełomu XIX i XX wieku to pierwotnie sala taneczna przy gospodzie Mindnera, dom ul. Główna 49 - gospoda Mindnera, z przełomu XIX i XX wieku, dom ul. Główna nr 64 - budynek apteki z 1910 r., obecnie usługowy ze sklepem. W kamienicy przy ul. Głównej 66 z pocz. XX wieku mieściły się, podobnie jak dziś, mieszkania i sklep. Kamienicę tworzą dwa budynki - wcześniejszy, usytuowany od strony ul. Dworcowej oraz budynek narożny przy ul. Głównej. Przed II wojną światową w części parterowej znajdował się sklep Bunke'go - przeniesiony do kamienicy narożnej, która powstała w pierwszej ćwierci XX wieku. Kamienica narożna zwrócona elewacją frontową w kierunku ul. Głównej, dostosowana jest kształtem do parceli. Z dwuosiową facjatą zakończoną krzywoliniowym łukowym szczytem.

Na cmentarzu katolickim (pierwotnie ewangelickim) ul. Starowiejska z II połowy XIX wieku, użytkowanym współcześnie, zachowały się nagrobki rodziny von Wallenberg-Pachaly i kilka innych z I poł. XX wieku. W tylnej części cmentarza drewniany krzyż z datacją 8.05.1945-3.05.1947.

Smolec ze względu na lokalizację w pobliżu Wrocławia w ciągu ostatnich kilku lat bardzo się rozbudował, szybko powstają nowe osiedla mieszkaniowe w kierunku osiedla Muchobór.

W wyniku tego w pobliżu wsi (ul. Żwirki i Wigury) znalazł się cmentarz ewangelicki położony obecnie w granicach lotniska. Zachowane nagrobki z XIX wieku to jeden z nielicznych śladów istnienia wsi Kentschkau-Kęczków, zlikwidowanej po II wojnie światowej, w latach 50-tych XX wieku, podczas rozbudowy lotniska na Strachowicach. Wieś Kentschkau wzmiankowano pierwszy raz w bulli papieskiej z 1155 roku jako Carnchagora. Nazwa pochodzi od starosłowiańskiego słowa karnek lub Krk- oznaczała kalekę, czyli byłoby

Smolec - krzyże pokutne na Karnczej Górze

to „wzgórze kaleki”. Do dziś w języku potocznym funkcjonuje nazwa Karncza Góra i jej zniekształcona wersja Kacza Góra.

W pobliżu cmentarza „Bractwo Krzyżowców” odkryło dwa zaginionie krzyże pokutne z XIV-XVI wieku. Pierwszy, 1.3 m wysokości, z utraconym ramieniem. Z drugiego zachowały się dwa fragmenty trzonu, bez ramion. Trzeci z grupy krzyży obecnie znajduje się przy drewnianym kościółku w Parku Szczytnickim.

4.33. SOKOLNIKI:

30,5 km na południowy zachód od Wrocławia, 5 km na zachód od Kątów Wrocławskich. Wieś okolnica- wokół wydłużonego placu, pierwotnie ze stawem. W 1253 r. wspomniana jako Sulislavici. W 1330 r. rycerz Jenchin von Peschen z Kozłowa był właścicielem wsi Czulkowicz, w tym samym roku określonej jako Sulkowicz. W 1341 r. ten sam rycerz Jenchin odsprzedał wieś Sulkowicz rycerzowi Heinrichowi von Riedelburg. Z 1610 r. pochodzi kolejna wzmianka, mówiąca o tym, że Zaulkwicz i Koszl (Kozłów) należą do jednego właściciela. Pod koniec XVIII wieku wieś należała na pewno do barona von Stillfried, wcześniej do grafa von Zedlitz. W 1830-45 r. własność Carla von Wallenberga. Zaugwitz ponownie wspomniano w źródłach pod datą 1880 r. - wieś podlegała, razem z Kozłowem i Piotrowicami, pod zarząd Friedricha grafa von Limburg- Stirum. W latach 1881-1917 największym właścicielem we wsi był E. Schneider, do niego należały trzy gospodarstwa. Do 1945 r. Sokolniki pozostały własnością grafów Limburg-Stirum z Piotrowic - wioską zarządzał Eduard Schneider.

Nazwa Zaugwitz obowiązywała do 1937 r., według niemieckich badaczy pochodziła od imienia Sulko-Sulislawa, grafa który sprzedał klasztorowi Św. Wincentego ziemie w pobliżu Pełcznicy. W latach 1937-1945 nazwa Zaugwitz zmieniona została na bardziej niemieckojęzycznie brzmiącą Trutzflut.

Wieś administracyjnie podlegała pod powiat Neumarkt (Środa Śląska) do 1945 r., po II wojnie światowej znalazła się w granicach gminy Kąty Wrocławskie. Rozparcelowana pomiędzy osadników, zachowała charakter rolniczy.

Sokolniki to jedna z nielicznych wsi w gminie, która zachowała nie tylko zabudowę z XIX i początków XX wieku, ale również cały układ ruralistyczny, a nawet oryginalną brukowaną drogę. Większość obiektów we wsi to duże gospodarstwa rolne z domami mieszkalnymi ustawionymi szczytowo do ulicy i zabudowaniami gospodarczymi otaczającymi podwórze.

Jedne z najstarszych zagród we wsi to domostwo nr 2. Wokół prostokątnego dziedzińca budynki zgrupowano z trzech stron. Od strony drogi szczytowo ustawiono dom mieszkalny z budynkiem gospodarczym, naprzeciwko dwukondygnacyjna obora z magazynem. Ostatnie skrzydło tworzy stodoła, cofnięta w głąb

podwórza, ustawiona kalenicowo wobec głównej drogi. Dom mieszkalny z ok. 1870 r., parterowy z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo. W połaci dachowej dwie lukarny wole oczy- większa z nich na osi głównej oraz lukarna z dachem pulpitowym. Po przeciwnej stronie podwórza stodoła z datą 1868 (data w szczycie i nazwisko S. [K] innych)- na planie prostokąta dwukondygnacyjna z gzymsem międzykondygnacyjnym i dachem dwuspadowym.

Dom mieszkalny nr 11 z 1848 r. (data nad wejściem zapisana cyframi rzymskimi: MDCCCXLVIII, z inicjałami U.K.E. oraz domalowanymi później cyframi 48, na zapisie rzymskim). Budynek murowany, piętrowy, ustawiony szczytowo, z dachem dwuspadowym (pierwotnie z lukarnami). Część otworów okiennych zmieniono. W części centralnej wejście i portal z łukiem koszowym, ujęty parami pilastrów, podobnie krawędzie ścian zdobią pilastry. Do domu przylega budynek gospodarczy. Obora naprzeciwko budynku mieszkalnego, szczytowo ustawiona do ulicy, z końca XIX wieku. Murowana, sklepienie na słupach kamiennych, część otworów okiennych z łukiem odcinkowym w obramowaniu ceglany. Obok magazyn z bramą zakończoną łukiem odcinkowym, obecnie z wrotami przesuwными. W głębi podwórza stodoła z przełomu XIX i XX wieku, z dachem dwuspadowym, murowana, otynkowana, z parą wrót na przestrzał. Tego typu układy zabudowań są charakterystyczne dla większości gospodarstw w Sokolnikach.

■ Sokolniki - pocztówka z pocz. XX w.

4.34. SOŚNICA:

29 km na południowy zachód od Wrocławia, 2.5 km na wschód od Kątów Wrocławskich. Wieś rozwinęła się w pobliżu kościoła pielgrzymkowego jako ulicówka, z czasem zyskała charakter wielodrożnicowy.

Wzmianka w źródłach z 1244 r. - potwierdza istnienie kościoła romańskiego i wioski, należącej do rycerza Stefana, syna Wincen- tego. W latach 1268-1284 prawdopodobnie własność Michała von

Schosnitz, późniejszego kasztelana wrocławskiego, spokrewnionego ze Stephanem. Po nim prawdopodobnie w latach 1293-1300 wieś pozostawała w rękach Piotra von Schosnitz, kanonika wrocławskiego, niewykluczone jednak, że kanonik tylko pochodził z Sośnicy. W 1300 r. funkcjonowała nazwa Sosnitz, Sosnice, Chossnicz, 1353 r. - Schosznicz, 1376 r. - Schosnicz. Od 1302 r. Sośnica przyciągała pielgrzymów ze względu na odpustową funkcję kościoła. Ruch pielgrzymkowy wstrzymany został na jakiś czas dopiero w okresie protestantyzmu.

W 1312 r. książę wrocławski Henryk VI (1311-1335) sprzedał Sośnicę w lenno dziedziczne Stephanowi von Parchwitz. Prawdopodobnie w wianie ślubnym jego córka, Katarzyna von Parchwitz, wniosła Sośnicę w małżeństwo z Hermannem von Reichenbach, działo się to przed rokiem 1338. Ich syn Stephan został kolejnym właścicielem wsi i zarządzał nią w latach 1348-1402. Z małżeństwa z Elżbietą, z domu von Krenowicz, posiadał on dwóch synów Hansa i Hermanna von Reichenbach, którzy po jego śmierci wspólnie administrowali majątkiem. Hermann sprzedał Sośnicę w 1403 r. braciom Nitzke i Peterowi Ungerathen z Legnicy. Córka Nitzke, Katarzyna, poślubiła Wenzla Schwartz, który w 1409 r. odkupił od teścia młyn i las w Sośnicy, a następnie całą Sośnicę. Już w 1412 r. posiadłość przejął patrycjusz wrocławski Hans Sachs, ale po jego śmierci, w 1418 r., jego syn Mikołaj Sachs sprzedał wieś mieszczanom wrocławskim - Mikołajowi Banken (od 1420 r. nobilitowanemu szlachcicowi Mikołajowi von Bank) i jego zięciowi Hansowi Lemberg, mężowi Barbary, ur. von Bank.

Hans Lemberg zmarł w 1437 r., pozostawiając po sobie trzech synów: Hansa, Mikołaja i Waclawa. Wszyscy trzej zmarli młodo, a ich matka - wdowa Barbara Lemberg, nie radząc sobie, sprzedała wieś wdowie Katarzynie Seidlitz w 1446 r. Około 1475 r. majątek odkupił Mathes Jenkwitz, żonaty z Elżbietą Sachs. Ich córka Katarzyna, po pierwszym mężu Strönichen, w 1484 r. wyszła za Hansa von Prockendorf, syna Macieja. Sośnica przeszła na własność rodziny von Prockendorf i została w ich rękach do około połowy XVII wieku. W 1517 r. Hans von Prockendorf zmarł, a majątek został podzielony pomiędzy jego czternaścioro dzieci. Sośnica znalazła się w rękach Piotra (zmarł w 1542) i Dominika, kanonika wrocławskiego (zm. 1552). Po ich śmierci Sośnicę przejął Mateusz von Prockendorf, najmłodszy syn Hansa. W 1584 r. Mateusz zmarł, a prawa do majątku wykupił od braci Maciej, najmłodszy syn Mateusza i utrzymał w swoich rękach posiadłość do bezdzietnej śmierci w 1603 r. Potem Sośnicę przejął wnuk Macieja - Gotthard, pełnoletni od roku 1607.

Gotthard von Prockendorf, ostatni z rodu zarządzał wsią do 1650 r. Jego córka Barbara Elżbieta (zm. 1655) wniosła Sośnicę w wianie Kasprowi von Bedow (zm. 1661). A ich córka Zuzanna Teresa von Bedow poślubiła Eliasza Ignaza von Waltheim i przeniosła się wraz z mężem do Wrocławia. W latach 1667-1673 dzierżawili wieś.

Około roku 1677-1678 po śmierci Eliasza von Waltheim i jego żony, prawnym opiekunem ich pięciorga dzieci został Hans Sebald von Saurma, właściciel Sadowic. W 1680 r. wydzierżawił on majątek, który w 1690 r. wykupiła od niego Maria von Pestaluzzi, ur. Dawid (w wyniku drugiego małżeństwa, w 1697, zmieniła nazwisko na Maria von Galler). W 1704 r. Maria von Galler sprzedała dług ciężący na Sośnicy Karolowi Zygmunтови von Seyfert. Von Seyfert umarł jednak w 1710 i rok później wdowa po nim sprzedała majątek pani von Herschamm. Ta ostatnia pozostawiła Sośnicę w spadku dwóm swoim córkom z pierwszego małżeństwa: Annie Teresie von Osterberg i Franciszce Katarzynie, żonie Franciszka Mikołaja hrabiego de la Tour. Anna otrzymała uposażenie, Franciszka majątek w Sośnicy. W 1718 r. Franciszka ponownie wyszła za mąż za Jana von Roye und Troo.

W latach 1740-1777 Sośnica była własnością ich syna - Jana Franciszka von Roye, dwukrotnie żonatego (z Marią Anną hrabiną von Sternberg i Marią Franciszką hrabiną Clairon d'Haussonville). Jan Franciszek nie pozostawił po sobie potomka. Jego zasługą jest budowa nowego pałacu, po pożarze w 1753 r. Wdowa Maria Franciszka von Roye poślubiła majora Gottloba Albrechta Saurmę z Samotworu, a w 1778 r. urodziła syna Fryderyka Karola Bernharda von Saurmę. Po jej śmierci w 1783 r. Gottlob ożenił się z Teresą, ur. Richterstein. W 1823 r. major zmarł, a majątek przejął jego syn Fryderyk Karol Bernhard von Saurma.

Od 1835 r. Sośnicą zarządzał najmłodszy syn Fryderyka - Ksawery von Saurma. Jeszcze za życia ojca sprzedał on, w 1846 r., Sośnicę Dawidowi Immerwahr z Wrocławia, z zastrzeżeniem, że Immerwahr będzie płacił dożywotnią rentę jego ojcu. Fryderyk von Saurma umarł w 1853 r.

W 1857 r. Eduard Walkhoff odkupił Sośnicę od Immerwaha i w pobliżu dawnego browaru postawił cukrownię. Po jego śmierci, w 1882 r., jego syn Fryderyk odziedziczył słabo prosperującą już firmę, której zaszkodziła konkurencja cukrowni w Pietrzykowicach i Smolcu. Nowy właściciel przebudował cukrownię na zabudowania gospodarcze, odkupił też od Saurmów w 1888 r. cegielnię, w 1909 r. zmodernizował pałac, który jemu zawdzięcza obecny wygląd.

Fryderyk Walkhoff zmarł nagle w 1914 r. Wdowa po nim sprzedała w 1916 r. wieś hrabiemu dr Ernestowi Wichelhausowi. W latach 1903-1919 Wichelhaus pełnił funkcję landrata/starosty wrocławskiego, a w Sadowicach osiadł na emeryturze. Około 1937 roku ze względu na zbyt polskie brzmienie nazwa wsi została zmieniona z Schosnitz na Reichbergen. Ostatni właściciel umarł w 1943 r., zapisując dobra sośnickie swemu bratankowi Kurtowi Schöllerowi. Schöller jeszcze nie zdążył przejąć majątku, kiedy na teren Sośnicy wkroczyli żołnierze Armii Czerwonej.

Po 1945 r. majątek dzierżawiony był przez Polskie Koleje Państwowe - istniały plany przystosowania pałacu na dom dla pracow-

ników kolei. W 1949 r. powstało tu jednak gospodarstwo PGR, a pałac przeznaczono na mieszkania pracownicze, od lat 90-tych XX w. własność Agencji Nieruchomości Rolnych.

Najstarszym obiektem zabytkowym wsi jest kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Św. Pierwszy kościół istniał już w 1244 r. W latach 1302-1319 biskup wrocławski Henryk ogłosił kościół sośnicki kościołem odpustowym pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. To okres wzmożonego ruchu pielgrzymkowego okolicznej ludności, który przerwany został w okresie protestantyzmu. Kościół podlegał protestantom w latach 1570-1653.

Sośnica - kościół

Obecny kościół budowano w kilku fazach. Pod koniec XIII wieku powstały prezbiterium i mury obwodowe nawy. W 1487 r., z fundacji Hansa von Prockendorfa i jego żony Katarzyny z domu von Strönichen, powstała zakrystia i sklepienia nawy. W 1504 r. dobudowano wieżę. W 1619 r. dzięki Gotthardtowi von Prockendorf - powstała kruchta południowa. Pożar dachu i wieży w 1753 r. wymusił remonty. W 1776 r., w wyniku fundacji wdowy Marii Józefiny von Würz und Burg, z domu von Osterberg, kuzynki Jana Franciszka von Roye, rok po jej pielgrzymce do Rzymu, wybudowano Kaplicę Świętych Schodów, na wzór Scala Santa bazyliki Św. Jana na Lateranie. Przy okazji przebudowano kruchtę południową i dostawiono jeszcze jedną nową.

Kościół ma charakter gotycki z barokowymi przybudówkami, jednonawowy, z prostokątnie zamkniętym prezbiterium. Kształtem przypomina krzyż grecki, którego ramiona tworzą nawa i prezbiterium oraz barokowe przybudówki. Prostokątna nawa ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym, węższe prezbiterium, prosto zamknięte, z zamurowaną kryptą i sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Wieża na planie kwadratu. Wyposażenie barokowe z XVII i XVIII wieku.

Ołtarz główny z 1714 r. - wystawiono dzięki fundacji hrabiego Franciszka de La Tour i jego żony Franciszki Katarzyny ur. von Eichholz.

Święte Schody stanowią do 1945 roku powód częstych pielgrzymek do Sośnicy. Z pozoru zwykłe proste schody, z ażurową barierką z kamienia, kryją w dwudziestu ośmiu stopniach relikwie, wśród których ma się znajdować część gwoźdźcia z Krzyża Chrystusa, relikwie z prawej ręki Św. Anny oraz włókno z chusty, którą została otarta z potu twarz Chrystusa w drodze na Golgotę. Na podeście ołtarz, pod nim krypta fundatorki, zmarłej w 1783 r. Kaplicę zdobią malowidła znanych wówczas wrocławskich malarzy- Jana Henryka i Jana Karola Kynast, których prace wiszą również w Henrykowie i katedrze wrocławskiej.

Zachowały się wmurowane w ściany dwie tablice epitafijne i jedenaście tablic nagrobnych, poza tym tablica fundacyjna z 1504 r. i trzy tarcze herbowe - dwie gotyckie i barokowa. W nawie głównej tablica fundacyjna późnogotycka Hansa von Prockendorf i jego żony Katarzyny, ur. von Strönichen, z roku 1487. Również w nawie zachowane w zwornikach gotyckich herby - Prockendorf, Grundschreiber, Strönichen, Sachs. W fasadzie wieży tablica fundacyjna tej samej pary. Do naszych czasów przetrwały renesansowe i manierystyczne płyty nagrobne:

- Henryka von Schindel (zm. 1584), jego żony Jadwigi ur. von Nimptsch (zm. 1586) i ich dzieci: Anny (zm. 1564), Adama i Krzysztofa (zmarli w 1574 r.).

- Płyta nagrobna Franciszka von Waldau (zm. 1616) oraz Zuzanny von Prockendorf (zm. 1624).

- Ostatnią tablicę wystawiono dla dzieci z rodziny von Prockendorf- zmarłych w 1616 r. Anny i Magdaleny oraz zmarłego w 1621 r. Hansa Gottharda von Prockendorf.

Trzy epitafia manierystyczne:

- Henryka von Kreckwitz, zmarłego w 1581 r.;
- fundacja rodziny von Schindel powstała po 1586 r. - dla Henryka Schindel, jego żony Jadwigi i dzieci.

- Tablica epitafijna Hansa von Falckenhain (zm. w 1587) i jego żony Jadwigi ur. von Haugwitz.

Ostatnia tablica wystawiona została w 1918 r. dla żołnierza Ludwika Scholtz, poległego w pierwszej wojnie światowej.

Na terenie cmentarza przykościelnego, Gottlob Albrecht von Saurma ufundował w 1783 r. kaplicę dla swej zmarłej żony Marii Franciszki Ernestyny von Sauerma, z drugiego małżeństwa von Roye, z pierwszego małżeństwa Clairon d’Haussonville oraz dla jej córki. Kaplica późnobarokowa, na planie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami, sklepiona kolebkowo z lunetami, przekryta dachem dwuspadowym. Podziały elewacji ramowe, ściana frontowa zdobiona parą pilastrów, szczyt ze spływami, okna zamknięte łukiem półkolistym z obramieniami w tynku. Mur cmentarny z bramą zdobioną barokowymi rzeźbami - około 1870 r.

Pałac nr 13 stanowi drugi element dominujący w krajobrazie wsi. Najstarszy dwór już w 1632 r. był w stanie ruiny. Nowe założenie powstało około roku 1637 dla Gottharda von Prockendorf w południowo-zachodniej części obecnego folwarku.

Po pożarze folwarku i pałacu w 1751 r., a przed rokiem 1810, Jan Franciszek von Roye odbudował pałac, tuż przy drodze, w części wschodniej folwarku, na północny wschód od pierwotnego założenia.

Sośnica - pałac w 1857, 1889 i 1907 r.

Powstał pałac murowany na planie prostokąta, w 1857 r. dobudowano ryzalit trójosiowy w formie niskiej wieży, w 1889 r. przebudowano ją. Pałac i park uległ kolejnej przebudowie ok. 1890 r. za sprawą Friedricha von Walkhoffa. Kolejny projekt odnowy, na podstawie pomysłów architektów Kleina i Wolffa z Wrocławia, został wykonany w 1907 r. W latach 1919-1920 wnętrza przearanżował architekt wrocławski Paweł Klein. Ostatecznie pałac zyskał formę neobarokowej, piętrowej budowli na piwnicach sklepionych kolebkowo. Dach mansardowy z facjatami, pokryto dachówką rzymską, w części centralnej glorieta wieńczy całość. Ściany na parterze boniowane w tynku, piętro zdobią podziały ramowe i pilastrowe, obramienia okien w tynku. Trzyosiowy i dwupiętrowy ryzalit z ganikiem arkadowym, nad nim taras w elewacji frontowej.

Większość zabudowań folwarcznych pochodzi z II połowy XIX wieku - głównie z lat 1875-1880. Pałac poprzedza dziedziniec, zabudowania gospodarcze znajdują się po obu stronach podwórza za pałacem. Skrzydło północne stanowią oficyny (nr 13 a-b, nr 13 c, nr 13 d-e dom rządcy z lat 1875-1880), naprzeciw nich od strony południowej znajdowały się zabudowania gospodarcze (w kolejności od strony wschodniej: obora/stajnia, budynek mieszkalno-gospodarczy nr 13g - z lat 1875-1880, obora, budynek gospodarczy-stajnia i magazyn). W północno-zachodnim narożu, w miejscu

Sośnica - pałac

pierwszego pałacu, znajdowały się wozownia z ok. 1880 roku oraz zabudowania browaru i cukrowni. Browar funkcjonował do 1869 r., w pobliżu obecnych zabudowań dawnej cukrowni (budynki rozbrane w latach 70-tych XX wieku). W 1857 r. powstała na zlecenie Eduarda Walkhoffa cukrownia - dwupiętrowy budynek mieścił biuro cukrowni i mieszkanie stróża, obok stanął dwupiętrowy dom dyrektora fabryki (obecnie oficyna nr 13f). Po śmierci Walkhoffa w 1882 r. cukrownia została zamknięta, a jej zabudowania zmienione w latach 1885-1886 przez jego syna Friedricha Walkhoffa na podpiwniczoną stodołę, oborę dla cieląt, magazyn zboża, magazyn pasz i budynek gospodarczy przeznaczony na skład drewna i nawozów sztucznych.

Na północny zachód od folwarku, przy drodze do Kątów Wrocławskich znajdował się młyn wspominany już pod koniec XVIII wieku. Tzw. Bergmühle w 1855 r. wykupił R. Franke, w XIX wieku młyn wielokrotnie zmieniał właściciela. Położony w pobliżu Bystrzycy, często ulegał uszkodzeniu podczas powodzi. W 1860 r. kupił go Teichgräber, po nim Wilhelm Roßdeutscher, następnie Franciszek Kühn. Młyn został zniszczony podczas powodzi w 1785 r. i sprzedany Ernestowi Krause, który zmodernizował jaz i groblę. Ostatecznie budynek odkupił i przebudował na domek leśniczego właściciel folwarku Eduard Walkhoff. Przed kilkoma latami dawna leśniczówka spłonęła - obecnie w stanie ruiny.

W 1850 r., przy drodze z Sośnicy do Różańca powstała cegielnia dzięki staraniom Eugena von Saurmy, brata Ksawerego, właściciela Sośnicy. Pierwsza cegielnia składała się z okrągłego pieca, rzędu wiat do suszenia gliny, domu majstra, stajni, obory i stodoły. W 1888 r. Fryderyk Walkhoff odkupił fabrykę od hrabiego Saurmy z Gniewomierza i zmodernizował ją - powstał nowy piec, mieszalnia gliny, dwie prasy ceglane, napędzane silnikiem parowym. Kolejna przebudowa nastąpiła w 1937 r. Cegielnia funkcjonuje do dziś, za-

chowało się część oryginalnych budynków ceglanych.

Zabudowania wsi w większości pochodzą z II połowy XIX wieku i pocz. XX wieku.

Budynek dawnej szkoły katolickiej (nr 15) za kościołem, wybudowano w latach 1886-1889. Powstał w latach dużej prosperity dla właściciela Sośnicy, w okresie związanym z rozwojem cukrowni i cegielni. Wkrótce jednak okazało się, że dochody spadły, robotników ubyło, a budynek szkoły okazał się zbyt duży.

Dom nr 15a to pierwotnie gospoda z salą taneczną, obecnie plebania. Wybudowany w roku 1909 (na elewacji frontowej- data i inicjały. T. Sh.). Ustawiony kalenicowo z dachem dwuspadowym i facjatą na osi, która dzieli dom na dwie części - z jednej strony dwa wysokie okna sali tanecznej, zamknięte łukiem pełnym, z drugiej wejście i okno prostokątne.

Najstarszy zachowany dom nr 25 z roku 1777 (płyta nad wejściem) powstał w wyniku fundacji wdowy Marii Józefiny von Würz und Burg, z domu von Osterberg, kuzynki Jana Franciszka von Roye, dla pięciu starszych kobiet. Przebudowany w połowie XIX wieku, ustawiony kalenicowo, na planie prostokąta, murowany, dwutraktowy z sienią przelotową i sklepieniem kolebkowym w pomieszczeniu północno-zachodnim oraz w piwnicach. Fasada pięcioosiowa z płytkim ryzalitem i facjatą ujętą lizenami, trójkątny szczyt ze sterczynami w formie słupków zakończonych daszkami dwuspadowymi, dach dwuspadowy.

4.35. STARY DWÓR:

Wieś ulicówka, położona 19 km na południowy zachód od Wrocławia i 10 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Źródła prawie milczą na temat Starego Dworu. Wspominany jest tylko jako folwark podległy Gniechowicom. Wieś składała się z dworu i zabudowań gospodarczych, wokół których w XX wieku dobudowano kilka domów mieszkalnych. Poza dworem, a obecnie budynkiem mieszkalnym, zachował się jeden dom z I połowy XX wieku, pozostałe zabudowania powstały po 1945 r. Dwór to piętrowy budynek z XIX wieku z dachem dwuspadowym i przybudówką gospodarczą od zachodu (budynek gospodarczy w stanie ruiny), jeszcze przed wojną wykorzystywany jako budynek wielorodzinny dla pracowników folwarku. Mury wspiera sześć przypór od strony południowej i trzy w ścianie szczytowej wschodniej. Po 1945 r. budynek przeznaczono na wielorodzinny dom mieszkalny, wszystkie otwory okienne zmieniono, elewację uproszczono.

4.36. STOSZYCE:

Wieś położona 22 km na południowy zachód od Wrocławia, 5.5 km na północ od Kątów Wrocławskich. Ulicówka, w pobliżu rzeki

Strzegomki - dopływu Bystrzycy. W północnej części miejscowości leży folwark, pałac i założenie parkowe z XIX wieku. Większość zabudowy wsi powstało pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX.

Powtarzając za niemieckim historykiem A. Moepertem - nazwa Stoszyce pochodzi prawdopodobnie od zdrobnienia imienia Stosław - Stoisz. Być może założycielem wsi był Stoisz von Sadewitz, wspomniany w źródłach w 1304 r. Pierwsza wzmianka źródłowa z 1311 r. wspomina pana Thimo von Kmelow, który wykupił wieś jako dobra dziedziczne, jednak już pięć lat później książę Henryk VI wrocławski (1311-1335) unieważnił akt sprzedaży. W 1341 r. Syffrid Shirno (albo Schyrno) sprzedał wieś Nicolausowi Cunczelinowi. W 1353 r. alod Stobschicz znajdowało się w dobrach klasztoru Św. Wincentego. Król Maciej Korwin (1443-1490) przekazał dobra stoszyckie w 1475 r. Ladisławowi Seidlitz, jednak żona Ladysława sprzedała je klaryskom w 1504 r. Do sekularyzacji w 1810 r. wieś pozostała własnością wrocławskich klarysek. Po 1810 r. w rękach państwa pruskiego - została przeznaczona na sprzedaż, jednak kolejni właściciele zmieniali się często. Najpierw wieś kupił Hoffmann. Z 1880 r. pochodzi wzmianka o właścicielu Hugo Carlu Schmeck-Pfeffer - kupcu z Wrocławia. Kolejny właściciel Ludwig Schmidt został wspomniany w źródłach w 1886 r., po nim od końca XIX wieku w posiadaniu Rittmeistra Emila Barthela, na początku XX wieku Stoszyce należały już do Oswalda Hoffmana z Wrocławia.

W 1937 r., w ramach germanizacji nazw miejscowych, nazwę Stöschwitz zmieniono na Eichdamm - być może w nawiązaniu do występujących w dolinie Strzegomki dębów.

W wyniku działań wojennych w 1945 r. na dwanaście gospodarstw prawie całkowicie zostały zniszczone cztery domy, uszkodzony jeden. Wioska nie została objęta parcelacją, PUR przeznaczył ją na spółdzielnię rolniczą do zasiedlenia przez ludność polską. Wieś zachowała swoją przedwojenną funkcję - jej mieszkańcy nadal utrzymywali się z rolnictwa i leśnictwa.

Do 1945 r. Stoszyce znajdowały się w okręgu Środa Śląska (Kreis Neumarkt), po II wojnie światowej początkowo pod spolszczoną nazwą Stopczyce w granicach gminy Smolec. Z czasem nazwa Stopczyce została zastąpiona nazwą Stoszyce. W wyniku reformy administracyjnej z 1954 r. gmina Smolec została zlikwidowana, a wieś włączona do gminy Kąty Wrocławskie.

Neogotycki pałac nr 15 z około 1860 r. i park z tego samego okresu dominowały we wsi pod każdym względem. Obecnie rezydencja znajduje się w stanie częściowej ruiny, wciąż jednak zachowały się ślady dawnej świetności i fascynacji ówczesnych właścicieli architekturą historyzującą.

Pałac założony na planie litery T, ze skrzydłem od strony wschodniej, niewiele szerszym od korpusu - w formie ryzalitu w elewacji tylnej i frontowej, podpiwniczony, piętrowy w układzie dwutraktowym z sienią na osi poprzecznej.

Pałac jest orientowany w kierunku południowym, z osią widokową na Ślężę. Tego typu zabieg jest charakterystyczny dla większości rezydencji pałacowych gminy Kąty, co świadczy o dużym znaczeniu

Stoszyce - pałac

kulturowym góry oraz o wpływie naturalnego krajobrazu na kształtowanie przestrzeni i osi widokowych. Detal architektoniczny jest charakterystyczny dla okresu powstania. Pałac otoczony cokołem i gzymsami kordonowym i wieńczącym - z fryzem arkadowym w elewacji frontowej i wschodniej, otwory okienne prostokątne lub z łukiem odcinkowym, w skrzydle okna z łukiem Tudorów. Trójkątne szczyty z półfilarkami zakończonymi sterczynami. Szczyt wschodni schodkowy. Elewację dzielą ostrołukowe blendy, w szczycie wschodnim z maswerkiem ślepym w strefie podokiennej. W fasadzie głównej jednoosiowy ryzalit z trójkątnym szczytem i sterczynami, na piętrze balkon z kamienną, ażurową balustradą. W skrzydle wielkie okna, w części parterowej w formie podcieni, wyżej loggia. Dach dwuspadowy z facjatkami.

Rezydencję poprzedzają zabudowania folwarczne z tego samego okresu. Od folwarku pałac oddziela brama i mur, wokół pałacu częściowo zachowały się park z promenadą i aleją- obecnie zaniedbany i zarośnięty.

Na skraju parku, za pałacem, z końca XIX wieku, murowany domek ogrodnika, z dachem dwuspadowym, dekoracja szczytu w tynku- obecnie niezachowana. Opuszczony, niszczeje.

Przez bramę wjazdową na osi wjeżdża się na wydłużony prostokątny dziedziniec folwarku, po obu stronach rozlokowano zabudowania gospodarcze, głębiej widać pałac. Skrzydło zachodnie starsze - obora, trzy oficyny (nr 13, nr 11, nr 9) i zabudowania gospodarcze z połowy XIX wieku. Skrzydło wschodnie - dwie stodoły - bez podziałów elewacyjnych, poza blendami, z dachem dwuspadowym, pomiędzy nimi spichlerz z lat 1860-1870. Od południa dziedziniec

folwarczny domyka stodoła z początku XX wieku i szachulcowy budynek gospodarczy. Dziedziniec pokrywa kamienna kostka brukowa z XIX wieku.

4.37. STRADÓW:

27 km na południowy zachód od Wrocławia, 12 km na południe od Kątów Wrocławskich. W pobliżu rzeki Bystrzyca znajduje się Stradów - dawna osada przemysłowa, związana z cegielnią i młynem.

Pierwszą wzmiankę o Stradowie przytacza niemiecki badacz A. Moepert, zaznaczając przy okazji, że nazwa pochodzi od rzeczownika „strata”. W 1321 r. rycerz Thyczko von Stercz nabył od rycerza Heinricha von Waldow dwa młyny nad rzeką, jeden z nich okazał się być spalony. Nigdy więcej nie pojawia się wzmianka o próbie odbudowania drugiego młyna.

Od pierwszej połowy XIX wieku wieś podlegała Kamionnej. Jednak to dopiero wiek XIX przyniósł rozwój i rozbudowę. W 1873 r. istniała fundacja dziedziczna Fischer'sche Erben in Stradau, jednak wieś nadal znajdowała się w rękach Zedlitzów z Kamionnej.

Do 1945 r. Stradau administracyjnie znajdował się w powiecie Środa Śląska (Kreis Neumarkt), po II wojnie światowej przejściowo podlegał gminie Gniechowice, od lat 50-tych XX wieku w gminie Kąty Wrocławskie. Wieś weszła w skład Kombinatu PGR Gniechowice.

Miejscowość składa się z dwóch części zgrupowanych wokół dwóch ośrodków przemysłu. Przy cegielni, na wschód od niej, powstała kolonia domków robotniczych. Na północ od zabudowań cegielni stoi młyn poprzedzony grupą kilku dużych budynków mieszkalnych, rozrzuconych wzdłuż drogi rozwidlającej się przy młynie na dwie mniejsze ulice.

Cegielnia „Stradauer Tonnewerke” z II połowy XIX wieku, funkcjonowała również po II wojnie światowej. Był to długi budynek na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, prostą elewacją urozmaicał szereg wejść zakończonych łukiem odcinkowym, wyżej ścianę dzieliły tylko dwa rzędy małych okienek z łukiem odcinkowym. Ponad budynek wyrastały dwa duże kominy, jednak w 2009 r. ta część budowli została wyburzona. Zachował się jedynie, dobudowany od południa w latach 30-tych XX wieku, czterokondygnacyjny budynek ze ścianą wschodnią przeszkloną - prawdopodobnie przeznaczony na biura. Funkcjonowała kolejka wąskotorowa, dowożąca gotowe cegły do Pustkowa Żurawskiego.

Drugi ważny czynnik rozwoju wsi - młyn, pierwotnie był napędzany siłą płynącej wody, w XX wieku został przebudowany na elektryczny. Zachowało się części urządzeń wodnych napędowych od strony suchej dziś młynówki. Opuszczony budynek młyna popada w ruinę. W dawnym domu młynarza (dom nr 7) obecnie znajdu-

ją się mieszkania. Potężny dom młynarza pochodzi z początku XX wieku, trójkondygnacyjny z dachem mansardowym i przybudówką. Trzecia kondygnacja w formie lukarn ciągnionych - trzy od frontu, dwie w elewacjach bocznych. Pięcioboczny przedsionek z dachem łamanym i schodami, poprzedza wejście. W elewacji północno-wschodniej dobudowane skrzydło dwukondygnacyjne z dachem trójspadowym, większość otworów okiennych zamurowana. W elewacji tylnej murowana weranda z loggią na kolumnach. Na przeciwko zlokalizowano dawny comptoir (budynek przedstawicielstwa handlowego) - dom nr 8. Obecnie również dom mieszkalny. Wejście na pocz. XX wieku poprzedzał drewniany ganek (zachowany ślad po nim w elewacji), później zastąpiony drewnianą werandą z daszkiem trójspadowym, na drewnianych słupach, na piętrze z drewnianą balustradą. Obok comptoir, naprzeciwko młyna, powstał magazyn i dom nr 9 - dwukondygnacyjny budynek, na planie litery T, z dachem dwuspadowym spłaszczonym. Dawniej elewacja z gzymsami międzykondygnacyjnymi i ryzalitem od podwórza - w ryzalicie portal wejściowy z trójkątnym naczółkiem (zamurowany). Od strony drogi, w elewacji tylnej skrzydło, ustawione prostopadle, trójkondygnacyjne. Naprzeciwko omawianego domu nr 9, przy drodze do młyna powstał dom nr 5. Ustawiony kalenicowo dwukondygnacyjny budynek mieszkalny z końca XIX wieku. Z dachem łamanym, piętro w elewacji frontowej i tylnej przekryte prawie pionową połącią dachową z dwoma prostymi oknami. W ścianie szczytowej od północy para prostych wrót. Od południa wejście i dodatkowe wrota, w górnej połąci dachu lukarna z dachem pulpitowym. Obecnie budynek mieszkalny.

Dom nr 14-16 z pocz. XX wieku, przed wojną nazywany willą, należał do właściciela cegielni. Na planie litery T, z dodatkowym ryzalitem w obu elewacjach - frontowej i tylnej. Budynek murowany, otynkowany z gzymsami międzykondygnacyjnymi. Korpus pierwszej budowli dwukondygnacyjnej z facjatą na osi elewacji pięcioosiowej, zakończony dachem dwuspadowym z fryzem schodkowym pod okapem. Niżej duże okno porte fenetre, trójdzielne z łukiem odcinkowym, wychodzące na balkon, nad murowanym gankiem. W elewacji od strony podwórza na osi trójkondygnacyjne dodatkowe skrzydło w formie ryzalitu jednoosiowego z wejściem. Pierwsza bryła miała kształt litery L, następnie od strony zachodniej dostawiono dodatkowe skrzydło na planie prostokąta z dachem dwuspadowym, jednoosiowe (duże okna w ścianach szczytowych trójdzielne) i czteroosiowe, prostopadle do korpusu. Obecnie to budynek mieszkalny wielorodziny.

Stradów, mimo iż obecnie to mała, spokojna wioska, w okresie rozwoju gospodarczego w XIX w. stanowił prężnie rozwijający się ośrodek przemysłu - efektem czego są zabudowania, ciekawe pod względem architektonicznym i zaskakujące rozmiarami.

4.38. STRZEGANOWICE:

20.5 km na południowy zachód od Wrocławia, 7 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś ulicówka, wzmiankowana w 1155 r. jako Ztreganoici - należała wtedy do biskupstwa wrocławskiego. W 1245 r. - Streganouici, w roku 1312 - Streganowicz sprzedana przez księcia wrocławskiego Henryka VI (1311-1335), wrocławskiemu mieszczaninowi Gisco de Reste. W roku 1346 - Strzeganoicz, w 1351 r. - Strzechonowicz należała do Hanko de Reste, wkrótce potem Jan de Reste przekazał prawa książęce do Strigonowicz królowi czeskiemu Karolowi IV. W 1352 r. wieś Streganowicz/Passchowicz, otrzymała kapituła wrocławska od Przecława, biskupa wrocławskiego. Do sekularyzacji w 1810 r. miejscowość pozostawała w dobrach kapituły. Pod koniec XVIII w. we wsi istniał młyn wodny, a także wiatrak zbożowy. Po przejęciu majątku kościelnego wieś stanowiła własność państwa pruskiego - zarządzał nią królewski urząd Königl. Domain Amt Breslau, następnie Rent Amt Breslau. Jeszcze przed 1845 r. wykupił Strzegalowice baron von Kottwitz. W 1888 r. Fryderyk Walkhoff, dotychczasowy właściciel Sośnicy i Strzegalowicz sprzedał wieś Paulowi Naehrichowi, właścicielowi fabryki w Pustkowie Żurawskim. W I połowie XX wieku - wieś należała do Rittmeistra C. P. von Naehricha, funkcjonowała wtedy gorzelnia.

Strzegalowice - pocztówka z pocz. XX w.

Niemiecka nazwa Paschwitz, od 1937 r. została zmieniona na Fuchshübel. Pierwsza nazwa po wojnie brzmiała Strzyganowice w gminie Kąty Wrocławskie. Po 1945 r. gospodarstwa i ziemie zostały rozparcelowane pomiędzy przybywających polskich osadników. Folwark przeznaczono na gospodarstwo PGR, podległe Gniechowi-com. Gorzelnia funkcjonowała do lat 80-tych XX w.

Kościół we wsi istniał już na pewno w 1352 roku. Obecny, gotyc-

ki, p.w. Św. Stanisława pochodzi z przełomu XIV i XV wieku. W XVII wieku był to kościół o murowanym prezbiterium i zakrystii, nawie o konstrukcji szkieletowej, krytej stropem, z drewnianą wieżą. Wielokrotnie przebudowywany - po raz pierwszy w 1794 r. W roku 1796 powstała nowa nawa i dach, ostrołukowe okna w prezbiterium zmieniono na łukowe, w tym czasie prawdopodobnie dobudowano południową kruchtę. Kolejne remonty: 1827 r., 1854 r., 1881 r. (odnowienie wyposażenia), 1912 r., 1960 r., 1977 r. Ostatecznie powstał kościół jednonawowy, z węższym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie, powiększony o późniejszy przedsionek i zakrystię. Barokowe i historyzujące wyposażenie pochodzi z trzeciej ćwierci XIX wieku - ołtarz główny neobarokowy, organy. Cmentarz przykościelny zlikwidowano.

Przy drodze, na wschód od kościoła, zachował się pomnik poświęcony poległym w czasie I wojny światowej mieszkańcom wsi Strzeganowice. Na ceglanej podmurówce ustawiono kamień z tablicą, na której spisano w dwóch kolumnach nazwiska poległych i dodano płaskorzeźbę przedstawiającą miecz z inskrypcją: „Im Weltkrieg fielen für ihr Vaterland” („Poległym za ojczyznę w I wojnie światowej”).

Z lat 1910-1912 pochodzi folwark, po wojnie przekształcony w gospodarstwo PGR, obecnie w prywatnych rękach - siedziba gospodarstwa rolnego. Zabudowania rozłożone wokół prostokątnego dziedzińca, w części centralnej znajdował się kiedyś dwór z XVIII wieku na wcześniejszych fundamentach, na planie prostokąta z dachem mansardowym, ustawiony kalenicowo. Murowany, otynkowany, dwutraktowy, elewacja pięcio- i dwuosiowa. Przebudowany ok. 1975 r. Na zachód od niego budynek obory, obecnie magazyn. Za oborą-magazynem dwa podobne budynki mieszkalne parterowe z dachem naczółkowym, ustawione kalenicowo do głównej drogi, z otworami okiennymi wykończonymi cegłą. Naprzeciw obory-magazynu budynek mieszkalny nr 43, dwukondygnacyjny, z dachem naczółkowym. Po przeciwnej stronie drogi budynek stodoły.

Dawny browar nr 1 zlokalizowany jest na drugim końcu wsi. Browar z początku XX wieku, po wojnie przekształcono na gorzelnię, która działała do lat 80-tych XX wieku. Budynek murowany, nieotynkowany, wykończony cegłą, dwukondygnacyjny, na kamiennej podmurówce, z dachem dwuspadowym. Od podwórza skrzydło, również z dachem dwuspadowym, prostopadle do korpusu. Elewacja główna pięciosiowa, z wejściem na osi ujętym lizenami, lizeny wokół wejścia również od strony podwórza i w narożach budynku. Otwory okienne z łukiem odcinkowym, od frontu w pierwszej kondygnacji większe (część okien od podwórza zmieniona). Obok zachował się komin ceglany.

Zabudowa wsi w większości pochodzi z II połowy XIX wieku i początku wieku XX. Wśród niej dekoracją i kubaturą wyróżnia się dom i gospodarstwo nr 19-21 - zlokalizowane naprzeciw kościoła. Z koń-

ca XIX wieku, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny budynek z dachem dwuspadowym, ustawiony szczytowo. W elewacji głównej (pierwotnie siedmioosiowej, część budynku nr 21 ze zmienionymi otworami okiennymi) na osi pseudoryzalit z wejściem ujętym parami pilastrów w wielkim porządku (tylko jedna para zachowana), szczyt trójkątny z okulusem. Naprzeciwko domu mieszkalnego, w głębi podwórza, szachulcowa stodoła z dachem dwuspadowym i z parą wrót na przestrzał, po obu stronach. Tego typu zabudowa gospodarcza była typowa dla okolicznych wsi jeszcze w I poł. XIX wieku, później częściej powstawały zabudowania murowane o konstrukcji ceramicznej. Obiekty fachwerkowe nie zachowały się w dużej liczbie, warto jednak pamiętać, że były popularne na Dolnym Śląsku i tworzyły charakterystyczny krajobraz wsi.

Przez Strzeganowice przebiegał na początku 1945 roku szlak Marszu Śmierci, którym określa się tragiczną ewakuację więźniów niemieckich podobozów pracy - głównie z Fünfteichen (dziś Miłoszyce, gm. Jelcz-Laskowice) do Gross Rosen. W Strzeganowicach odkryto po wojnie zbiorowe mogiły ofiar marszu, zmarłych z wycieńczenia i rozstrzelanych. Dwa masowe groby zostały ekshumowane w latach 70-tych XX w. i przeniesione na cmentarz w Kątach Wrocławskich.

4.39. SZYMANÓW:

Ulicówka, położona 29.5 km na południowy zachód od Wrocławia, 6 km na południowy zachód od Kątów.

W 1274 r. wójt Kątów - Nikolaus, kupił Simsdorf od Konrada z Sobótki, dla swoich dzieci Piotra i Pawła. W źródłach pojawia się jeszcze wzmianka z 1314 r. z nazwą wsi zapisaną jako Semsicz, a w 1318 r. jako Symakowicz.

W I połowie XIX wieku folwark Simschütz podlegał Milinowi (gmina Mietków). W 1820 r. folwark spłonął i zaczęto go odbudowywać, jednak do naszych czasów nie przetrwał.

Dziś wieś złożona jest z dziewięciu gospodarstw rozrzuconych swobodnie wzdłuż drogi, większość domów ustawiona kalenicowo w otoczeniu budynków gospodarczych. Zachowane obiekty pochodzą z końca XIX wieku i początku XX. W przeważającej części są to zagrody z parterowymi domami mieszkalnymi, z dachami dwuspadowymi oraz wykończeniem szczytów w drewnie. Budynki gospodarcze przy każdym domu, murowane, niekiedy drewniane, z dachami dwuspadowymi.

Do 1945 r. Simschütz znajdowała się w powiecie Środa Śląska (Kreis Neumarkt), po 1945 r. Szymanów w gminie Kąty Wrocławskie. Szymanów rozparcelowano pomiędzy osadników polskich, zachował charakter rolniczy.

4.40. WOJTKOWICE:

Wieś położona 26 km na południowy zachód od Wrocławia, 5 km na południowy wschód od Kątów Wrocławskich.

Wieś ulicówka, wzmiankowana w 1309 r. jako Woickowitz - darowana Boguszowi z Pogorzeli przez księcia legnickiego Bolesława III i księcia wrocławskiego Henryka VI. W 1314 r. bracia Heinzcho i Myrsantho z Pogorzeli sprzedali Woychowicz mieszczaninowi wrocławskiemu Heidenrichowi von Mülheim. W 1329 r. - Woytkewicz - była własnością Alberta von Pack. Kolejna wzmianka pochodzi z roku 1492, kiedy to wieś Woytkewicz została sprzedana przez Walentego Scheuerleina klasztorowi premonstratensów Św. Wincentego z Wrocławia, zakonnicy władali wsią do sekularyzacji mienia kościelnego w 1810 r. Kilka lat później dobra zakupił graf Blücher von Wahlstatt, dziedzic Krobielowic. Rodzina Blücherów zatrzymała wieś w swym posiadaniu do 1945 r.

Jeszcze w 1937 r. Woigwitz, w wyniku zmiany nazwy na bardziej niemiecko-brzmiącą, zaczęto nazywać Albrechtsau, w powiecie Wrocław (Kreis Breslau). Po 1945 r. Wojtkowice znalazły się przejściowo w gminie Gniechowice, od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie. Wieś w całości została rozparcelowana pomiędzy polskich osadników.

Kościół p.w. Św. Jana Nepomucena stanowi dominujący obiekt we wsi. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1329 r. Obecny renesansowo-neogotycki, wzniesiono staraniem opata Jana Cyrusa w 1569 r., na miejscu starszego. Murowany, jednonawowy z węższym prezbiterium na planie kwadratu. Czworoboczna czterokondygnacyjna wieża z zachowanym herbem opata Jana Cyrusa. Między kruchtami a nawą zachowały się renesansowe portale z 1569 r. Wyposażenie w większości barokowe - ołtarz główny z około 1670 r. Do roku 1723 kościół był pod wezwaniem św. Wojciecha, wielokrotnie remontowany (w latach: 1760, 1812, 1843, 1853). W 1869 r. przebudowano wieżę. Kolejne renowacje miały miejsce jeszcze w latach: 1902, 1935, 1938. Kościół stał się pierwotnym miejscem spoczynku marszałka Blüchera do czasu wybudowania mauzoleum

Wojtkowice - kościół

w Krobielowicach. Na cmentarzu przykościelnym zachowało się kilka płyt nagrobnych z początku XX wieku. Cmentarz użytkowany jest do dziś.

Zabudowa wsi w większości z II połowy XIX wieku i początków XX wieku. Warto przyjrzeć się jednemu z większych domów we wsi (nr 21). Jest to budynek mieszkalny z II połowy XIX wieku, murowany, piętrowy, z dachem dwuspadowym ustawiony szczytowo (dawniej z dwiema lukarnami w połąci dachowej - nie zachowały się). Elewacja cztero- i sześciosiowa, część okien zamurowana, w niektórych zachowały się metalowe lambrekiny. W ścianie szczytowej dwie pary pilastrów w narożach, w szczycie cztery okna zamknięte arkadowo, dwa większe ujęte parą mniejszych, ponad nimi okulus. W elewacji frontowej od podwórza pary pilastrów dzielą elewację na trzy pola, w każdym polu po dwa prostokątne okna.

Do domu przylega od tyłu budynek gospodarczy, również dwukondygnacyjny z dachem dwuspadowym. Po drugiej stronie podwórza ustawiona kalenicowo obora z roku 1880, murowana z dachem dwuspadowym, połączona ze stodołą z tego samego okresu. Otwory wejściowe i okienne wykończone cegłą. Zachował się ceglany mur częściowo otynkowany, z pozostawionymi bez tynku ceglanymi słupkami i fryzem z ustawionych narożnie cegieł. Gospodarstwo jest dobrym przykładem bogatej zagrody XIX-wiecznej z wielopokoleniowym domem mieszkalnym i rozbudowanymi budynkami dla zwierząt hodowlanych i magazynowania plonów.

Wojtkowice - kaplica przydrożna

Za domem, przy drodze stoi kaplica domkowa neogotycka, ustawiona szczytowo. Murowana z cegły, otynkowana, na planie kwadratu, z ostrołukowymi oknami, z dachem dwuspadowym i sterczynami w formie słupków, zakończonych daszkami dwuspadowymi. Z wnątką na figurę i napisem nad wejściem: „Erbaut zur Ehre Gottes

von Franz Steinich 1854” (Dla naszego Boga wybudował Franz Steinich w 1854 r.).

4.41. WSZEMIŁOWICE:

Wieś ulicówka, 23 km na południowy zachód od Wrocławia, 2 km na północ od Kątów Wrocławskich. W 1323 r. wzmiankowana jako Schymelwicz, odsprzedana przez Heidenricha von Mulheym braciom Giselherowi i Janowi Colneri. W 1336 r. Schymelwicz nabył mieszczanin wrocławski Nicolas von Neisse. W 1353 r. w źródłach pod nazwą Schimilwicz. W 1540 r. przekazana została przez Petera von Prockendorf komendzie joannitów Corpus Christi we Wrocławiu (Commende Corpus Christi). Do sekularyzacji w 1810 r. Wszemiłowice stanowiły własność zakonników przy kościele Bożego Ciała we Wrocławiu. Następnie zostały przejęte przez urząd królewski - Königl. Rent Amt, po 1830 r. - Königl. Domain Amt, który wystawił majątek na sprzedaż. Ok. 1880 r. Wszemiłowice stanowiły dobra dziedziczne fundacji Franz Kuschel'sche Erben. W latach 1891-1910 właścicielem posiadłości był Hans Zimmer. Kolejna wzmianka pochodzi z 1921 r. Poza kilkoma gospodarstwami rolniczymi we Wszemiłowicach istniał wtedy majątek dziedziczny Stillerów-Stiller'sche Erben. We wsi funkcjonowała gorzelnia, a produkcja rolna nastawiona była na uprawę buraka cukrowego.

Do 1937 r. używano nazwy Schimmelwitz, zmienionej następnie na Zweibach, w powiecie Środa Śląska (Kreis Neumarkt). Po 1945 r. przez kilka lat wieś nazywano Siemiałowice lub Simitowice, w gminie Kąty Wrocławskie. Część zabudowań została zniszczona, pozostałe gospodarstwa rozparcelowano pomiędzy osadników.

Przy budynku nr 7, w narożu istniejącej zabudowy zachowała się kapliczka św. Jana Nepomucena. Przydrożna kaplica neogotycka pochodzi z II połowy XIX wieku lub początku XX w., murowana, z niszą zamkniętą łukiem ostrym, ujętym dwoma słupami zakończonymi sterczynami. W niszy figura z piaskowca, przedstawiająca świętego z połowy XVIII wieku.

Z pośród zabudowy wyróżnia się dom nr 20 z po-

Wszemiłowice - figura św. Jana Nepomucena

łowy XIX wieku. Przebudowany w XX wieku, murowany, piętrowy, ustawiony szczytowo, z dachem naczółkowym ze świetlikami. Obok ustawiony kalenicowo parterowy budynek mieszkalny nr 18, z dachem dwuspadowym. Pomiędzy nimi wjazd przez bramę z łukiem koszowym oddzieloną filarem od wejścia dla pieszych, również zamkniętą arkadowo. Szczyt bramy prosty, wykończony dachówkami i płycinami w tynku. W głębi podwórza, ustawiona kalenicowo stodoła, z dachem dwuspadowym i otworami wejściowymi oraz okiennymi wykończonymi cegłą. Za domem nr 20 drugi budynek gospodarczy, przylegający do niego.

Przy przejeździe kolejowym stoi domek dróżnika (nr 30) - parterowy budynek z użytkowym poddaszem, typowy dla architektury kolejowej końca XIX i początku XX wieku. Na planie kwadratu z niższą przybudówką, obie części przekryte dachem dwuspadowym, wykończenie szczytów w drewnie. Wejście od torów zakończone łukiem koszowym. Prawdopodobnie remont w 1967 r. (data w postaci dachowej) zmienił wygląd elewacji.

4.42. ZABRODZIE:

Wieś ulicówka 10 km na południowy zachód od Wrocławia, 19 km na północny wschód od Kątów Wrocławskich.

W 1360 r. miejscowość Czwebroth stanowiła własność Katheriny Zweybrottin. W 1397 r. - Czweybrot, od 1398 r. - Czwebroit, od 1409 r. - Zweibrod, w latach 1482-1678 - Zweibrod, w 1845 r. - Zwibrod. Przez cały XVIII wiek posiadłość w Zabrodziu należała do szlachty. W 1795 r. właścicielem był Wolfram Christian von Arzt, przed nim Zabrodzie w posiadaniu panów von Knobelsdorf. W okresie wojen napoleońskich majątki Cesarzowice i Zabrodzie, między rokiem 1807 a 1813, przeszły w ręce kupca wrocławskiego - Augusta Fryderyka Lübberta. W latach 1830-1852 w źródłach występuje jako właściciel Eduard Lübbert. W tym czasie we wsi istniał pałac, wiatrak i szkoła ewangelicka. W II połowie XIX wieku, na pewno w 1873 r., wieś znalazła się w posiadaniu Hauptmanna Mortimera von Johnston. W rodzinie von Johnston pozostała do 1945 r. Na początku XX wieku majątek przejął Gustaw von Johnston, właściciel Sadowic i klucza dziesięciu okolicznych wsi.

Zweibrod do 1945 r. podlegał pod powiat Wrocław (Kreis Breslau), po wojnie najpierw w gminie Smolec do 1954 roku, obecnie Kąty Wrocławskie.

Po 1945 r. Zabrodzie przeznaczono na osadnictwo spółdzielczo-parcelacyjne. Do 1946 r. wioską zarządzał Wojskowy Urząd Bezpieczeństwa. Na trzydzieści gospodarstw trzy domy i cztery budynki gospodarcze zniszczono, dwa inne domy mieszkalne uszkodzono. W 1949 r. wszystkie gospodarstwa były już zasiedlone, a w wiosce powstało Państwowe Gospodarstwo Rolne, z czasem podległe Stacji Hodowli Roślin w Sadkowie.

Pałac z lat 1872-1873 został zburzony w trakcie oblężenia Wrocławia - poza parkiem krajobrazowym i metalowym kutym ogrodzeniem nie zachował się po nim żaden ślad. Pośród zabudowań mieszkalnych podlegających pałacowi można wymienić dwie oficyny mieszkalno-gospodarcze z przełomu XIX i XX wieku - nr 6 i nr 10, zlokalizowane tuż przy głównej drodze.

Na obrzeżach parku, w jego północno-zachodniej części stoi dawny dom ogrodnika nr 5. Parterowy z poddaszem użytkowym, na planie litery T z drewnianym gankiem i otynkowanym parterem, szczyty o konstrukcji szachulcowej z wypełnieniem ceglany.

Zabudowania folwarku dworskiego pochodzą z przełomu XIX i XX wieku: większość budynków ustawiono w jednej linii, prostopadle do nich leży tylko budynek obory i kuźni - tworzą plan krzyża z pustym placem w części centralnej. Pozostałe zabudowania pochodzą z II połowy XX wieku. W północnej części podwórza, bliżej drogi znajduje się oficyna mieszkalna nr 9 - pierwotnie dom rządcy z przełomu XIX i XX wieku. Na kamiennej podmurówce, murowany, na planie prostokąta, ustawiony kalenicowo do ulicy, z dachem naczółkowym. W elewacji frontowej i tylnej dwuosioowy ryzalit środkowy, z dachem dwuspadowym i ozdobnym belkowaniem w szczycie. Wejście od strony zachodniej, w ścianie szczytowej, z większymi oknami niż w pozostałych elewacjach - wszystkie z łukiem odcinkowym. Po 1949 r. budynek przeznaczono na biura i mieszkania SHR Zabrodzie.

Dom mieszkalny nr 8 również z przełomu XIX i XX wieku. Na kamiennej podmurówce, piętrowy z poddaszem użytkowym i dachem dwuspadowym. Ryzalit środkowy trójosiowy z wejściem między dwoma oknami, na piętrze okno środkowe ujęte dwiema parami wąskich okien, w szczycie okulus z fryzem ceglany, schodkowym. Elewacje ścian szczytowych również z fryzem ceglany schodkowym i okulusem. Gzymsy międzykondygnacyjne i podokapowe ceglane, elewacja otynkowana. Okna z łukiem odcinkowym, siedem osi od frontu, pięć z boku, dwa dodatkowe wejścia w ścianie szczytowej. Obecnie budynek nieużytkowany. W tej samej linii zabudowy garaż z II połowy XX wieku i stodoła.

Za domem nr 8 dawna kuźnia z przełomu XIX i XX wieku. Parterowy budynek, z użytkowym poddaszem i dobudowaną od północy dwukondygnacyjną wieżą na planie kwadratu, z dachem namiotowym. Dach korpusu dwuspadowy z jednym naczółkiem, trzy duże okna z łukiem pełnym w elewacji bocznej. Łuki okien i wejść zakończone cegłą, podobnie jak opaskę ceglana wokół elewacji oraz fryz schodkowy w szczycie zachodnim. Wejście na poddasze od strony wschodniej, od zachodu brama z łukiem koszowym. Po 1949 r. budynek pełnił funkcję warsztatu samochodowego, obecnie stoi opuszczony.

W podobnej formie powstały obora i budynek gospodarczo-mieszkalny, pochodzące z tego samego okresu rozbudowy fol-

warku. Obora II, z przełomu XIX i XX wieku, ustawiona została prostopadle do pozostałych budynków gospodarczych, wyróżnia się estetyką elewacji - otynkowana z podziałem blendami.

Zabudowania wsi w większości pochodzą z XIX i XX wieku. W tym czasie funkcjonowała szkoła katolicka, sklep i gospoda.

4.43. ZACHOWICE:

Wieś wielodrożnicowa położona 26 km na południowy zachód od Wrocławia i 10 km na południe od Kątów Wrocławskich. W 1217 r. wzmiankowana jako Zachouici - dar dla biskupstwa wrocławskiego od Zachariasza, syna Artwiga (Artwicusa) - od jego imienia prawdopodobnie pochodzi nazwa miejscowości. W 1256 r. - Zethonaterki, 1317 r. - Sachenkirch. Niemiecka nazwa Galgenberg oznaczała Szubieniczną Górę, z czasem zaczęto nazywać wieś Sachwitz, po 1937 r. zmieniono na Martinsgrund. Nazwa Szubieniczna Góra wiązała się z istnieniem w średniowieczu szubienicy na północ od wioski, na niewielkim wzniesieniu 187 m n.p.m., w pobliżu wyrobiska.

W 1795 r. właścicielem był pan von Pertkenau, przed nim zarządzał wsią baron von Stillfried. Na początku XIX wieku wieś zakupił Heinrich von Zedlitz, z myślą by wieś stanowiła część fundacji dla pańien z rodu von Zedlitz - od 1838 r. do 1945 r. fundacja Zedlitz'sche Fräuleinstift sprawowała zarząd nad majątkiem.

Sachwitz w powiecie Środa Śląska (Kreis Neumarkt), przemianowano w 1945 r. na Zachowice, najpierw w gminie Gniechowice, od 1954 r. w gminie Kąty Wrocławskie. Folwark został przeznaczony na gospodarkę spółdzielczą, od 1949 r. funkcjonował PGR Zachowice, podległy Gniechowicom, pozostałe gospodarstwa przeznaczono dla osadników.

Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP stoi na miejscu pierwszej świątyni, wspomnianej już w 1217 r. Obecną gotycką świątynię prawdopodobnie zbudowano w roku 1514. W 1723 r. kościół znajdował się w złym stanie technicznym i był remontowany ok. połowy XVIII wieku, następnie w latach: 1837 i 1868. Kolejna przebudowa to rok 1891 - rozebrano wtedy drewnianą i postawiono murowaną wieżę, rozebrano kruchtę południową i dobudowano kaplicę. W 1893 r. powstały dwa nowe neogotyckie ołtarze boczne. Neogotycki ołtarz główny dodano w 1899 r. W efekcie powstał kościół jednonawowy z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, sklepienie krzyżowe przykrywa prezbiterium, w nawie strop podwieszany. Wyposażenie pochodzi z różnych okresów: poza neogotyckimi ołtarzami i amboną elementy barokowe i rokokowe.

Cmentarz przykościelny został zlikwidowany, ale zachował się mur ceglany z renesansowymi płytami nagrobnymi rodziny von Seidlitz (Siedlicz) z lat 1578-1612:

- Elisabeth von Seidlitz z Kunau (Seidlitz), Mierschelwitz, Schiebangwitz, Wiegemonda - płaskorzeźba z 1579 r. przedstawia dziew-

Zachowice - mur kościelny z płytami nagrobnymi

czynę w otoczeniu czterech herbów, siostrę Paula von Seidlitz,
- Valentin Asman von Seidlitz z Kunau, Mierschelwitz, Schiebangwitz, Wiegemonda - płaskorzeźba z 1582 r. przedstawia niemowlę w powijakach w otoczeniu czterech herbów, synka Paula von Seidlitz z Kunau i Strusa,

- Paul von Seidlitz - płaskorzeźba przedstawia dziecko w otoczeniu czterech herbów, synka Paula von Seidlitz z Kunau i Strusa,
- Freidrich von Seidlitz, synek Hansa von Seidlitz z Mierschelwitz, płaskorzeźba z 1597 r. (?) przedstawia dziecko w otoczeniu czterech herbów,

- Anna von Seidlitz und Sigerd, córeczka Davida von Seidlitz und Sigerd z Czerńcyc, zmarła w 1608, mając rok i cztery tygodnie.

- Panna von Seidlitz (herby: Seidlitz, Rothkirch, Schield i Köckeritz), córka Waldemara von Seidlitz z Czerńcyc, zmarła 1612 r.

- Fragment epitafium przedstawiającego klęczącego na hełmie rycerza w pozie modlitewnej, ok. 1600 r.

- Epitafium renesansowe pana z Mierschelwitz, Schiebangwitz, Wiegemonda, przedstawia stojącego rycerza z opuszczonym mieczem.

Za kościołem zachował się jeszcze grobowiec rodziny Brauer i kilka nagrobków z XIX wieku.

We wsi przeważa zabudowa z II połowy XIX wieku i początków XX, kilka domów powstało w czasach nam współczesnych.

Dom przy ul. Piwnej 7, z roku 1902 - pierwotnie klasztor elżbietanek pełnił tę rolę również po wojnie, będąc nadal siedzibą sióstr elżbietanek i przedszkola, które prowadziły. Budynek dwukondygnacyjny z ryzalitem, na planie prostokąta, na kamiennej podmurówce, ustawiony szczytowo, z dachem naczółkowym i z lukarną dwuosową zakończoną szczytem łukowym z falistymi spływami.

Podział elewacji gzymsami i lizenami. Otwory okienne prostokątne z obramowaniem w tynku, w części centralnej na piętrze okno łukowe, w szczycie ryzalitu para okien z łukiem pełnym. Obecnie z dobudowanym w II połowie XX wieku gankiem.

Dom przy ul. Słonecznej 27, z początku XX wieku, na planie prostokąta to dwupiętrowy budynek na kamiennej podmurówce, który prawdopodobnie należał do szkoły ewangelickiej. Obecnie elewacja gładka, jedynie z gzymsem podokiennym w trzeciej kondygnacji i gzymsem wieńczącym oraz płycinami w tynku ponad gzymsem. Na osi szczyt schodkowy z symbolem krzyża. Obecnie to budynek mieszkalny wielorodzinny.

4.44. ZYBISZÓW:

Wieś położona 11 km na południowy zachód od Wrocławia i 13.5 km na południowy wschód od Kątów. Rozwinęła się wokół folwarku. W 1353 r. wzmiankowana jako Syboschow, w 1338 r. Sebischau. W XVII wieku właścicielką była pani Helena Fesselinger, z domu Lindeiner. Po śmierci męża, jako jedyna dziedziczka majątku, za zgodą starosty krajowego księstwa wrocławskiego zdecydowała się samodzielnie władać majątkiem, co w owych czasach było rzadkością (wdowy raczej sprzedawały majątki po mężach). Niestety, pod naciskiem otoczenia lub nie dając sobie rady, dwa lata później sprzedała dobra w Zybiszowie i Jeszkowicach - w 1680 r. obie wsie nabył Gottfryd von Männich. Po jego śmierci doszłoby prawdopodobnie do podziału spuścizny pomiędzy trzech synów, jednak w 1713 r. Karol Filip von Männich oraz Jan von Männich zrzekli się praw do spadku na rzecz trzeciego z braci Gottfryda Aleksandra. Po 60 latach, w 1775 r. dotąd niepodzielny majątek uległ podziałowi pomiędzy wnuków Gottfryda - Aleksandra Kaspra i Józefa Wacława von Männich. Wkrótce Zybiszów został sprzedany szlachcicowi von Döbschutz, a w 1795 r. właścicielem był już von Stegmann. W latach trzydziestych XIX wieku majątkiem zarządzał pan Pitschke - już wtedy istniał pałac. W roku 1856 panią Zybiszowa była Johanne Caroline von Pückler, dziesięć lat później pan Franz Bauch. W 1873 r. źródła wspominają Carla Menzendorf in Goschütz tzn. z Goszcza, w powiecie oleśnickim. Od 1880 r. zarządzał Hauptmann Ferdinand von Lippe. Od niego wieś odkupił około 1886 roku Georg Skutsch. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku majątek przeszedł na własność Gottharda von Wallenberg - Pachaly, bankiera z Wrocławia, właściciela Smolca. W rękach jego rodu wieś pozostała do końca drugiej wojny światowej.

Siebischau do 1945 r. administracyjnie podlegał powiatowi ziemskiemu Wrocław (Kreis Breslau). W latach 1945-54 przejściowo znajdował się w gminie Smolec, obecnie gmina Kąty Wrocławskie. Pierwsza spolszczona nazwa po 1945 r. brzmiała Zębów i Zębiszów, wtedy folwark podlegał Fabryce Wodomierzy Wrocławskich, po-

została część wsi rozparcelowano pomiędzy osadników. Po 1949 r. powstało gospodarstwo PGR, powiązane z Sadkowem. A pola Zybiszowa stały się poletkami doświadczalnymi nowych upraw Stacji Doświadczalnej Oceny Odmian, wtedy nazywanej jeszcze Stacją Oceny Nasion.

Dominującym elementem wsi pozostał dawny pałac, w otoczeniu folwarku i parku. Park krajobrazowy zlokalizowano od strony północnej, od południa wokół prostokątnego dziedzińca znalazły się zabudowania gospodarcze, z których w skrzydle wschodnim zachowała się dawna stajnia z oborą - obecnie magazyn, w skrzydle zachodnim obora - dziś również magazyn Stacji Doświadczalnej Oceny Odmian. Obecny pałac pochodzi z lat 20-tych XX wieku, jednak wcześniejsza rezydencja powstała prawdopodobnie ok. 1830 r. To budynek dwukondygnacyjny z poddaszem i suteroną. Dach czterospadowy z pięcioma lukarnami wole oczy. Wejście północne i południowe zdobią piaskowcowe portale z supraportami - portal północny o formie wklęsło-wypukłej, kształtem zbliżonej do korony, z podwieszoną latarnią z motywem liści akantu. Portal południowy półkolisty z belkowaniem i palmetą. Od wschodu dobudowano węższe skrzydło, a obecnie jeszcze dodatkowo parterową przybudówkę. Otwory okienne zmieniono. Pałac jest budynkiem mieszkalnym wielorodzinnym i siedzibą firmy rolnej. Zachował się fragment ogrodzenia z słupkami w formie zbliżonej do bastionów.

■ Zybiszów - zdjęcie pałacu z lat 30-tych XX w.

5.0. SŁOWNIK POJĘĆ I SKRÓTÓW:

Allodium - forma własności ziemskiej w średniowieczu - dobra dziedziczne wolne od zobowiązań i ciężarów feudalnych.

ANR - Agencja Nieruchomości Rolnych

Campanilla - wieża kościelna z dzwonnica, stojąca obok kościoła, w typie włoskim.

Chronostych - sposób zapisywania dat rocznych, stosowany zwłaszcza w okresie baroku. Alfabetem łacińskim zapisywano tekst stosując zarówno małe jak i duże litery: I, V, X, L, C, D, M. Duże litery odczytywano jako cyfry rzymskie - po złożeniu wyróżnionych liter otrzymywano datę np. na cokole figury św. Jana Nepomucena w Skalce.

DOW - Dowództwo Okręgu Wojskowego

Etablissement - lokal gastronomiczno-rozrywkowy, najczęściej z salą taneczną i ogródkiem letnim, czasem również z pokojami hotelowymi. Popularny w Niemczech na początku XX wieku.

Fachwerk - mur pruski, konstrukcja szachulcowa, stelaż konstrukcyjny wykonany z drewna z wypełnieniem gliną lub cegłą.

Feldmarszałek - najwyższy stopień generalski w Prusach, nadawany wyłącznie za szczególne zasługi na polu bitwy- dla Blüchera była to nagroda za pokonanie Napoleona Bonaparte pod Waterloo.

Feston - girlanda, motyw dekoracyjny w architekturze, przypominający tkaninę lub wieniec z kwiatów i owoców.

Glorietta - nadbudówka na planie koła przykryta kopułą lub hełmem, wieńczy najwyższą kondygnację budynku.

Freiherr - najniższy i jeden z najstarszych niemieckich tytułów arystokratycznych, baron.

Hauptmann - dowódca kompanii piechoty.

Krenelaż - blankowanie, zwieńczenie muru w formie ząbkowania. Element dekoracyjny częsty w neogotyku.

Lambrekin - element dekoracyjny okna, najczęściej wykonany z metalu na wzór krótkiej firanki lub zasłonki, zacinającej częściowo okno.

Landrat - odpowiednik starosty, naczelnik powiatu w Królestwie Pruskim - zarządzał administracją, nadzorował policję, przewodniczył sejmikowi i wydziałowi powiatowemu.

Leutnant - stopień oficerski, w polskim wojsku odpowiada stopniowi porucznika.

Łan - miara powierzchni ziemi stosowana od średniowiecza, wielkością różniła się zależnie od regionu i okresu historycznego; najczęściej stosowano mały łan - 17,95 ha, duży łan - 24,2 ha.

Maswerk - dekoracyjny podział okna w budowlu gotyckiej. Maswerk składał się z elementów geometrycznych wykonanych w cegle lub kamieniu (koła, odcinków koła, stylizowanych liści, „rybich pęcherzy”). Maswerki stosowano do wypełniania otworów okiennych, rozet, balustrad i in. elementów architektonicznych.

MO - Milicja Obywatelska.

Munitio - średniowieczna wieża mieszkalna.

NSDAP - Narodowo-Socjalistyczna Niemiecka Partia Robotników.

Obristleutnant - potem Oberstleutnant, tytuł wojskowy, którego polskim odpowiednikiem jest dowódca pułku.

OUL - Obwodowy Urząd Likwidacyjny.

Palmeta - motyw dekoracyjny w formie wachlarzowo rozłożonego liścia palmy.

Piano nobile - w architekturze pałacowej wysoka kondygnacja, zwykle pierwszego piętra, z salami reprezentacyjnymi.

PGR - Państwowe Gospodarstwo Rolne.

PNZ - Państwowe Nieruchomości Ziemskie.

Porte fenetre - okno sięgające do podłogi, charakterystyczne dla architektury pałacowej XVIII-XIX w.

PPR - Polska Partia Robotnicza.

PPS - Polska Partia Socjalistyczna.

Prepozyt - w Kościele rzymskokatolickim przewodniczący kapituły kanoników - kapituły katedralnej lub kolegiackiej.

Premonstratensi - inaczej norbertanie, zakon rzymskokatolicki założony w XII wieku.

PSL - Polskie Stronnictwo Ludowe.

PUR - Państwowy Urząd Repatriacyjny.

Putto - motyw dekoracyjny w architekturze, w formie rzeźby/płaskorzeźby przedstawiającej małe dziecko.

PUZ - Państwowy Urząd Ziemski.

PZPR - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza.

Rittmeister - dowódca kompanii kawalerii.

SB - Służby Bezpieczeństwa.

Sekularyzacja - zeświecczenie, termin oznaczający przejęcie w 1810 r. majątków kościelnych przez państwo pruskie po przegranej wojnie z Napoleonem Bonaparte, głównym powodem była potrzeba spłaty kontrybucji wojennych.

SL - Stronnictwo Ludowe.

Supraporta - dekoracja rzeźbiarska umieszczana nad wejściem, czasem pokryta również polichromiami, charakterystyczna dla okresu baroku, ale również rokoko i klasycyzmu.

UB, PUBP - Urząd Bezpieczeństwa.

UNRRA - Organizacja Narodów Zjednoczonych d.s. Pomocy i Odbudowy.

Weichbild - w średniowieczu okręg administracyjny.

ZPNZ - Zrzeszenie Państwowych Nieruchomości Ziemskich.

6.0. INDEKS NAZW MIEJSCOWOŚCI POLSKO-NIEMIECKICH

1. BARANOWICE - Baara, Bahra (1939-45), Plechów (lata 40. XX w.)
2. BLIŻ - Pleische
3. BOGDASZOWICE - Puschwitz
4. CESARZOWICE - Blankenau
5. CZERŃCZYCE - Kapsdorf
6. GĄDÓW - Alt Gandau, Polnisch Gandau, Stara Gondawa (lata 40. XX w.)
7. GNIECHOWICE - Gnichwitz, Yorkschwert, Altenrode (1937-45)
8. GÓRZYCE - Guhrwitz, Burgweiler (1937-45)
9. JASZKOTLE - Jaschkittel, Jaschgüttel, Jesionowice (lata 40. XX w.)
10. JURCZYCE - Jürtsch, Jürgen (1937-45 r.)
11. KAMIONNA - Kammendorf bei Kanth, Kamienica (lata 40. XX w.)
12. KĘBŁOWICE - Kammelwitz, Kammfeld (1937-45), Kamilowice (lata 40. XX w.)
13. KOZŁÓW - Koslau, Kiesgrund (1937-45)
14. KILIANÓW - Landau
15. KROBIELOWICE - Krieblowitz, Blüchersruh (1937-45 r.), Krzebłowice (lata 40. XX w.)
16. KRZEPTÓW - Kriptau
17. MAŁKOWICE - Malkwitz
18. MOKRONOS DOLNY - Niederhof
19. MOKRONOS GÓRNY - Oberhof
20. NOWA WIEŚ KAĆKA - Neudorf bei Kanth
21. NOWA WIEŚ WROCŁAWSKA - Neudorf bei Breslau, Nowa Wieś Polska (1945-1946)
22. PEŁCZNICA - Polsnitz, Brückenfelde (1937- 45 r.)
23. PIETRZYKOWICE - (Polnisch) Peterwitz, Petersweiler (1937-45 r.)
24. ROMNÓW - Rommenau, Romanów (lata 40. XX w.)
25. RÓŻANIEC - Rosenvorwerk, Klein Schosnitz, Klein Reichbergen
26. RYBNICA - Reibnitz
27. SADKÓW - Gross Schottgau
28. SADKÓWEK - Klein Schottgau
29. SADOWICE - Sadewitz, Schill (1937-45 r.)
30. SAMOTWÓR - Romberg
31. SKAŁKA - Schalkau, Siołków (lata 40. XX w.)
32. SMOLEC - Schmolz, Smolice Śląskie (lata 40. XX wieku)
33. SOKOLNIKI - Zaugwitz, Trutzflut (1937-45 r.)
34. SOŚNICA - Schosnitz, Reichbergen (1937- 45 r.)
35. STARY DWÓR - Althof
36. STOSZYCE - Stöschwitz, Eichdamm (1937-45 r.), Stopczyce (lata 40. XX w.)
37. STRADÓW - Stradau
38. STRZEGANOWICE - Paschwitz, Fuchshübel (1937-45 r.), Strzyganowice (lata 40. XX w.)
39. SZYMANÓW - Simschütz

- 40. WOJTKOWICE - Woigwitz, Albrechtsau (1937-45 r.)
- 41. WSZEMIŁOWICE - Schimmelwitz, Zweibach (1937-45 r.), Siemiłowice (lata 40. XX w.)
- 42. ZABRODZIE - Zweibrodth
- 43. ZACHOWICE - Sachwitz, Martinsgrund (1937-45 r.)
- 44. ZYBISZÓW - Siebischau, Zębów (lata 40. XX w.)
- 45. KAŁY WROCŁAWSKIE - Canth, Kanth (1930-45 r.)

7.0. INDEKS ZDJĘĆ I IKONOGRAFII:

1. XXXXXXXXX, okładka.
2. Kąty Wr. - zdjęcie lotnicze z 1938 r.; zbiory SMZK, s. 4.
3. Kąty Wr. - pocztówka z 1903 r. - kościół kat., widok z lotu ptaka, ratusz, nieistniejący Dom Wspólnoty Ew.; zbiory SMZK, s. 6.
4. Kąty Wr. - wieża ratuszowa od str. pd; zdjęcie własne 2009 r., s. 9.
5. Kąty Wr. - zdjęcie z lotu ptaka; zdjęcie UMiG, s. 23.
6. Kąty Wr. - ratusz, zdjęcie UMiG, s. 25.
7. Kąty Wr. - pierzeja wschodnia (z apteką); zdjęcie własne 2009 r., s. 26.
8. Kąty Wr. - kamienica nr 26, Rynek; zdjęcie Kamil Marzec 2009 r., s. 27.
9. Kąty Wr. - kościół katolicki p.w. św. Piotra i Pawła; zdjęcie własne 2009 r., s. 28.
10. Kąty Wr. - wnętrze kościoła p.w. św. Piotra i Pawła; zdjęcie własne 2009 r., s. 29.
11. Kąty Wr. - dawny kościół ewangelicki, Rynek; zdjęcie własne 2009 r., s. 30.
12. Kąty Wr. - pocztówka z 1902 r.- kościół, dawny browar, ratusz; zbiory SMZK, s. 31.
13. Kąty Wr. - widok od str. ul. Świdnicka, zdjęcie własne 2009 r., s. 32.
14. Kąty Wr. - szkoła ewangelicka i dom nauczyciela ul. Żeromskiego; zbiory SMZK, s. 32.
15. Kąty Wr. - Dom Małego Dziecka; zdjęcie własne 2009 r., s. 34.
16. Kąty Wr. - pocztówka z 1901 r. - dworzec kolejowy i wille; zbiory SMZK, s. 35.
17. Kąty Wr. - Willa Różana ul. Wrocławska; zdjęcie własne 2009 r., s. 36.
18. Kąty Wr.- dworzec PKP; zdjęcie własne 2009 r., s. 36.
19. Kąty Wr. - wieża ciśnień ul. Popiełuszki, zdjęcie własne 2009 r., s. 37.
20. Kąty Wr. - szubienica w 1942 r.; zbiory SMZK; s. 39.
21. Kąty Wr. - krzyż pokutny; zdjęcie Kamil Marzec 2008 r., s. 39.
22. Rzeką Bystrzyca; zdjęcie własne 2009 r., s. 40.
23. Dąb w okolicy Skałki; zdjęcie Stanisław Cały 2009 r., s. 41.
24. Baranowice - herb na elewacji frontowej pałacu; zdjęcie własne 2009 r., s. 43.
25. Bliż - pałac w latach 30-tych XX w.; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 45.
26. Bogdaszowice - kaplica w murze kościelnym; zdjęcie własne 2008 r., s. 47.
27. Czerńczyce - portal wejściowy pałacu; zdjęcie własne 2008 r., s. 51.
28. Czerńczyce - herb w supraporcie; zdjęcie własne 2008 r., s. 51.
29. Gądów - pałac w latach 30-tych; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 55.

30. Gniechowice - pocztówka z końca XIX w. z widokiem obu kościołów; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 56.
31. Gniechowice - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 58.
32. Gniechowice - kościół katolicki, zdjęcie własne 2009 r., s. 59.
33. Gniechowice - dom nr 34 - dawny szpital, zdjęcie własne 2008 r., s. 61.
34. Górzycy - pałac, zdjęcie Stanisław Cały 2008 r., s. 62.
35. Jasz kotle - pocztówka z pocz. XX w.; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 63.
36. Jasz kotle - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 65.
37. Jurczyce - pałac w 1911 r., zbiory SMZK, s. 67.
38. Jurczyce - pałac; zdjęcie własne 2009 r., s. 67.
39. Kamionna - pocztówka z pocz. XX w. z widokiem pałacu i cegielnią w Stradowie; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 68.
40. Kamionna - atlant, fragment portalu pałacowego, zdjęcie własne 2008 r., s. 70.
41. Kamionna - figura św. Jana Nepomucena, zdjęcie własne 2008 r., s. 72.
42. Kębtowice - pałac, zdjęcie Kamil Marzec 2006 r., s. 74.
43. Kilianów - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 75.
44. Kilianów - dom nr 27, zdjęcie własne 2008 r., s. 76.
45. Kozłów - płaskorzeźba - dom nr 7; zdjęcie własne 2008 r., s. 78.
46. Kozłów - zabudowania młyna, zdjęcie własne 2008 r., s. 78.
47. Krobielowice - mauzoleum G. Blüchera; zdjęcie własne 2008 r., s. 80.
48. Krobielowice - brama; zdjęcie własne 2008 r., s. 81.
49. Krobielowice - pałac, zdjęcie UMiG, s. 82.
50. Małkowice - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 85.
51. Małkowice - dawny klasztor, zbiory SMZK, s. 86.
52. Małkowice - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 87.
53. Nowa Wieś Kącka - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 90.
54. Nowa Wieś Wroc. - pocztówka z XIX/XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 91.
55. Pełcznica - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 93.
56. Pełcznica - naczótek nad wejściem domu nr 26; zdjęcie własne 2008 r., s. 94.
57. Pietrzykowice - willa ul. Fabryczna 1; zdjęcie własne 2008 r., s. 96.
58. Rybnica - nieistniejący zajazd Reibnitzer Südpark; zbiory pryw. Kamila Marca, s. 100.
59. Rybnica - pałac; zdjęcie własne 2009 r., s. 101.
60. Sadków - pałac, zdjęcie własne 2007 r., s. 102.
61. Sadków - mauzoleum von Rothkirchów; zdjęcie własne 2008 r., s. 105.
62. Sadowice - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 108.

63. Samotwór - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 109.
64. Skałka - zdjęcie archiwalne młyna; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 112.
65. Smolec - pocztówka z pocz. XX w. - pałac, kamienica ul. Główna, dworzec, szkoła; zbiory prywatne Kamila Marca, s. 114.
66. Smolec - ruiny pałacu, zdjęcie własne 2008 r., s. 115.
67. Smolec - kościół na pocz. XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 116.
68. Smolec - plebania, zdjęcie Stanisław Cały 2008 r., s. 116.
69. Smolec - krzyże pokutne na Karnczej Górze, zdjęcie Kamil Marzec 2006 r., s. 119.
70. Sokolniki - pocztówka z pocz. XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 121.
71. Sośnica - kościół, zdjęcie UMiG, s. 124.
72. Sośnica - pałac w 1857, 1889 i 1907 r., zbiory SMZK, s. 126.
73. Sośnica - pałac, zdjęcie własne 2009 r., s. 127.
74. Stoszyce - pałac, zdjęcie własne 2008 r., s. 130.
75. Strzeganowice - pocztówka z pocz. XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 133.
76. Wojtkowice - kościół, zdjęcie własne 2008 r., s. 136.
77. Wojtkowice - kaplica przydrożna, zdjęcie własne 2008 r., s. 137.
78. Wszemiłowice - figura św. Jana Nepomucena, zdjęcie własne 2009 r., s. 138.
79. Zachowice - mur kościelny z płytami nagrobnymi, zdjęcie własne 2008 r., s. 142.
80. Zybiszów - zdjęcie pałacu z lat 30- tych XX w., zbiory prywatne Kamila Marca, s. 144.

8.0. BIBLIOGRAFIA:

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APWr):
Akta gminy Kąty Wrocławskie 1945-54
Akta gminy Smolec 1945-54
Centralne Archiwum Ewangelickie 1945-47
Depozyty gmin wiejskich i wyznaniowych 1521-1881
Depozyty korporacji, instytucji i władz
Depozyty rodzinne
Dokumenty Księstwa Wrocławskiego
Kataster Karoliński
Katasteramt Breslau-Land (powiat) 1809-1945 (akta czasowo niedostępne)
Komisja Generalna dla Śląska we Wrocławiu
Komitet Powiatowy KC PPR
Komitet Wojewódzki PZPR
Konserwator Zabytków Prowincji Dolnośląskiej we Wrocławiu 1886-1944
Księstwo Wrocławskie
Obwodowy Urząd Likwidacyjny w pow. wrocławskim 1946-1951
Okręgowy Urząd Likwidacyjny we Wrocławiu 1945-1951
Okręgowy Zarząd Państwowych Gospodarstw Rolnych we Wrocławiu (1946-49) 1949-54
Państwowe Nieruchomości Ziemskie - Zarząd Okręgowy we Wrocławiu 1946-1949
Państwowy Urząd Repatriacji-Oddziały Wojewódzki i Powiatowe 1945-1951
Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy we Wrocławiu
Powiatowy Komitet PPS
Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Gniechowicach
Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Kątach Wrocławskich
Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Małkowicach
Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Smolcu
Prezydium Powiatowej Rady Narodowej we Wrocławiu
Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu
Rejencja Wrocławska (część akt niedostępna)
Składnica ewangelickich ksiąg metrykalnych we Wrocławiu
Smolec- dokumenty 1358-1589
Starostwo Powiatowe w Środzie Śląskiej 1792-1937 (akta czasowo niedostępne)
Starostwo Powiatowe we Wrocławiu 1945-50 r.
Starostwo Powiatowe Wrocław 1817-1920 (akta czasowo niedostępne)
Śląski Konsystorz Ewangelicki Prowincji Śląskiej we Wrocławiu 1614-1945

Urząd Katastralny w Środzie Śląskiej
Urząd Katastralny Wrocław - powiat (akta czasowo niedostępne)
Woj. Biuro Projektów Budownictwa Wiejskiego we Wrocławiu
1950-1999
Zarząd Regulacji Odry
Zbiór Atlasów Geograficznych i Budowlanych 1730-1942
Zbiór dokumentów osobistych, rodzinnych i publicznych
Zbiór ikonograficzny
Zbiór map topograficznych 1881-1961
Zbiór szczątków zespołów podworskich

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE:

Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska - R. Stelmach, M. Chmielewski, R. Żerelik, t. 1-9, Wrocław 1991-98.
Kodeks dyplomatyczny Śląska. Zbiór dokumentów i listów dotyczących Śląska - K. Małeczyński (t.2 z H. Skowrońską), t. 1-3, Wrocław 1951-64.
Liber foundationis episcopatus Vratislaviensis- H. Markgraf, J. W. Schulte, Breslau 1889, [w:] Codex diplomaticus Silesiae, Bd. XIV.
Regesten zur Schlesischen Geschichte, [w:] Codex diplomaticus Silesiae, t.7 (971-1300), t.16 (1301-1315), t.18 (1316-1326), t.22 (1327-1333), t. 29 (1334-1337), t. 30- 1338-1342).
Regesty śląskie, pod red. W. Korty t. 1-5 (1343-1360), Wrocław 1975-1992

LITERATURA:

Adressbuch des Grundbesitzes in der Provinz Schlesien, pod red. Bürde, Berlin 1873.
Adressbuch des schlesischen Grundbesitzes, pod red. Ceres, Berlin 1910.
Birke E. - Mittelschlesien in 144 Bildern, Leer (Ostfriesland) 1961.
Cetwiński Cz. - Najciekawsze miejscowości okolic Wrocławia, „Kalendarz wrocławski”, nr 32/1991, s. 180-184.
Cetwiński Cz. - Zabytki architektury w województwie wrocławskim. Mały katalog zabytków leżących poza obszarem miasta Wrocław, Wrocław 1987.
Degen K. - Die Bau - und Kunstdenkmäler des Landeskreeses Breslau. Die Bau - und Kunstdenkmäler des deutsches Ostens, Frankfurt a. M. 1965 (rękopis 1939), t. 1.
Dolny Śląsk. Monografia historyczna - pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 2006.
Dudziak T., Okolice Wrocławia: 12 tras pieszych dla każdego. Przewodnik krajoznawczo-turystyczny, Wrocław 1999.
Dziedzic M., Zamki i pałace Wrocławia i okolic, Wrocław 2000.

- Fabisiak W., Tyszkiewicz J., Wiszewski P., Żerelik R.- Dzieje powiatu wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Fritza E.- Krieblowitz- Blüchersruh- Krobietowice. Ein geschütztes Baudenkmal wird restauriert, „Der gemeinsame Weg”, nr 79/1995, s. 14-15.
- Frommer M. - Daten aus der Geschichte von Stadt und Kreis Neumarkt (von 1202 bis 1958), Valen In Westf. 1959.
- Golitschke von J., Schlesien. Land der Schlösser, Mannheim 1978, Würzburg 2000, t.1-2.
- Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reich. Das Königreich Preussen. Die Provinz Schlesien, pod red. P. Ellerholz, Berlin 1880.
- Historia Śląska, pod red. M. Czaplińskiego, Wrocław 2002.
- Hoffmann H. - Die Kirche In Schosnitz, Breslau 1935.
- Hoffmann H. - Die Kirchen in Malkwitz, Puschwitz und Schalkau, Breslau 1935.
- Kabirschky A. - Nachrichten über die Stadt Kanth, Breslau 1851.
- Knie J. G. - Alphabetisch - statistisch - topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andere Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien, Breslau 1830, 1845.
- Kogut M. - Dekanat Kąty Wrocławskie, t. 1-9, Kąty Wrocławskie 2003-2010.
- Kogut M. - Sośnica, Wrocław 2009.
- Kogut M. - Świąte Schody w Sośnicy, Kluczbork 2002.
- Lamparska J., Tajemnice, zamki, podziemia- przewodnik jakiego nie było, Wrocław 1999.
- Landschaftliches Adressbuch der Rittergüter, Güter und größeren Höfe der Provinz Schlesien, pod red. R. Strauch, Leipzig 1921.
- Łuczyńskiego R. M., Zamki i pałace Dolnego Śląska, wyd. Wrocław 1997
- M. Perzyna, Dolnego Śląska miejsca niezwykle, lecznicze i mało znane. Przewodnik dla dociekliwych, Wrocław 2000.
- Majewski R. - Dolny Śląsk 1945. Wyzwolenie, Warszawa-Wrocław 1982.
- Matuszewski H., Załęski J.- Miasto i Gmina Kąty Wrocławskie. Monografia Krajoznawcza, Wrocław 1985, Wrocław 1993.
- Moepert A. - Die katolischen Kirchen der Pferrei Kanth, Breslau 1939.
- Moepert A. - Die Ortsnamen des Kreises Neumarkt in Geschichte und Sprache, Breslau 1935, t. 13.
- Morelowski M., Fryderyk Bernard Wernher i jego ilustrowana Topografia Śląska z lat 1744-1768 r.: materiały ikonograficzne do urbanistyki i architektury w zachowanych tomach „Topografii” F.B. Wernhera, Warszawa 1953.
- Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken in Mähren und Schlesien, sowie der auf den Gütern bestehenden Brauereien, Brennereien und sonstigen Industrien, deren

- Besitzer, Pächter und der dabei angestellten Beamten, 1887 (t. 5.); 1903 (t. 10.); 1912 (t. 12.)
- Nitschke B. - Wysiedleni czy wypędzeni? Wysziedlenia ludności niemieckiej z Polski 1945-49, Zielona Góra 1999.
- Ordyłowski M. - Walka z opozycją polityczną na Dolnym Śląsku w latach 1945-1948, Wrocław 1994.
- Ordyłowski M. - Wieś dolnośląska w latach 1945- 1956. Władza a społeczeństwo, Wrocław 1999.
- Pasierb B. - Operacja „Jaskółka”. Migracja ludności niemieckiej z Dolnego Śląska 1944-47, Wrocław 1967.
- Pilch J. - Zabytki architektury Dolnego Śląska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978.
- Pokora J., Zlat M. - Katalog zabytków sztuki w Polsce. Sobótka, Kąty Wrocławskie i okolice. Seria Nowa, Wrocław 1991, t. 4, z. 2.
- Promnitz E. - Pohnitz bei Canth, Breslau 1929.
- Reychmanowa W., Śląski indeks ikonograficzny, t. 1-3, Wrocław 1962-64.
- Reiter L., Beiträge zur Besiedlungs-, Rechts - und Wirtschaftsgeschichte des Weichbildes Kanth, Breslau 1935.
- Rospond S. - Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej, Wrocław 1951, t. 1.
- Rothkirch von V. F.- Stammbuch des Geschlechts von Rothkirch, Breslau 1879.
- Rothkirch und Panthen F. E.- Familiengeschichte derer von Rothkirch. Fortsetzung zum Stammbuch des Geschlechts von Rothkirch. Zweiter Band, b.d.
- Rothkirch von E., Carl Siegiesmund von Rothkirch. Unveröffentlichtes Manuscript, Gross Burgwedel 1962.
- Sadowice, Biuletyn pleneru plastycznego wychowanków ZP, nr 1 (1988).
- Scheer A., Śląskie krzyże pokutne, „Spotkanie z Zabytkami”, nr 1 (1984), s. 26-29.
- Schlesisches Güter-Adressbuch, pod red. Korn, Breslau 1876 (t. 1.), 1886 (t. 3.), 1891 (t. 4.), 1894 (t. 5.), 1898 (t. 6.), 1902 (t. 7.), 1905 (t. 8.), 1909 (t. 9.), 1912 (t. 10.), 1917 (t. 11.), 1921 (t. 12.), 1926 (t. 13.), 1930 (t. 14.), 1937 (t. 15.).
- Tempky T.- Bericht über das Haus Schottgau. Unveröffentlichtes Manuscript, Gross Burgwedel 1976.
- Weltzel - Geschichte des Geschlechtes der Saurma und Sauerma, Ratibor 1869.
- Wichelhaus E., Rittergut Schosnitz, Breslau 1938
- Zimmermann F.A. - Beiträge zur Beschreibung von Schlesien, Brieg 1795, t. 12.

STRONY INTERNETOWE:

mapy.amzp.pl/maps.shtml
www.fotopolska.eu
wroclaw.hydral.com.pl
www.herder-institut.de
www.katywroclawskie.pl
www.katywroclawskie.com
www.mapywig.org
www.nowawieskacka.pl
www.powiatwroclawski.pl
www.sadkow.com.pl
www.smolec.com
www.smk.katywroclawskie.pl
www.wappenbuch.de
www.wroclaw-powiat.wfp.pl
www.wrosip.pl

SPIS TREŚCI:

Wstęp.....	3
Podziękowania.....	3
1.0. Historia miasta i gminy Kąty Wrocławskie.....	4
2.0. Architektura gminy Kąty Wrocławskie.....	23
3.0. Kąty Wrocławskie - Zabytki.....	25
3.1. Ratusz.....	25
3.2. Kamienice.....	26
3.3. Zespół sakralny przy kościele katolickim p.w. Św. Piotra i Pawła.....	29
3.4. Kościół ewangelicki.....	29
3.5. Zamek i browar.....	31
3.6. Szpitale.....	32
3.7. Szkoły.....	33
3.8. Dom małego dziecka.....	34
3.9. Wille.....	35
3.10. Zabytki przemysłu i techniki.....	36
3.11. Cmentarze.....	38
3.12. Kącka szubienica.....	38
3.13. Park Krajobrazowy Doliny Bystrzycy.....	40
3.14. Szlaki turystyczne i ścieżki rowerowe.....	42
4.0. HISTORIA I ZABYTKI WSI GMINY KĄTY WROCŁAWSKIE.....	42
4.1. Baranowice.....	42
4.2. Bliż.....	44
4.2. Bogdaszowice.....	46
4.4. Cesarzowice.....	48
4.5. Czernicyce.....	49
4.6. Gądów.....	53
4.7. Gniechowice.....	56
4.8. Górzycy.....	61
4.9. Jaskotle.....	63
4.10. Jurczyce.....	66
4.11. Kamionna.....	68
4.12. Kębłowice.....	72
4.13. Kilianów.....	74
4.14. Kozłów.....	77
4.15. Krobielowice.....	79
4.16. Krzeptów.....	83
4.17. Małkowice.....	84
4.18. Mokronos Dolny.....	87
4.19. Mokronos Górny.....	89
4.20. Nowa Wieś Kącka.....	89
4.21. Nowa Wieś Wrocławska.....	91
4.22. Pełcnica.....	92

4.23. Pietrzykowice.....	96
4.24. Romnów.....	98
4.25. Różaniec.....	99
4.26. Rybnica.....	99
4.27. Sadek.....	101
4.28. Sadekówek.....	106
4.29. Sadowice.....	106
4.30. Samotwór.....	109
4.31. Skałka.....	111
4.32. Smolec.....	114
4.33. Sokolniki.....	120
4.34. Sośnica.....	121
4.35. Stary Dwór.....	128
4.36. Stoszyce.....	128
4.37. Stradów.....	131
4.38. Strzegonowice.....	133
4.39. Szymanów.....	135
4.40. Wojtkowice.....	136
4.41. Wszemiłowice.....	138
4.42. Zabrodzie.....	139
4.43. Zachowice.....	141
4.44. Zybiszów.....	143
5.0. Słownik pojęć i skrótów.....	145
6.0. Indeks nazw miejscowości polsko-niemiecki.....	147
7.0. Indeks zdjęć i ikonografii.....	149
8.0. Bibliografia.....	152
8.1. Źródła archiwalne.....	152
8.2. Wydawnictwa źródłowe.....	153
8.3. Literatura.....	153
8.4. Strony internetowe.....	156

Osoby zainteresowane propagowaniem wiedzy dotyczącej historii gminy Kąty Wrocławskie, posiadające informacje i materiały historyczne prosimy o kontakt z autorem: katy.wroclawskie@gmail.com

Kąty Wrocławskie, Wydanie drugie uzupełnione i poprawione

Zdjęcia:

Dorota Grygiel
Bartłomiej Rzepka
Stanisław Cały
Kamil Marzec

Zdjęcia archiwalne pochodzą ze zbiorów prywatnych Kamila Marca i kolekcji Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Kąckiej.

skład i druk:

infomax
agencja reklamy

INFOMAX-WROCLAW • www.infomax.wroclaw.pl • tel./fax 71 342 30 43

ul. Godlewskiego 7b/1, 54-609 Wrocław

Gmina Kały Wrocławskie, Rynek-Ratusz 1, 55-080 Kały Wrocławskie
tel. 71 390 72 00, fax 71 390 72 01, e-mail: urząd@katywrocławskie.pl

www.katywrocławskie.pl